

ચિત્રમેન ગંધર્વ ૧૮૩૧
(ગાયનયુક્ત) માટે

નાટક ઉત્તેજક મંડળીના ખાસ
ઉપયોગ સારૂ

રચનાર

સોફર ખાપૂજ ત્રિલોકેકર,
(હાયકોર્ટના ટ્રાન્સલેટર તથા ઇન્ટરપ્રિટર.)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

નાટક ઉત્તેજક મંડળીના માલિકો.

પ્રત ૧,૦૦૦

મુંબઈ:

ઈન્ડિઅન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યો છે.

સંવત ૧૯૩૮-૩૯ને ૧૯૮૨.

કિંમત આઠ આના.

૧૬૩૧

(આ નાટકની છપાવેલી આ એક હજાર પ્રતઉપરની માલિકી તથા
ખીજ સર્વ હક્ક શને ૧૮૬૭ ના આક્ટ ૨૫ મુજબ રચનારે પોતાને
સ્વાધીન રાખ્યા છે. તથા આ નાટક ભજી બતાવવા સંબંધીના સર્વ
હક્ક નાટક ઉત્તેજક મંડળીએ પોતાના સ્વાધીનમાં રાખ્યા છે.)

પ્રસ્તાવના.

આકાશના દેવતા રાજા હંદ્રના આશ્રયતળેનો ગંધર્વપુત્રીનો રાજા ગંધર્વ ચિત્રસેન ધણેા ઉન્મત્ત થઇ પોતાની સ્ત્રી તથા સાથીસહ આકાશમાંથી દરરાત્રે પૃથ્વીઉપર ઋષીઓના ભયોવનમાં જલક્રીડા તથા ખીજા નાના પ્રકારના વિલાસ કરવા આવી બેદરકારીથી ઋષીઓને ધણેા ત્રાસ આપતો હતો તથા તેમને બહુ અનાદર કરતો હતો. એક દિવસે પ્રભાતકાળે ચિત્રસેન પોતાની સ્ત્રીસાથે વિમાનમાં બેસી આકાશમાં જતો હતો. તે વેળાએ તેના મ્હોડામાં મૃત્યુલોકની વસ્તુ પાનસોપારી હોવાથી તેનું વિમાન અટકી પડ્યું. પોતાની સ્ત્રી વિજ્ઞાસવતીના ક્રોધવાથી, નિચે કોઇ છે કે નહિ એ વિષે તપાસ કર્યા વિના તેણે મ્હોડામાંથી ઉચિત્ર તામ્બૂલ નિચે નાખી દિધું. તે વિશ્વામિત્રના શિષ્ય ગાલ્વ ઋષિ જે પોતાની અંજલીમાં પાણી લઈ સૂર્યને અર્ધ આપવાની ધર્મક્રિયા કરતો નદીના પાણીમાં ઉભો હતો તેની અંજલીમાં તે પડવાથી તથા તેણે કરેલી ક્રિયાદ ઉપરથી તથા નારદમુનીના ઉસંકેરણથી, શ્રીકૃષ્ણભગવાને ચિત્રસેનના આગલા ખીજા સર્વ અપરાધ ધ્યાનમાં આણી તથા તેને તેડું મોકલ્યા છતાં તે નહિ આઠવાથી તેને દેહાંતદંડ કરવા બિંધે પ્રતિજ્ઞા કરી. એ વાતનારહે ચિત્રસેનને કહી. નારદના કહાઉપરથી ચિત્રસેન હંદ્રની સાહાય્ય માગવા ગયો. હંદ્ર તેને સાહાય્ય કરી નહિ. ને તેણે તેને સ્વર્ગ છોડી જવા આજ્ઞા કરી. એવી રીતે પદભ્રષ્ટ થવાથી સ્વર્ગની સર્વ શક્તિ નાશ પામેલો ચિત્રસેન નિરપાયથી પોતાની સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે પૃથ્વીપરના કોઇ રાજાની સાહાય્ય લેવા આવ્યો. ઘોર અશયમાં તથા ખીજે ડોકાણે તેને તથા તેના સ્ત્રીપુત્રને ઘણાં દુઃખ અમવા પડ્યાં. અંતે ભગવાનની બેહેન સુભદ્રા તથા તેણીના વર ભગવાનના પરમ મિત્ર તથા હસ્તનાપુરના પાંડવ રાજા ધર્મનો ભાઈ અર્જુન એમણે તેને નારદમુનીનાં કાવતરાંથી બચાવવા વિષે વચન આપ્યું. પછી ભગવાનની સાથે અર્જુનનું માટું યુદ્ધ થયું. તે સમયે નારદના કપટથી મહાદેવ તથા બ્રહ્મદેવ રણભૂમીપર પ્રગટ થવાથી યુદ્ધની સમાધાની થઈ, ને ચિત્રસેનનો પ્રાણ બચ્યો.

આ નાટકમાં, ગાદ્ય ક્રાંતીની શાન્તતા, નારદમુનીની કલહવિદ્યા, ભગવાનનો ભક્તવત્સલતા, સુભદ્રા તથા અર્જુનના વચનની સત્યતા પાળવા વિષેની દૃઢતા, તથા ચિત્રસેનની વિરોધભક્તિ તથા વિપત્તીમાં તેના સુવિચાર, ધૈર્ય તથા સદાચરણ તથા વિલાસવતીનું પતિવ્રતાપણું જળવવા સંબંધી સાહસકર્મ તથા તેના પુત્રનું ઉદારપણું, આ સર્વે મનોભાવ મારી અદ્ય શક્તિ પ્રમાણે પ્રદર્શિત કર્યો છે. તે વાંચવાથી તથા તેનો પ્રયોગ રંગભૂમીઉપર થયેલા જોવાથી મારા પ્રિય દેશવાંધવના મનઉપર તેની સારી અસર થશે એવી હું આશા રાખું છું.

આ નાટકના કામમાં મારા મિત્ર બાહુ કુરામજી ગુસ્તાદજી દલાલ નાટક ઉત્તેજક મંડળીના એક માલિક એમણે મને ઘણી સહાય આપી છે તેથી હું તેમનો બહુ ઉપકાર માનું છું.

સાકર બાપૂજી ત્રિલોકેશ્વર.

શુદ્ધિ પત્ર.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૭	૯	સહેલીઓ	સાહેલીઓ.
૧૫	૯	ગ્રીમદ્	ગ્રીમદ.
૩૭	૧૦-૧૨	ખુલીરીતે	ખુલ્લીરીતે.
૩૯	૨૧	ભેટ	ભેટા.
૪૭	૫	શિરઝેદ	પ્રાણાંત.
૫૯	૧૩	હાતમાથી	હાથમાંથી.

(અંક ૩ જાના પ્રવેશ ૧ જાની શરૂવાતમાં જે ગાવાનું ગાયન તે)

મરશ્યા.

(રાગ ગૌરી)

સુખચંદ્ર તે મારો હો ગયો દુર્ભાગ્યે અસ્તે રે,
 વિના વાંકે પ્રાણ લીધો મેઘનસારે રે-સુખ૦-૮૬.
 જો રીસ છે કુદરતી એ કોને કહું ગમ,
 નિશ્ચયે જીવ ગયો દેહે રહે જો દમ-સુખ૦-૧.

નાટકપાત્ર.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન- ત્રિમૂર્તીમાંના મીવિષ્ણૂના પૂર્ણ અવતાર
તથા દ્વારકાના રાજા.

રૂઝિ-માણી તથા સત્યભામા-ભગવાનની સ્ત્રીઓ.

અર્જુન તથા ઉદ્ધવ- ભગવાનના ભક્ત.

બલરામ- ભગવાનનો ભાઈ.

નારદ- બ્રહ્મદેવનો પુત્ર.

ગાહ્વલકૃષિ- એક કૃષિ. વિશ્વામિત્રનો શિષ્ય.

ગાર્ગ્યમુની- એક કૃષિ. ભગવાનનો જ્યોતિષિ.

ચિત્રસેન- ગંધર્વ પુત્રોનો રાજા. ઈંદ્રનો ગંધર્વ.

વિલાસવતિ- તેની સ્ત્રી.

ચંદ્રકાંત- તેનો પુત્ર.

ઇંદ્ર- ગગન મંડલનો રાજા.

યમ, વરુણ તથા અગ્નિ- આકાશના દેવતાઓ.

મેનિકા, ઉર્વશી તથા રંભા-ઇંદ્રની અપ્સરાઓ.

મેત્રેય- ઇંદ્રનો મિત્ર.

હંસધ્વજ- દક્ષણ દેશનો રાજા.

મદનમંજરી- તેની સ્ત્રી.

સુંદરિકા તથા મદનિકા- તેની પુત્રી.

અર્જુન- ભગવાનનો ભક્ત તથા હસ્તનાપુરના ધર્મ-
રાજાનો ભાઈ.

સુભદ્રા- તેની સ્ત્રી તથા ભગવાનની એકેન.

કુન્તિ- અર્જુનની માતા.

મહાદેવ તથા બ્રહ્મદેવ- ત્રિમૂર્તીમાંના બે દેવતાઓ.

વિદુષક, શિષ્ય, સાહેલીઓ, કૃષિકન્યાઓ, પ્રતિહાર, પ્રતિહારી, કલાવં-
તિઓ, રાક્ષસો, રાક્ષસી વણજરા, ચંડાળો, ગંગાપુત્રી, વૈદ્ય, શિષ્ય, સેવક,
દાસ, દાસી, ઇત્યાદિ.

ચિત્રસેન ગંધર્વ નાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ-ગાદવ ઋષિના આશ્રમ.

પાત્ર—ગાદવઋષિ તથા તેના શિષ્ય તથા લાડુભટ.

(ગાદવઋષિ સર્વ શિષ્યસહવર્તમાન પ્રભાતકાળે પ્રાતઃસ્મરણ કરવા બેઠાછે.)

સર્વ—

ગાયન.

(રાગ રામકલી “ઉઠ પ્રભાત સુમર”—એ રાહ.)

ઉઠો પ્રભાતસ્મરણ કરે, પ્રભુચુણીત ગાયો,
તન મન ધન અર્પણ કરી, શરણ પ્રભુને જાવો—ઉઠો—૧૬.
વિત જોધવું નથી પ્રભુને, ચિત તમે દેવો,
ધરે ભક્તિ પામો મુક્તિ, સમજ જરા લેવો—ઉઠો—૧
કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, લોભ, મોહ છોડો,
ભજન પુજન અર્ચન કરી, પાપમુક્ત થાવો—ઉઠો—૨
ત્વરા કરી ભવ ઉતરી જન્મ સંકલ કરજો,
અચલ વિમલ હૃદયસુખલાભ ત્વરિત લેવો—ઉઠો—૩

૧ લો શિષ્ય—ચુરરાજ, હમણા ગવાયલા ગાયનમાંની શિખામણ અરેખર
અક્ષરેઅક્ષર સત્ય છે.

લાડુભટ—શું સત્ય છે ! તાં કપાળ ! મારેતો આજે ઘેર જઈ છે. મારા
મનમાં નાનાપ્રકારના વિપરિત વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે ને તે કામ, ક્રોધ, લોભ
મોહ, મદ તથા મત્સર કે જે માણસના છ કદા પેરી કેહેવાય છે તેના દૃઢ પાશમાં
બંધાઈ જાય છે માટે હુંતો મારે ઘેર જઈશિ. પ્રણામ કરું છું.

ગાહવ- અહાહા ! અરે ગાંડા, ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી જેઓ વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારીને અરણ્યમાં આવી વાસ કરેછે તથા યજ્ઞયાગાદિ કર્મ આચરવામાં સદા નિમગ્ન રહે છે તેમના ઉપર કામક્રોધાદિ બલવાન શત્રુનું કંઈ બલ ચાલતું નથી.

૨ જો શિષ્ય- અરે કહો છો મહારાજ. ગૃહસ્થાશ્રમ અતિશય દુઃખકારી છે. પણ લાડુભટ જેવા અવિચારી મનુષ્ય તેને બહુ સુખકારક માની તેથી ઠગાયછે.

લાડુભટ- પણ સંસાર છોડી ઉજ્જડ વગડે આવી તપ કરવામાં માંડું શું વળે ?

ગાહવ- સાંભળ, સાંભળ.—

દાહરો.

સર્વ મોહ સંસાર છે, માયાબલ વિશાલ,

કાન્તાકાંચનપ્રેમવડે આવી પડે જંજળ.

લાડુભટ- એમ નહિં. એમ હોય નહિં. ધી, તલ, ને લાકડા બાળ્યાંથી તથા યુકામાં તપ કરવાથી ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થતી નથી. યજ્ઞયાગ કરી કોઈ પણ મનુષ્ય મુક્તિ પામ્યું નથી પણ સંસારમાં રહી જીવને કષ્ટ દિધાવિના પરમેશ્વરનું ભજન તથા દાનધર્મ કરી સહસ્રાવધિ પ્રાણિઓ મુક્ત થયાં છે માટે ગૃહસ્થાશ્રમ વધારે સ્વીકારવાજોગ છે.

૨ જો શિષ્ય- ત્યારે શું તું એમ કહેવા માગે છે કે અમારા વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અતીથઅવ્સાગતની આગતાસ્વાગતા થતી નથી ?

લાડુભટ- હા હા ને સાત વાર હા. અરે, તમે પોતેજ બુદ્ધે મરે તો અતિ-ધીને તો શી રીતે ખવાડો ? ને વળી એવો તો તે મૂર્ખ કોણ હશે કે તમે જેવા એકાંતમાં આવી રહેનારાઓને ત્યાં આશ્રય માગવા આવી મરે ? ને કદાચ કોઈ આવે તો.—

દાહરો.

સુકાને બુદ્ધ્યો મળે, છુટે મોહોથી લાજ,

લેવું દેવું જાણે નહિં, બાલે જ્ય ગોપાળ.

માટે મારાથી તો કંદમૂળ ખાઈ તથા અપવાસ કરી અહિં નહિં રહેવાય ને નાક પકડી ગોમુખીમાં હાથ બ્રાહ્મી નહિં ખેસાય ! આ શિયાળાના દાહાડમાં એક બે મણુ ધી ને બે ત્રણ મણુ ખાંડ ને ત્રણ ચાર મણુ ખત્તીસાના લાડવા પેટમાં નહિં જાય તો પછી સર્વે અટકીજ પડે તો !

ગાહવ-અરે, એ જંગલમાં એવું ગળ્યું ગળ્યું ખાવા ક્યાંથી મળે? અહિં તો કંદમૂળ ને ભાજીશાક મળશે.

લાડુભટ-અરે, કંદમૂળથી તો મારા પેટમાં કુતરા દોડે! એ સુકા મિ-
ષ્ટાન્નો તમો જોગીએનેજ મુખારક રહે. તેતો તમેજ અડવો. (સ્વગત)
હાય હાય! ક્યાંથી મારા ભોગ જાગ્યા કે ઝાડના જડ, ખાતરાં તથા લાકડા
આવી જીવનારા તથા માતના ફાંફાં મારનારા એ જંગલી જનવરોને ત્યાં
આવી પડ્યો! હાય! હાય!

૨ જો શિષ્ય-અરે, તું નિરાશ નહિં થા. ગુરુરાજના તપોબલથી અહિં
કશી પ્રકારની કમી નથી. * પણ હાલ સ્નાનવિધિ કરવા નદીકિનારે ચાલ પછી
તને ગમે તેવું પંચ પકવાનનું ભોજન જમાડું.

લાડુભટ-પણ તાહાડા પાણીથી નાહ્યા પછી જીવતો રહ્યું ત્યારે ભોજન
આરેજું કે ની? હું તો નાહાતા નાહાતાજ તાહાડો પડી જઈ. મહારાજ, હું તો
દરરોજ ગરમ પાણીથી નાહાનારો, ગરમાગરમ ખાનારો, ને ગરમાગરમ ને નરમ
નરમ ખીછાને સુનારો, તમો જેવા સુકા લાકડાં તાહાડ ખમી શકો. મારાથી તો
નહિં ખમાય. હું તો ભાઈ તમારી સાથે નહિં આવું.

૧ લો શિષ્ય-હે આંકણ સાંભળ. તાહાડા પાણીમાં દરરોજ નાહાવા થકી
અંગમાં ગરમી સમતોલ થવાથી બલની વૃદ્ધિ થાય છે.

લાડુભટ-(હસીને) જીવોની એ ડાહ્યા દોરાની વિચિત્ર બુદ્ધિ! તાહાડા
પાણીમાં પણ ગરમી છે એમ કહે છે. અરે, તેમાં જો ઉષ્ણતા હોત તો તમો
સુવા પછી તમ લોકોને બાળવાને લાકડાનો અપ નહિં પડત પણ તમને પા-
ણીમાંજ ડુબાડી દેત!

ગાહવ-સૃષ્ટિમાહેલા સર્વે પદાર્થોમાં અભિ વસે છે. જેને અંતરાભિ કહે છે.

૨ જો શિષ્ય-અરે, જવા દો, એની સાથે માયાફાડ શી કરવી! રસાયણ-
શાસ્ત્રની વિદ્યા એ મૂર્ખ શું સમજે. (લાડુભટને) ક્યમ રે, તું નાહાવા આવે છે
કે નહિં? બોલ ઝટ. આ અમેતો ચાહ્યા. મર બુખે.

લાડુભટ-ચાલો ભાઈ શું કરીએ. મિશ્રજનના ભોજનની આશાથી આજે
તાહાડા પાણીથી નાહાજી તો ખરો. પછી જો બનવાનું હશે તે બનશે. (શિષ્યને)
અરે, પણ ભોજન તો ખવાડશોની! હું તો બહુ દાહાડાનો બુખ્યો છું.

ગાહવ-ચાલ, તો ખરો, તને સારીપેટે જમાડું.

(નદી કિનારે જાય છે. ત્યાં નાહ્યા પછી સ્નાનસંધ્યા કરવા બેસે છે. એવામાં ચિત્રસેન ગંધર્વ પોતાની સ્ત્રી વિલાસવતિ સાથે વિમાનમાં અધર આવે છે.)

ચિત્રસેન તથા વિલાસવતિ—

કુમરી.

(રાગ મહાર “ આઠ બદરીઆ સામનકી ” એ રાહ.)

અચિત સુખદ ગર્ભ છે રજની,
અરણ્યપ્રભે વિલસે અવની—અચિત૦-૮૬.
શીતલ વાયુ વહે અમ હરવા,
પક્ષી જોડે નિજ ભક્ષ્ય ધુંડવા,
ભ્રમર તજે પ્રિયદા નલિની—અચિત૦-૧
મંદ સુગંધ વેડે મન હરખે,
ચંદ્ર કુસુમની કુબે જાડે,
જાલનગે જળકે તરણી—અચિત૦-૨

ચિત્રસેન—આહાહા ! સાગરથી વિદાએલો પૃથ્વીનો આ ગોળો પ્રભાતસમયે કેટલો સુંદર ને રમણીય દેખાય છે ! પ્રિયા, જો તે ધવળાગિરિ. ઉગતા સૂર્યના કુમળા કીરણથી કેટલો તેજસ્વી જોવામાં આવે છે ! ને તેમાંથી નિકળતી નદી-ઓના પ્રવાહ ચાંદીના વેહતા ખારીક ત્રણ સરખા કેવા ચક્રચક્રીત દિસે છે ! તે જ પ્રમાણે ઝાડપાનથી હરિઆળી પામેલો પૃથ્વીનો આ પ્રદેશ, જાણે પરમેશ્વરે તેના ઉપર લીલા રંગનો સુંદર મખમલી ગાલીચો પાથરીઓ હોય એમ લાગે છે. ખરેખર, આ દેખાવ મનને અતિશય આનંદ પમાડનારો છે.

વિલાસવતિ—પ્રાણનાથ, પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પેલું, તરવું, પીલુંપીલું, જળકવું શું વાંદ દેખાય છે ?

ચિત્રસેન—પ્રિયા, તે શીકૃષ્ણ ભગવાનની સુવર્ણની દ્વારકાનગરી કે જેને ભૂવૈકુંઠ કહી કેહે છે તે પુણ્યભૂમિ છે. વંદન કર.

(વિલાસવતિ તથા ચિત્રસેન વંદન કરે છે.)

વિલાસવતિ—અરે, પણ તેવુંજ કંઈ દક્ષિણ સાગરમાં પણ દેખાય છે !

ચિત્રસેન—તે તો શીરધુનંદન રામરાજાએ રાવણના ભાઈ બિભીષણને ભેટ કરેલી રાવણની સુવર્ણમય લંકા છે. પ્રિયા, પણ આપણું વિમાન સ્થિર થઈ એકા ક્ષમ ખાયા કરે છે વાં ? ઉપર ક્ષમ જવું નથી ?

વિલાસવતિ—એનું કારણ શું હશે વાં ? કાંઈ સમજાવું નથી. (વિચાર

કરીને) હં હં, જાણ્યું જાણ્યું પ્રાણનાથ. ગઈ રાત્રે આપણે પૃથ્વી ઉપર આનંદ ઉત્પન્ન કરનારા વનમાં જલક્રીડા કરવા ઉતર્યા હતાં ત્યાં આપે આધિયું તામ્બૂલ આપના મોઢામાં હજી છે તેથી આપણું વિમાન અટકી ગયું છે. તે મૃત્યુલોકની વસ્તુ નિચે નાખી દેશો તો વિમાન ઝટ ઉડી જશે એમ મને લાગે છે.

ચિત્રસેન-મને કાંઈ સુઝતું નહિં હતું. પણ તે રીક તર્ક કર્યો. આ જો તામ્બૂલ યુકી નાખું છું.

(તામ્બૂલ યુકી નાખે છે. તે સૂર્યને અંજીલીમાં પાણી લઈ અર્ધ આપવા એસેલા ગાદવ ઋષીની અંજીલીમાં પડે છે. ચિત્રસેન વિલાસવતિસહ વિમાનમાં જાય છે.)

ગાદવ-અરે, મારી અંજીલીમાં ઉપરથી શું પડ્યું? અંજીલીમાંનું પાણી લાલ ચરક થઈ ગયું છે.

(સર્વે ઉપર જોયા કરે છે.)

લાલુભટ-ગુરરાજ, અહિં આવો, અહિં આવો. મને જોવા દો (જોઈને) અરરરરર, આકાશમાં ઉડનારા કોઈ પક્ષીએ છેર નાખ્યું હોય એવું મને દેખાય છે. છી: છી: છી: છી: છી: છી:—

૧ લો શિષ્ય-અરે, પક્ષી કાંઈ લાલ રંગનું છેર નાખતાં હશે કે?

લાલુભટ-શા માટે નહિં? લાલ મરચાં ખાતા હોય તો લાલ છેર કાંઈ નહિં નાખે?

ગાદવ-અરે, નહિં, એમ નહિં. મેં જાણ્યું. મારા તપોબલથી મેં જાણ્યું કે ચિત્રસેન ગંધર્વે આ બધી મુરખાઈ કરી છે.

૧ લો શિષ્ય-ત્યારે તો એને શાપ દઈ ભસ્મ કરી નાખવો ઘટે છે.

ગાદવ-(વિચાર કરીને) પણ એમાં એનો કાંઈ દોષ છે એમ મને લાગતું નથી. ખચિત, એનાથી એ કામ અજાણે થઈ ગયું છે. મોઢામાંથી એણે નાખેલું તામ્બૂલ અચિંત્ર મારી અંજીલીમાં પડ્યું છે માટે એને શાપ દેવો ઘટે નહિં.

લાલુભટ-શું નહિં ઘટે! અરે, એ જો મારા અંગ ઉપર યુક્ત તો એની ગરદન એમ પકડી એમ પિળી નાખત.

(૧ લો શિષ્યની ગરદન પિળે છે.)

૧ લો શિષ્ય-અરેરેર-આ શું કરે છે?

લાલુભટ-ચુપ! બોલ નહિં. એ તો તને દેખાડું છું કે હું કેવી રીતે તેની ગરદન પિળત તે.

૨ જો શિષ્ય- અરે, તારે તો મશ્કરી થાય છે પણ ઐનો તો છવ જાય છે ની!

લાડુભટ- છો જય. તેમાં મારે શું સ્નાન સૂતક !

(ગરદન છોડે છે.)

પણ આપ મુગા ક્યમ ખેડા છો? કામથી અંધ થયેલા તથા વારે ધડી પૃથ્વી ઉપર આવી જીવીએને ત્રાસ આપનારા ચિત્રસેન ગંધર્વને પોતાના તપનું પરાક્રમ ક્યમ દેખાડતા નથી?

ગાહવ- અરે, આ ચિત્રસેન ગંધર્વ પોતાની સ્ત્રી તથા સાથીસહ પૃથ્વીઉપર સદા આવી આપણું તપોવન એક ક્ષીડસ્થલ બનાવી દે છે; ને તેથી આપણા જોવા તપસ્વીએને ધણી હરકત પોંડેઆડે છે. પણ તેને શિક્ષા કરવાનું કામ મારું નથી ને હું શાપ પણ તેને નહિં આપું કારણ શાપ આપવાથી તપે કરી જીવેલું પુણ્ય એણું થાય છે. માટે હું ક્રોધને આધીન થઈ મહા મમથી એકઠું કરેલું મારી તપશ્ચર્યાનું પુણ્ય એવા અપરાધ કરનારને શિક્ષા કરવામાં કદી વાપરું નહિં.

૧ લો શિષ્ય- અહં મહાચાજ, અંદન વૃક્ષ પોતાનું છેદન કરનારી કુહાડીને જોમ મુંઝે સુવાસ આપે છે તેમ સાધુએ અપરાધીએને ક્ષમા કરી તેમના ઉપર સદા ઉપકારજ કરે છે. દયા, શાન્તિ, તથા ક્ષમા એ સદા મનમાં રાખવી એ સાધુનો મુખ્ય ધર્મ છે.

લાડુભટ- અરે, આ તો મેંડ તરફથી મારો! એક તો આવાળીવાના ફાંફાં ને બીજું તો કોઈ માણસ આવી મારી નાખે તોપણ તેની ના દાદ કે ના ફિર્યાદ એ તો મને ક્યમ પરવડે! અહિં તો બધું લંગડું, લુંલું ને પોતું દેખાય છે. અરે બપોરે બાણનું ને પોપાંબાણનું રાજ્ય! મહારાજ હું તો હવે જાઉં છું. તમે ભલા ને તમારો ચિત્રસેન ભલો. મારાથી તો એ અપમાન નહિં ખમાય. (જાય છે.)

૨ જો શિષ્ય- મહારાજ, એ લાડુભટ કહી ગયો તે અહં છે. આ આશ્રમમાં એવી રીતે અમારો બચાવ ક્યમ થાય? આપણું બ્રહ્મકર્મ નિર્વિઘ્ન ક્યમ ચાલે? આજે એક ગંધર્વ આવી અંગુલીમાં ધુકી ગયો; આવતી કાલે બીજો એક ગંધર્વ આવી યસકુંડમાં પાણી રેડે તો તમે તો તેને શાસન કરો નહિં પછી ધર્મક્રિયાનું રક્ષણ ક્યમ થાય?

૧ લો શિષ્ય- એવિધે કાંઈપણ બંદોબસ્ત કરવો ધરારત છે, મહારાજ.

ગાહવ- ધરારત છે અહં. આલો, ધર્મ રક્ષણ કરવા ભગવાને શ્રીકૃષ્ણનો

અવતાર લીધા છે તેને કાને એ વાત નાખીએ, એટલે તે તેને યથાર્થ શિક્ષા કરશે.
(નિકળી જાયછે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ—ગાર્ગઙ્ગાની આશ્રમ પાસેનું એક દ્વિપતન.

પાત્ર—ગાર્ગઙ્ગા તથા ખીજા ઋષીઓની કન્યાઓ.

ઋષિકન્યા—

ગરુડી.

(“ જાની ભુદર રંગ બરેલા ” એ રાહ)

આવી સુંદર રંગ રસિલી, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ—આવી ૦ ટેક.

નવા પદ્મવ પુષ્પ કરીને જો, દેહે શોભા સુરમ્ય મહીને જો.

રમે ચિત્ત દેખાવ જોઈને, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ.—આ ૦—૧

ગીત ગાએ કોએલ સુખ પાંખીરે, કરે નૃત્ય મધુર વણ પાંખીરે,

કીડા કરવે કુદે મૃગ હરણી, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ.—આ ૦—૨

નૃપ્તિ પામે ભ્રમર મધુપાને જો, આવે વિહગચુંજરવ કાને જો,

રૂત ખાહાર ચાલો હુટવાને, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ.—આ ૦—૩

(ચિત્રસેન વિલાસવતિ સાથે પ્રવેશ કરેછે.)

ચિત્રસેન—આહાહા ! વિજલી જેવી ચપલ તથા ઉપવર થએલી આ સુંદર ઋષિકન્યાઓ માઈ મન બહુ હર્ષિત કરેછે.

વિલાસવતિ—અરે, એ નિદોષી સકુમાર કન્યાઓનું દર્શન અતિશય હર્ષપ્રદ છે. ભૂષણવિના પણ એ કુંવરીઓ કેવી સુંદર દેખાય છે.

ચિત્રસેન—પ્રિયા, સ્વભાવિક રીતે રૂપાળી સ્ત્રીઓને ખાહારના અલંકારની અગત્ય રહેતી નથી. આહાહા ! એમનો દંતપંક્તીનો પ્રકાશ હીરા માણુક તથા ખીજા રત્નોને લજવે છે. એમના કમલપત્રસરખા સુંદર નેત્રો જોઈ હરણો વિસ્મય પામે છે. અરે, એમનું રૂપજ એમનો શણગાર છે. એ પુષ્પ જેવી સકુમાર, કુંવરીઓ કોઈ રાજગી જો કન્યા હોત તો એમનો સુવાસ આ અરુણમાં વેરાઈ વ્યર્થ નહિં જાત.

વિલાસવતિ—મહારાજ રૂપાળી સ્ત્રી મનગી એ પૂર્વ પુણ્યનું ફળ છે.

ચિત્રસેન—તું ખરૂં કેહેછે પ્રિયા. જેમનું પુણ્ય અખંડ હોશે તેમનેજ એ કન્યાઓ પ્રાપ્ત થશે. જેવી તું મારી પ્રિયા ગુણવંત તથા સુંદર અને પતિસેવામાં

તત્પર સ્ત્રી મને પ્રાપ્ત થઈ છે તેવી સ્ત્રી જે સર્વને મળે તો તેમના માટાં બાગ્ય સમજવા. સ્ત્રીનું મોટામાંમોટું આબૂપણ તેના સદ્યુણ છે.

વિલાસવતિ- પ્રાણનાથ, મારી એટલી બધી સ્તુતિ કરી મને શરમાવો મા કારણ કે મારા યુણ અને રૂપની શોભાનું કારણ આપ છો ને માંહે સૌબાગ્યનું પણ સાધન આપજ છો. સદ્યુણવિનાની સ્ત્રી રૂપ અને સંસારને એક બાંછન છે.

કુંવરીઓ-

કુમરી.

(રાગ કાલીગડા.)

રમુછ પ્રભુની ગીતકલા, સંગીત પૂર્ણ કલા, —રમુછ૦—૭૬.

દુસ્તર દુખને ગીત વિસરાવે, અદ્ભુત હાશલીલા—રમુછ૦—૧

રંગ ઉમંગ દે સંગ ગીતનો, દંગ બને સધળાં—રમુછ૦—૨

સદ્યુણમિશ્રિત યાય સંગીત જો, શોભે વધુ અબલા—રમુછ૦—૩

ચિત્રસેન-આ કુંવરીઓ રૂપાળી છે એટલુંજ નહિ પણ એઓ ગાયનકલામાં પણ પ્રવીણ દિસે છે. એઓએ પોતાના કોમલ અવાજથી ગાએલું આ સુંદર ગાયન આ ઘેર અરણ્યમાં વસનારાઓને માટે એક આશિર્વાદ છે. આહા ! આકાશવાણી ગાયન, તારી સુંદરતા અને મધુરતા શહેરોમાં અને જંગલોમાં એક સરખીજ છે. આ એકાંત જગ્યામાં રહેનારી છોડીઓની ગાયનકલાની પ્રવીણતા મને બહુ આશ્ચર્ય પમાડે છે.

વિલાસવતિ-ખરેખર મહારાજ આપનું કહેવું સત્ય છે. પરમેશ્વરે ગાયનની કળા મનુષ્યના સુખ દુખના એક સાથી તરીકે નિર્માણ કરી છે. તે સંપાદન કરવામાં જેઓ પાછલ પડેલાં છે તેઓ ખરા સુખને હજી પાંખ્યાં નથી. આ પવિત્ર સ્વરો, પવિત્ર કોમલાંગીઓના પવિત્ર કમલમુખથી જે મધુરતા પાંચરે છે તે ધરને, સંસારને, પ્રીતીને, પવિત્રાધને, અને આ પૃથ્વીને આશિર્વાદ છે. કુદરત તે ઉપર પ્રસન્ન છે, દેવતાઓ તેના પુજારી છે તો પછી આ પવિત્ર કલા સંપાદન કરવી એ અમ અબલા જાતીનો તો ધર્મજ છે. ધન્ય છે આ કન્યાઓને, અને ધન્ય છે તેમના માતપિતાને કે એ કલા તેમને શિખાડી છે. પ્રિય કુંવરીઓ તમે કાણ છો ?

૧ લી કન્યા-અમા ગાર્ગ્યની અને ખીજા ઋષીઓની કન્યાઓ છઈએ.

ચિત્રસેન-ધન્ય છે તે ગાર્ગ્યનીને કે તેમને તમારી જેવી કન્યા પરમેશ્વરે ભેટ કરેલી છે. પણ આ મધ્યાન્હને સમયે તમારા પિતાજી ક્યાં હશે ?

૨ છ કન્યા—અમે અહિં ફીડ કરવા આવવા નિકલ્યાં તે સમયે તેઓ નારદમુની સાથે અમારા આશ્રમમાં વાતો કરવા બેઠા હતા.

ચિત્રસેન—એકજ સમયે બન્ને સત્પુરુષોનું દર્શન થાએ એ કરતાં વધારે પુણ્યદાયક ખીજું શું છે ?

વિલાસવતિ—પણ ગાર્ગમુનીનો આશ્રમ અહિંથી બહુ દૂર હશે. બુખને લીધે હું બહુ પીડીત થાઈ છું પ્રિયપતિ.

ચિત્રસેન—પ્રિયા, શીકારમાં તને બહુજ થાક ચડી હશે. કાંઈ વિશ્રાંતિસ્થાન મળે તો ઠીક પડે.

૩ છ કન્યા—અહિંથી અમારા પિતાજીનો આશ્રમ બહો નજીક છે. તમે અમારી સાથે ત્યાં આવ્યાથી તમારો યોગ્ય આદરસત્કાર થશે ને જોઈતી વિશ્રાંતિ મળશે એવું તે સ્થલ છે એમ તમે નિશ્ચય જાણશો.

૧ લી કન્યા—મહારાજ, તમે દંપત્યના પરોણાગતનો બાળ અમને બહુ આનંદકારક થઈ પડશે.

ચિત્રસેન—મહા પુરુષોની સંતતિ પણ તેમના જીવીજ હોએ છે. આ વિનયસંપન્ન કન્યાઓ પોતાનું કુલીનપણું દેખાડે છે. કન્યાઓ, તમે આગળ થાઓ. થોડીજ વારમાં તમારા આશ્રમમાં અમે આવી પોંહચશું.

૨ છ કન્યા—વારૂ ત્યારે અમે આગળ જઈએ છીએ તમારી આગતારવાગતાની સિદ્ધતા કરવા સાર.

(કન્યા જાયછે. એક હરણ દોડતું આવેછે.)

ચિત્રસેન—મૃગલોચના, જોયું પેલું હરણ ? કેવું માંસાળ દેખાય છે. ઠીક વેળાએ પરમેશ્વરે ભક્ષ્ય મોકલાવી દીધાં છે. હું એનો શીકાર કરું.

વિલાસવતિ—પ્રિયપતિ, આગલા હરણે જેમ આપના હાથથી છટકી ગયા છે તેમજ એની પણ ગતિ અતિ ચંચલ હોવાથી આપને હાથે એ લાગશે એમ દિસતું નથી.

ચિત્રસેન—કાંઈ ચિંતા નહિં. તેની ગતી કરતા વધારે વેગથી ચાલનારું આ માંહં બાણ તેને પકડી લાવશે. દોડ મારી સાથે.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ—ગાર્ગમુનીનો આશ્રમ.

પાત્ર—ગાર્ગ તથા નારદમુની તથા શિષ્ય.

(હરણ તેમને આમયે જીભું છે. ચિત્રસેન તે મારવા આવે છે.)

ઋષિઓ- ખમા, ખમા, ખમા.

ગાયન.

(રાજાજી ન કરે જીવન એ એ રાહ.)

રાજા તું ન કરે કર્મ એ, રીસે થશે હથર અતીરે—રાજા તું ન કરે—ટેક.

લેહેજતને માટે ન થા અમુર, દયા વર્ષે જીવ તજીરે, મહારાજા—રીસે થશે—૧

ગાર્ગ-હે રાજા, આ તું શું કરે છે? હિંસા કરવી એ મહા પાતક છે. એ અમારા આશ્રયતળે અરણ્યમાં વાસ કરનાર હરણ છે. તારે મારવું નહિ.

ચિત્રસેન-

લાવણી.

ધ્યાન ધરીને ખેસો વનમાં કદી નહિં એ તમારું કામ શીકાર જાણો,

રે ધંધા તમ જમવાનો વેદ પુરાણ બણાવવાનો.

શૂર શીકારે આંવે દિલમે શીકાર છે એ શીકાર કામ, શીકાર જાણો,

છે જીવી તમ બકવા ના માન્ય કરાય લગાર જાણો.

ધર્મમાર્ગથી હત્યા કરવે પ્રભુ નહિં રે કદી રીસાય, અચીત જાણો,

રે પુછો તમ દિલને એ વાત અજાણ, વિચારી જાણો.

રાજાએને એ શાસ્ત્રાર્થ લાગું પડતો નથી. શીકાર કરવો એ રા-
જાનો ધર્મ છે. એવું સર્વે ધર્મશાસ્ત્ર બોલે છે. એવું છતાં મને અટકાવ કર-
નારાઓ તમે કોણ છો? કૃપા કરી ખસી જવો વચમાંથી એટલે હું એ મૃ-
ગનો શીકાર કરું.

નારદ-રાજા, હું નારદમુની છું. મારી સાંભે તું જો તો ખરો. તું મને ક્યમ
જોતો નથી.

ચિત્રસેન- ક્ષુધાવડે પીડીત થએલાના નેત્ર ભક્ષ્યવિના ખીજું કાંઈ જોતા
નથી ને ઝાળખતા નથી. માટે વચમાંથી તમે વેહેલા નિકળી જાઓ.

નારદ-રાજા હે રાજા, હું ખરેખર કહું છું કે એ હરણ મારવા યોગ્ય નથી.
તાં બાણ પાછું સંવર.

ગાર્ગ-હે રાજા, પ્રભુ જેવી આ મૃગની કુમજિ કાયા ઉપર અગ્નિ જેવું
સંધાન કરેલું તાં બાણ તારે ફેંકવું મોઝ નથી. અરેરે, આ મૃગનો સકુમાર
જીવ તે ક્યાં? ને લોખંડની અણીનું, વજ્ર જેવું કઠણ તાં બાણ તે ક્યાં? માટે
તું તારો શર પાછો કાઢી લે. તારા જેવા રાજાના શસ્ત્ર, પીડીત થએલા જનના
રક્ષણને અર્થેજ છે. નિરપરાધી પ્રાણીને મારવા સાચું નથી.

ચિત્રસેન-હું રાજધર્મનીતીથી અજાણો નથી. આ પીડીત થએલા જનના રક્ષણને સાક્ષ આ ધર્મ હું બાળજી છું માટે મારે તો એ હરણુ મારવું ઘટે છે. એનું સ્વાદિષ્ટ માંસ તમારા ઉપદેશ કરતા પીજી વધારે પાત્રને લાએક છે.

વિલાસવતિ-પ્રિયપતિ, આ મહાસમર્થ ઋષિઓની અવસ્થા કરી તેમની સાથે વેર બાંધવું એ આપને યોગ્ય નથી. માટે ચાલો આપણે અહિંથી જાએ. સુખમાનો જીવ ક્યાં દુઃખમાં નાખી દેવો છો.

ચિત્રસેન-પ્રિયા, તું જાણતી નથી આપણે ભુખ અને થાકથી પીડાઈ છેએ. ઋષિઓ સદા આગ્રહી રહે છે માટે હું તો એ હરણુને કદી જવા દઉં નહિં.

નારદ-જો રાજા, માંસ સાંભળ. આપું ધિકારવા જોગ કર્મ કરવા તું પાત્ર નથી. ઋષિઓ આગ્રહી સમજી અનાચાર નહિં કર. ને તેમનો વેરી મા થા. મુરખાઈ છોડી દે.

ચિત્રસેન-પ્રાણીના રક્ષણને અર્થ એવા પ્રાણી મારવામાં કાંઈ પણ અનાચાર થતો નથી. બંધ કરો તમારું અધર્મી બાણણ. નારદસુની હું વિનંતી કરુંછું કે તમે વચ્ચમાંથી ખસી જવો. નહિં તર માંસે હાથે અપમાન પામશો. નિકળો અહિંથી.

નારદ-અં: હં: અંતે એણે માંસ કહ્યું માન્ય નહિં કર્યું. તેણે માંસે ધાણું અપમાન કર્યું છે. કાંઈ ચિંતા નહિં. હવે એને મારા પરાક્રમનું સ્વાદ ચખાડુંછું. થોડાજ વખતમાં એને માંસે પરાક્રમ નહિં દેખાડું તો માંસ નામ નારદસુનીજ નહિં. એ ક્યાં જવાનો છે. ચાલો ગાર્ગસુની, તમે દુઃખી મા થાઓ. હું બધી ગોઠવણ કરું છું. (જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ- દ્વારકા નગરી. શ્રીકૃષ્ણની સભા.

પાત્ર-ઉદ્ધવ, અકૂર, વિદુર, નારદસુની, વિદુષક, બળરામ, દ્વારપાલ, કલાવંતીઓ ૪૦

કલાવંતીઓ-

ગાયન.

ધર્મને અર્થે પ્રગટ જે થયો અવતાર ઉદાર,
શ્રીકૃષ્ણદર્શને નિત જાએ છે મનપાપવિકાર.
શક્તિ છે સર્વ જગતમાં તારી ભગવાન અપાર,
તું વિના વિશ્વને કંઈ નવ ખીજો આધાર લગાર.

કોણ છે શાન્તિસદન દે મુને આચાર વિચાર,
તું સદા ભકતનું સુખ ભવનિધિ એ પાર ઉતાર.

(ભગવાન, રૂપિમણી તથા સત્યભામા સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

ઉદ્ધવ, અમૂર ઇત્યાદિ સર્વ—

શ્લોક.

(માલગી હંદ.)

જય જય જગદાત્મા સચ્ચિદાનંદ મૂર્તી,
જય જય જગદંબા રૂપિમણી આદિ શકિત,
જય જય જય રાધાકૃષ્ણ ભામામુરારી,
ભવનિધિ દુષ્પ વારી રાજ ચિંતા અમારી.

(ભગવાન સાથે બધા બેસે છે.)

નારદ—આહાહા! ધન્ય છે, ધન્ય છે! આ દ્વારકાભુવન, વૈકુંઠભુવન કરતાં પણ મારા મનને વધારે આનંદ પમાડે છે. આ અમૂર, આ ઉદ્ધવ, એ રૂપિમણીનાથ શ્રીકૃષ્ણભગવાન, એક દયા, એક શાન્તિ, એક પૂર્ણ જ્ઞાન, એવી ત્રિમૂર્તીના સંગમ રૂપ તીર્થમાં સ્નાન કરવું એ મહા ભાગ્યની વાત છે.

વિદુષક—(હસીને) હાજી, તીર્થસ્નાન કરવું એ મહા ભાગ્યની વાત ખરી. પણ સર્વ જગતને પવિત્ર કરનારી ભાગીરથીમાં દરરોજ સ્નાન કરનારા દેડકા-ઓ કાંઈ ઓછા છે! અરે, એતો તેમાં રાતરિન કુબકી માર્યાજ કરે છે. પણ તેથી શું વળ્યું? મટોડીની પુતળીના દાનથી જો કન્યાદાનનું ફળ મળત તો પછી કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ કન્યાદાન કરવાની ભાંજગડમાં નહિ પડત. માટે જ્યાં ભાવ ત્યાં દેવ ને દેવ ત્યાં સર્વ સુખ.

વિદુર—ભક્તિવિના ભગવાનને કાંઈ જોઈવું નથી.

ઉદ્ધવ—ને ભક્તિજ સુકતીનૂં કારણ છે.

વિદુષક—નહિં તો કેટલાંએક બકડ્યાની મોટી મોટી જઠા માથે રાખી, અંગને બબૂત લગાડી, હાથમાં સ્મરણી લઈ “રામરામ હાથ માઈં સાધું કામ” એવું ઢોંગ કર્યા કરે છે, તે નિર્દય ભામટાઓ માણસની પાગડી ઝુટાવી લેવા જરાપણ વાર લગાડે નહિ.

નારદ—કદાચ શરવાતમાં એવું બને પણ માણસને નારાયણ સ્મરણના અભ્યાસ થવાથી દિવસે દિવસ સારાને માટે તેની ચિત્તવૃત્તિ બદલાઈ જઈ પા-પનો ક્ષય થતો જાય છે ને અંતે સુખ પામે છે.

વિદુષક-પણ તેનો પાપવાસના ઝ્યાં બની જાય છે. અરે, પિત્ત જોતાં વારજ એને માથે પિત્ત ચઢી આવે છે પણ મૂર્ખ જાણતો નથી કે ભગવાનને પિત્ત જોઈએ તે.

(ઘોષાધ.)

ગંગા સાગર તીર્થ સ્નાન, વેદપઠણ જપપુઝનવિધાન,
કરતાં પણ વણ નામસ્મરણ, ન ટળે કદાપિ જન્મમરણ.

શ્રીકૃષ્ણ-તું તો પૂર્ણ બ્રહ્મસાનીજ બની ગયો છે તો !

વિદુષક-(હસીને) અહાહા ! ભગવાન બ્રહ્મમાની થવા હું નહિ માગતો. વયસ્થ, મને સાંપ્રતનીજ સ્થિતિમાં રહેવા દો. હું આપ્તા જન્મસુધી અસાની રહું પણ બ્રહ્મસાની તો કદી નહિ થઈ.

શ્રીકૃષ્ણ-તારાથી બ્રહ્મસાની નહિ થવાય એ વાત ખુરી છે. બ્રહ્મમાનીનું જીવતર ખરેખર પરોપકારને અર્થે હોય છે. પરોપકાર કરવાને માટે જન્મ નદી-ઓ વહે છે, વૃક્ષ પ્રકલિત થાય છે તથા મેઘ વર્ષે છે તેમ બ્રહ્મસાની લોક ઉપર ઉપકાર કરવાનેજ માટે જીવ ધારણ કરે છે ને સર્વેઓનો ત્રાસ ખમી, જનને સુખ કરવાને અર્થે પોતે દુઃખ ભોગવવે છે.

અકૂર-ભગવાનનું ભાષણ સત્ય છે. જીએ આ પૂર્ણ બ્રહ્મમાની નારદમુની લોકોને સારે માર્ગે લગાડવાને માટે પરોપકાર બ્રહ્મી પોતાનું સર્વ કામકાજ એક કોરે મુકી દઈ ત્રિભુવનમાં ઉપદેશ કરવા ભ્રમણ કરી મૂઠ જનનો સંસાર બંધનમાંથી છુટકારા કરવા સાર નિત્ય પ્રયત્ન કર્યા કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણ-એવા દયાળુ નારદમુનીના પગલાંથી આજ માઠું સભાસ્થાન પવિત્ર થયું છે તેથી હું મારે પોતાને ધન્ય સમજું છું.

વિદુષક-(હસતા હસતા) નારદમુનીની થોડી બણી કીર્તિ સાંભળવા ઉપરથી જાણું છું કે એમના પ્રતાપથી જ્યાં જોઈએ ત્યાં નવું જીવન થાય છે. ભગવાન, નારદમુની મને આત્મા આપે તો એમના ઉત્તમ ગુણનું થોડું વર્ણન કરું.

નારદ-કાંઈ ચિંતા નહિ. વિદુષક, તારા રમુજ ભાષણ ઉપર મને રીસ થશે નહિ.

વિદુષક-(હસતા હસતા) ત્યારે તો હું ક્ષમા માગી, નારદમુનીની પોતાની હઠ્ઠાથી બોલું છું કે નારદમુની જ્યાં જાય ત્યાં કુજીએ મર્યાદા ને નિરપરાધી મનુષ્યને સંકટમાં નાખી દે. તમે સર્વે જાણતા નથી કે ગરીબ પીઆરા રાજા હરિશ્ચંદ્ર સ્ત્રીપુત્ર વેચી કેવી ખરાબ અવસ્થામાં આવી ગયા હતા. રાવણને

એએએ કેવો પાયમાલ કર્યો ? ભગવાનના મામા રાજા કંસનો કેવી રીતે નાશ કરાવ્યો ? થોડા દાહડા ઉપર આ દેવી રૂપિણી તથા સત્યભામાની વચ્ચે પારિજાતક પુષ્પવિષે કેટલો ભયંકર તોટો ઉપજાવ્યો હતો ને તેમની સમાધાની કરવાના કામમાં ભગવાનને કેટલો બધો શ્રમ લેવાની અગત્ય પડી ! એ તો સર્વ આ બ્રહ્મસાનીના વખાણવા લાયક ગુણોનું પરિણામ છે. સુની, ક્ષમા કરજો હો. તમારીજ આસાથી હું જરા રમુજ આપું છું.

નારદ- હં : હં : હં : હં : હં !

વિદુષક- સુની મોહોડેથી હસે છે પણ પેટમાં તો કુતરા દોડતા હશે !

નારદ- વિદુષક, તું એટલો બધો સાચી છતાં એ લાતના મર્મથી અજાણ્યો છે એ મોટી નવાઈની વાત છે.

અકૂર- ખરેખર નવાઈ, નારદમુની, વિદુષકે કારણ ઉપર માત્ર લક્ષ્ય આપ્યું છે પણ પરિણામ ધ્યાનમાં આણતો નથી.

ઉદ્ભવ- તેથીજ આમ બોલે છે. અરે, હું અસાની, જે વખતે નારદમુનીની ધર્યા કોઈ માણસનું સાંઠું કરવા થાય છે ત્યારેજ તેઓ એવું કરે છે. સમજ્યો.

વિદુષક- સમજ્યો સમજ્યો ! એટલે જીદરનો જીવ ખાય ને ખીલાડીને હસવું થાય ! વાહવા : કેવો ન્યાય ! કેવો ખેલ ! વાહું, રાજા હરિશ્ચંદ્રને દું : બ આ-પાવ્યું તેથી તેને શે લાભ થયો ?

શ્રીકૃષ્ણ- એક તો, તેની સત્ય જાળવવા વિષેની કાર્તિ ત્રિભુવનમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. ખીજું વિશ્વામિત્રને સાઠસહસ્ર વર્ષમુઝી લોહપિષ્ટ આપ કરેલી તપઃઅર્ચાનું કૃણ તેને આપવાની અગત્ય પડી. એથી વધારે તો શું જોઈએ ? નારદમુની જો એવું નહિં કરત તો હરિશ્ચંદ્ર કોણ હતો ને તે કેટલો સત્યવાદી હતો એ વાતથી હજી લોકો અજાણા રહેત. એ કાંઈ થોડો લાભ કેહેવાય ?

વિદુર- તેનાજ પ્રતાપથી રાવણ અને કંસને સુકિત મળી ને અહિં રત્નમાંનું એક રત્ન પારિજાતક વૃક્ષ સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર આવ્યું.

વિદુષક- આ તો વાત ઠીક કહી. પેહેલા કોઈને ધખ્યો મારવો ને પછી તેને પગે લાગવું ! વાહવા ! બહુ પરોપકારી ! મહારાજ, હું તો એમના પ્રતાપથી ખીહું છું. હું તો મારી આપડીનો એક પુરો છું. પરમેશ્વર કરે ને આંહિ તેવો કાંઈ પ્રકારની નહિં બની આવે એટલે પત્યું.

દ્વારપાલ- દ્વારકાધીશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું સામ્રાજ્ય અમર તથા ભગવાન ગાલ્વજ્ઞપિ પધાર્યા છે.

શ્રીકૃષ્ણ- તેમને અંદર આવવાને શી હરકત છે ? સુખેથી આવે.
(ગાહવ શિષ્ય સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

ગાહવ તથા શિષ્ય-

(૨લોક)

(શારૂલવિક્રીડિત હંદ.)

આરે વેદ પુરાણ શાસ્ત્ર સધળાં જેને ન જાણી શકે,
મૃત્તિ બ્યાપિ વંચ્યો પરંતુ અલગો તેથી સદા જે ટકે,
માયા સાથ પરેશ જે અવતર્યો સદર્શ ને પાળવા,
તે તું શ્રીમદ્કૃષ્ણ આશિષ તને આબ્યા અમે આપવા,

શ્રીકૃષ્ણ- પૂજ્ય વિદ્યામિત્રના શિષ્ય ગાહવઋષિ, આજે કીયા કારણે આપે
શરીરને આહિ આવવાનો અમ પમાડ્યો ? ખીરાજે આ આસન ઉપર ને ભક્તિ
ભાવથી હું આપની પૂજા કરું છું તેનો સ્વીકાર કરજો ને કાંઈ કાર્ય હોય તો
આત્મા કરજો.

ગાહવ- હે ભગવાન, હે દ્વારકાધીશ, અરે તેં કરેલી મારી પૂજાથી મારા
મનમાં હર્ષભાવ ઉત્પન્ન થયો છે. પણ ગઈ પ્રાતઃકાળે મારા નિત્ય કર્મ કરવાની
વેળાએ જે બતાવ બની આબ્યા છે તેથી તે હર્ષભાવનો સમૂલ નાશ
થઈ ગયો છે.

અર્જુન- એવા સમાચાર ધણા દુઃખકારક છે.

શિષ્ય- ભગવાન, ધર્મની રથાપના કરવાને માટે તથા દુર્જનને શાસન કરી
સન્નિવનનું રક્ષણ કરવાને અર્થે યુગેયુગ આ પૃથ્વી ઉપર આપ અવતાર ધારણ
કરો છો એવું છતાં એક તુચ્છ પ્રાણી કામાંધ થઈ અમારા ગુરુરાજ ગાહવઋ-
ષિનું અપમાન કરે ! તેમના અલ્પકર્મમાં વિશ્વ આણે ! ને કરેલા અપરાધવિષે
ક્ષમા માગ્યાવિના અથવા કાંઈ પણ પચાતાપ દેખાડ્યાવિના એમનેએમ જતો
રહે ! અરે, હવે આજેજ સર્વ ધર્મનો લોપ થઈ ગયો છે કે. શું ! હે ગોપ્રાહ્મ-
ણપ્રતિપાલક પ્રભુ આ શો ગળબ અમારાઉપર ?

વિદુષક- આ વળી કોની મોકાણ ! અદમાની નારદમુનીના પ્રતાપી પગલાનું
એ પરિણામ તો ના હોય ?

શ્રીકૃષ્ણ- એવા તો તે દુષ્ટ પ્રાણી કોણ હશે કે જે નિર્ધારિત થઈ ધર્મભ્રષ્ટ
કરવા પ્રવૃત્ત થયો છે ?

શિષ્ય- ભગવાન, એ દુષ્ટ કર્મ કરનારો ગંધર્વરાજા ચિત્રસેન છે.

શ્રીકૃષ્ણ- શું ચિત્રસેન આટલો બધો ઉન્મત્ત થયો છે ?

નારદ- (સ્વગત) ઠીક લાગ મળ્યો ! અમીઉપર તેલ રેડી બડકું ઉઠાવવાનું ને મારે કામ તે બજાવવાનો સમય નજદીક આવ્યો છે. (ભગવાનને) ભગવાન, ચિત્રસેન ધણોજ ઉન્મત્ત થયો છે. એ કામાંધ થઈ વારેબડી પૃથ્વીઉપર ફીડા કરવા આવે છે. અને તે ધણો બલવાન હોવાથી પૃથ્વીઉપરના રૈહવાસીઓને અતિશય ત્રાસ પમાડે છે.

બલરામ- કેવો દુષ્ટ ને પાપી. તમો કોઈ એને જાણતા નથી પણ આ મારી ગદા એને જાણી લેશે.

નારદ- એને શિક્ષા કરવી ઘટે છે.

વિદુષક- (હસતા હસતા) પણ બળતું ધર ભાડે લેવાની પંચાતી કરવા તમને કોણે કહ્યું છે ? ભગવાન, આપ સાવધ રહેજો હો ! એમને તો તોપ મારવાની ટેવ છે.

ઉદ્ભવ- ચિત્રસેનરાજના પરાક્રમથી સર્વે ગંધર્વો ધણા મત્ત થયા છે ને મનુષ્યમાત્રને તેઓ અતિશય દુઃખ આપે છે. એ વિષે ધટતી યોજના કરવાની અગત્ય છે.

શ્રીકૃષ્ણ- મારે કાને એ વાત આગળથીજ આવી ગઈ છે. પણ તેવિષે વિધાસનીય સાક્ષ નહિ મળવાથી તે વાત ઉપર મેં પેહલા ધ્યાન આપ્યું નહિ. પણ હવે એ નારદમુનીની સત્ય માનવાળેગ સાક્ષ ઉપરથી મારી ખાતરી થાય છે.

વિદુષક- અરે (સ્વગત) એઓ સ્વપ્નમાં પણ કોઈ વેળાએ સત્ય બોલ્યા નથી તો જનગૃત અવરથામાં તો સત્ય ક્યાંથી બોલે ?

પુરોહિત- વિદુષક, તું આમ નહિ બોલ. વિનોદમાં પણ એવું અપમાનકારક ભાષણ શું અયોગ્ય નથી.

વિદુષક- છો કે આપ પુરોહિત. બહું સારું કહ્યું. (સ્વગત)

દોહરો.

ચોરનો ભાઈ ધંટી ચોર, સાધક સિદ્ધ સમાન,

એક બીજને સાથ કરે, છુંપી મારે બાણ.

પુરોહિત- ભગવાન, ચિત્રસેને કાંઈ એજ અપરાધ કર્યો છે એમ નથી. બે-ચાર દાહાડાઉપર એજગંધર્વ દ્વારકા પાસેના એક વનમાં એક સરોવરે જળક્રીડા કરવા ગયો હતો. ત્યાં સૂર્યના તાપ લીધે તરસથી બહુ બ્યાકુળ થએલા એક ગોવાળ પાણી પીવા આવ્યો. ચિત્રસેને તેને પાણી પીવા નહિ દીધાથી તેણે બોલ-

ખોલતા પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. આપ તો અંતરસાક્ષી છો. એ વાતથી આપ કાંઈ અનુભવી નથી.

બલરામ-એના સર્વ અપરાધ ધ્યાનમાં આણતાં, એ મોટી શિક્ષાને પાત્ર થયો છે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. એવો દુષ્ટ પ્રાણી વધારે વાર આ જગતમાં ટક્યો નહિ જોઈએ. પ્રભુ, મને આસા કરો. હું એનું માથું આ ગદાથી હવે ભાંગી આવું.

શ્રીકૃષ્ણ-પાપનો ધોડો પૂર્ણ ભરાયાવિના ભારે શિક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. પણ આ અપરાધસંબંધી ઉત્તર આપવાવિષેની તક ચિત્રસેનને આપવી એ ઘટારત છે.

બલરામ-મહારાજ, ચિત્રસેનને આગલા ખીજા અપરાધસંબંધી આપે ઘણી વખત ઉત્તર આપવાવિષેની તક આપી હતી, પણ એણે તમારી આસા માથે મઢાવી નાંહે, ને સભામાં આવ્યો નહિ, તો હવે એને ખોલાવવાની આપને અગત્ય શી રહી? મહારાજ, એ ઘણો ઉન્મત્ત થયો છે ને કોઈની પણ દરકાર કરતો નથી.

નારદ-બલરામનું ભાષણ સત્ય છે. ભગવાન, ચિત્રસેનને ખોલાવો અથવા ના ખોલાવો પણ એને તો મોટીજ શિક્ષા કરવી જોઈએ.

શ્રીકૃષ્ણ-એ ગંધર્વના સર્વે અપરાધ ધ્યાનમાં આણી એને દેહાંતદંડ કરી ન્યાયનું સમાધાન કરવું ઘટે છે. ગાહ્યઋષિ, આપ હવે જાવો. આપના આશ્રમે સિધાવો. હું ચિત્રસેનને તેડવા મોકલીશ. ને તે જ કહેશે તે સાંભળીને યથાન્યાય નિવેડો કરીશ. પણ મારી ખાત્રી છે કે એ ગંધર્વ આવવાનો નથી.

નારદ-તો પછી આપે શું કરવું?

શ્રીકૃષ્ણ-એ ખરેખર અપરાધી છે એમ ગણી એને દેહાંત શિક્ષા કરવી મારે યોગ્ય છે.

ગાહ્ય-જેમ તમારે કરવું ઘટે તેમ કરો. પણ મને દાષ દેશો નહિ.

શ્રીકૃષ્ણ-એ શિક્ષાનું કારણ તમો નાહું થશે. પણ ગોવાળની હત્યા એ કારણ થશે. મોટે તમો દુઃખી મા થાઓ. તમો પોતાને આશ્રમે જઈ બ્રહ્મકર્મ કરવાનું તમારું નિત્યનું કર્મ સ્વસ્થપણે કરતા રહેજો. તેમાં કાંઈપણ વિધ્ન નહિ આવે એવી હું તજવીજ રાખીશ. (જાય છે.)

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ જો.

સ્થાન—ગંધર્વપુરી. ચિત્રસેનનું ગૃહ.

પાત્ર—ચિત્રસેન, વિલાસવતિ તથા સહેલીઓ.

સહેલીઓ—

ગાયન.

(મધુરમધ સાગર—એ રાહ, રાગ કાલીંગડો.)

માહિણી પ્રીત સાગર, માહનકારી—માહિણી પ્રીત સાગર—ટેક.

પ્રીત થકી નિત સંપત આપે, આકૃત નાશ પમાડે,

પ્રીત ગૃહેગૃહ સુખ આપે, જંગલ મેદાન બનાવે—માહિણી પ્રીત. ૧

નરનારીપ્રીત નથી નીત આણે, શોભા ધર સંસારે,

પ્રીત જગત જીત કરીત વધાવે, ચિંતા કલેશ નિવારે—માહિણી પ્રીત. ૨

ચિત્રસેન—પ્રિયા, આ સહેલીઓએ ગાયેલા ગાયનની અસર મારા મન ઉપર થતી નથી તેનું કારણ શું હશે? આજ માંડે ડાહ્યું નેત્ર તથા ડામો બાહુ શા માટે ફરકે છે? પ્રિયા, મારા અંતરવિષે અતિશય અસ્વસ્થતા તથા ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા અશુભ શકુન રમે કાંઈ મોટો પરિણામ દર્શાવે.

વિલાસવતિ—વિચારશીલ પુરૂષને સંશયને સ્વાધીન થવું એ છાન્ને નહિ. હું એક ગાયન ગાઈ છું તે ચિત્ત દહા સાંભળો એટલે જીવને જરા આરામ મળશે.

ચિત્રસેન—ઠીક છે, પ્રિયા, ગા, ગા, હું સાંભળું છું.

વિલાસવતિ— તિલાણા.

(રાગ પરજ, દરદર તાનોમ તાનોમ તનદેરના, એ રાહ.)

સદા કરે પ્રિયદ મનહરી પ્રીતી રે, નમ્ર દાસિ તમારી,

ભાવથી સાગી દિલથી જાગી, વદે કૃપા કરી,

ભાળો, પાળો, સુખ દહા, હાસ્યમુખી સુગર નારી—સદા કરે. ૦—ટેક.

અંશયની ગાંઠ છેદી, ધીર ધરી સુવિચારી,

હોલાવીને અગ્નિ નિજ ત્વંદે માહેલી,

સ્નેહથી સતત પતિ દાસીનું પોષણ કરી,

ભાળો, પાળો, સુખ દહા, હાસ્યમુખી સુગર નારી—સદા કરે. ૦—૧

(નારદ પ્રવેશ કરે છે.)

ચિત્રસેન- નારદજીની, બંને પધાર્યા. આ આસન ઉપર ખીરાજી શ્રમનો પરિહાર કરે. મહારાજ, થોડા દિવસ ઉપર ધર્મ જળવવાના કાર્યમાં મારે હાથે તમારું અપમાન થયું એવું તમારા આચરણ ઉપરથી મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું તેથી મને અતિશય દુઃખ થાય છે. ક્ષમા કરવી મહારાજ. મુનિરાજ, ક્ષમા કરજો.

નારદ- ક્ષમા કરવી એ તો અમારો ધર્મજ છે; પણ રીત, તારી મુખમુદ્રા ઉદાસ ક્યમ દેખાય છે? ને તારી એ પ્રિયકાંતા વિભાસવતિ ચિંતાને સ્વાધીન ક્યમ થઈ છે?

વિલાસવતિ- મહારાજ, તમારો આવ્યા પેહલા ચિંતાની જરા અસર અમારું મનઉપર થઈ હતી. પણ હવે તમારા શુભ પગલાં અહિં આવી પોંદોઆથી અમારી બધી ચિંતા મટી ગઈ છે.

ચિત્રસેન- દેવર્ષિ, આપની શી આસા?

નારદ- હું કાંઈ આસા કરવાને અર્થે આવ્યો નથી.

ચિત્રસેન- ત્યારે તમારી શી ઇચ્છા છે તે કૃપા કરી કહેશો?

નારદ- કાંઈ ઇચ્છા પણ ધરાવતો નથી.

વિલાસવતિ- ત્યારે દર્શનનો લાભ શા માટે મુનિરાજ?

નારદ- તમારા સારાને માટે. ચિત્રસેન, હું કાઠકાલે દ્વારકામાં શ્રીકૃષ્ણભગવાનને ત્યાં ગયો હતો.

ચિત્રસેન- મને પણ ત્યાંથી તેડું આવ્યું હતું પણ કાંઈ કામને લીધે મારાથી ત્યાં નહિ જવાયું. કીક થયું કે આ પેળાએ આવવું આગમન અહિં થયું.

વિલાસવતિ- મહારાજ, ભગવાનને ત્યાંહાના કાંઈ સમાચાર અમને કહેશો?

નારદ- તે કહેવાનેજ માટે હું અહિં આવ્યો છું.

ચિત્રસેન- હું પણ તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. તમારો ઉપકાર થશે.

નારદ- એમાં ઉપકાર તે જાનો! એ તો મારું કામ છે.

વિલાસવતિ- મહાત્માના આવાજ લક્ષ્યો રહે છે.

ચિત્રસેન- સાધુજન પરાપકારને અર્થે અવતરે છે. દ્વારકામાંના સમાચાર જણવાયાં અમારી ચિંતા મટશે ને સંતોષ પ્રાપ્ત થશે.

નારદ- ચિત્રસેન, તે ગાદવક્ત્રીનો કાંઈ અપરાધ કીધો છે?

ચિત્રસેન- ગાદવક્ત્રીનો અપરાધ! મને તે માટે કાંઈ સાંભરવું નથી. અ-

ચિત, મેં એમનો કાંઈ અપરાધ કર્યો નથી.

નારદ- પણ કાંઈ જાણે અથવા અજાણે?

ચિત્રસેન- જાણે તો નહિજ. પણ અજાણે ક્યો હોય તો તે પરમેશ્વર જાણે.

નારદ- થોડા દાહાડા ઉપર આકાશમાર્ગથી ગમન કરતા કરતા તે કાંઈ ઉચિત્ તામ્બૂલ નીચે નાખી દીધું હતું ?

વિલાસવતિ- હા મહારાજ. અમારું વિમાન અટકી પડવાથી મેં કહ્યું તે ઉપરથી મારા પ્રાણુનયિ મોંઠોમાંથી તામ્બૂલ નીચે નાખી દિધું હતું.

નારદ- અરેરે ! અરે માઠું થયું !

વિલાસવતિ- તે ઉચિત્ તામ્બૂલ તમારા અંગઉપર પડ્યું કે શું ? જો એમ બન્યું હશે તો તે માટે હું ક્ષમા માગું છું.

નારદ- અરે, તે મારા અંગઉપર પડત તો પીડા મળત. પણ તે ગાલ્વક-ધીની અંજીનીમાં પડવાથી તમારા ઉપર મોટું વિઘ્ન આવી પડવાનું તે કારણ થઈ પડ્યું છે.

ચિત્રસેન- આ સમાચાર ખરેખર તદ્દયભેદ કરનારા છે. પછી શું થયું ?

નારદ- વળી તે દ્વારકા પાસેના એક સરોવરને કીનારે કોઈ ગોવાળની પ્રાણહત્યા કરી ?

ચિત્ર- આ શું મારા ઉપર મોટું આજ ? મેં કોઈ વેળાએ કોઈ પણ ગોવાળને માર્યો નહિ, પણ આ વાત ખરી છે કે હું એક સરોવરમાં મારી પ્રિયા સાથે ક્રીડા કરતો હતો એવામાં એક ગોવાળ ત્યાં પાણી પીવા આવી ઉભો જોને લાજને લીધે મેં ત્યાંથી હાંકી કાઢાડ્યો. એવિના હું ખીજું કશું જાણતો નથી.

નારદ- તે તરસથી વ્યાકુલ થએલા ગોવાળને તે પાણી પીવા અટકાવ કીધો તેથી તે મરણ પામ્યો એ વાત સત્ય છે ?

વિલાસવતિ- તે મરણ પામ્યો એ વાત ખરી છે. પણ તે ગોવાળ તરસથી વ્યાકુલ થયો હતો કે નહિ એ વાતથી અમે અજાણ્યા હતાં. પણ એમાં મારા પતીનો શો અપરાધ ?

નારદ- દેખાતો અપરાધ તો કાંઈ નથી. પણ હે ચિત્રસેન, તું તેના મૃત્યુનું કારણ થયો તથા તારા આગલા સર્વે અપરાધ ધ્યાનમાં આણી તથા તને તેડવા મોકલ્યા છતાં તે આવા ના કહિ તે ઉપરથી ભગવાને તને દેહાંતેડ કરવા વિષે પ્રતિજ્ઞા કરી છે. એ વાત કેહેતા મને અતિથય દુઃખ થાય છે.

ચિત્ર- શું દેહાંતેડની શિક્ષા ! નારદમુની, આ તમે શું ખરેખરે બોલો છો ? મારા આગલા અપરાધ કયા છે અને તે કોણે સાખીત કીધા છે ? કોણે તે અપરાધો મુક્યા છે અને કોણે તેના ખુલાશો પુછ્યો છે ? શું શ્રીકૃષ્ણભ-

ગવાન આ પ્રમાણે ન્યાય કરેછે કે? ના, ના, મુનિ મહારાજ, એવી સત્તાને હું આધીન થનાર નથી. એવી અધઠિત શિક્ષા હું મુગોમુગો ખેસી સહન નહિ કરું.

નારદ-અરેઅર. અપરાધ પ્રમાણે શાસન કરવું ઘટારત છે. અપરાધ તે કેટલો ને શિક્ષા તે કેટલી! મને તો એ બહુ ભારી લાગેછે. પણ હવે તું શું કરવા માગે છે?

ચિં-શું કરવા માગુંછું? શું ભગવાન મને નબળો સમજી વિનાકારણે મારો પરાજય કરવા માંગે તે થવા દર્જે? આ મારા સુખી ધરને રડવું કરી મારા વાહાલાંએનો નાશ થવા દર્જે? નહિ, નારદમુની, કદી નહિ. હું ભગવાન સાથે બીડીશ. મારા શરીરમાં લેહિનું છેલું ડીપું રેહશે ત્યાં સુધી હું ભગવાન સાથે બીડીશ. ખીનું શું કરીશ.

નારદ-રંગ છે! ચિત્રસેન ધન્ય છે તને! (સ્વગત) હવેજ માંડે વેર વળશે.

વિલાસવતિ-પ્રાણનાથ, એવું કરવું આપને ઘટે નહિ. ભગવાન સાથે વેર ખાંધવું એ સમૂલ નાશનું કારણ થઈ પડશે. ક્યમ કે બલવાન સાથે સ્પર્ધા કરવી ન ઘટે. તેમાં ભગવાન સાથે સ્પર્ધા કરવી એ તો કદીજ ઘટે નહિ.

નારદ-અહાહા! સ્ત્રીઓથી આપણે ખીજી શી આશા રાખવી!

ચિં-પ્રિયા, તું બુલે છે. માંડે ભાગ્ય માટું છે કે ભગવાન સાથે વેર ખાંધવાની તથા લડાઈ કરવાની તક મને મળી આવી છે.

નારદ-આવી તક એક કોરે મુકી દેવાથી નિશ્ચય પશ્ચાતાપ પ્રાપ્ત થશે. (સ્વગત) ચડી જી શુળીપર.

વિલાસવતિ-નારદમુની, આપ આવી અયોગ્ય સક્ષા આવી મારા પતીનું મન ભ્રમિત કરે! મા. ભગવાન ઉપર ચઢાઈ કરી જઈ ક્યા મનુષ્યને જશ પ્રાપ્ત થયો છે? તથા કોણ સુખી થયો છે ને કોણે કાર્તિ મેળવી છે?

ચિં-નારદમુની, આપ મને એક કાયર પુરૂષ જેવો સમજવો નહિ. શૂર-વીરને મરણ તૃણસમાન છે. શૂરવીરનું પ્રાણાંત ખીજાને થવા યોગ્ય નથી પણ રણભૂમી ઉપર મરણ પામવું એ તેને યોગ્ય છે. મારી પૂર્ણ આત્રી છે કે આ કા-મમાં મને જય મળશે નહિ, તો પણ હું કાર્તિ મેળવવાની આશા રાખું છું.

વિલાસવતિ-ભગવાન સાથે યુદ્ધ કરી અપકાર્તિ સંપાદન કરવી તે કરતાં તેને શરણે જઈ જીવનું રક્ષણ કરવું એ વધારે સાચું છે એમ હું માનુંછું.

ચિં-પ્રિયા, એમ નહિ. હિરણ્યકશ્યપે, રાવણે, શિશુપાળે, વઢદંતે તથા કંસરાજએ, ભગવાનને સાંભે થઈ જે કાર્તિ સંપાદન કરી તે તેને શરણે જનારા-

એને પ્રાપ્ત થઇ નથી. રાવણનો બાઈ બિબીષણ રામને શરણે ગમે તેથી તેને બંકાનું રાજ્ય મળ્યું પણ રાવણ રામસાથે બહો તેથી તેને મુક્તિ મળી. કહે! નારદમુનિ, રાજ્યસુખ વધારે સાઈ કે મુક્તિ વધારે સારી?

નારદ- મુક્તિ વધારે સારી એમાં શા સંદેહ.

ચિત્રસેન- ત્યારે મારે તેને મેળવવા પાઠ્ય શા માટે પડ્યું જોઈએ. ત્રિષા, પુંડ્રાપ્તી મા થા. તારું જો સૌભાગ્ય જાગે તો રણાંમણમાંથી જય પામી જીવતો પાછો આવીશ. નહિતર તારી સાથે વૈદ્યમાં વાસ કરવા ગમન કરીશ.

નારદ- આ તારો નિશ્ચય સ્તુતિપાત્ર છે. પણ ચિત્રસેન, તારા સારને માટે હું તને કહું કે પુંડ્ર એકલો લડવા નહિ જા. મહાબળીઆ હંદ્રની સાહાય્ય માગી લે એટલે નિર્વિઘ્ન તારું કામ પાર પડશે.

ચિત્રસેન- ઠીક છે મહારાજ. આ સૂચના માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું. હું હંદ્રસભામાં જઈશું. સેવકકેપર દયા રાખવી.

નારદ- કલ્યાણ, ચિત્રસેન, કલ્યાણ—કલ્યાણ.

(સર્વે નિકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થાન—જંગલ. પાત્ર—નારદ.

ચાલો, ચિત્રસેન માટે મારા મગજમાં રચેલી મુક્તિઓમાં, ખીજો ટપ્પો મેં સેહલાઈથી પસાર કરીધો છે. બગવાનની સભામાં ચિત્રસેનને માટે મારા ત્વં-ચમાં ધર કરી બેઠેલા વૈરનો ઘેઠેલો પડશે મેં ઉઘાડ્યો છે અને આ વેળા ચિત્રસેનને શ્રીકૃષ્ણબગવાનની સાથે પુદ્ગમાં ઉતરવાની મુક્તિ એ મૂર્ખે પોતેજ મને સૂચવી, ખીજો પડશે એણે ઉઘાડ્યો છે. તો પછી હું તે શા માટે ના પાડું? જ્યાં દેવતાઓ પગ મુકવાને ખેંચે તાહા મુરખાઓ કુદી પડવાને હામ બીડે છે. અજીત બગવાનથી બહાબલા બચ પામે છે ત્યાં ચિત્રસેન તેના સાથ પુદ્ગમાં ઉતરવા માગે છે. પણ હવે રણભૂમીઉપર કોણકોણ આવશે? શું હંદ્ર, ચિત્રસેનને સાહ્યતા આપશે? હું નથી માનતો. પણ કદાચ આવી તો આપણને વળી બેવડી ગમત પડશે. હંદ્ર પોતાના હંદ્રપદ માટે નકામો બચ રાખી બિચારા હજારે વર્ષસુધી તપ કરતારા ક્ષીઓનું તપ પોતાની અપસરાઓ મોકલી રદ કરાવે છે તો તેને પણ તેની કરજીનું ફળ પોતાની મેજેજ મળવાનું હોય તો બેવડું સાઈ! આપણે તો તણખુંજ સળગાવી થોડીકવાર ગમત મેળવવાનો વિ-

આર કીધા છે પણ તેમાંથી જો વનનાવન સળગી ઊઠે તો પછી જાણહઃ પડે!
મદાન અને મરે! શુરાતનમાં. એકને બદલે અનેક મરશે અને અનેક
સુકિત પામશે. પછી મરને બચ્યાં છોકરાં રડી રઝલી મરે! ઠીક છે. આગલ
તો આણો. મોટી મળ છે. (નિકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થાન—અમરાવતિ.

પાત્ર—હંદ્ર, યમ, વરુણ, અગ્નિ, મૈત્રેય, વૈત્રવતિ હતાદિ.

વૈત્રવતિ—રાજા હંદ્રનો જયજયકાર થાઓ.

હંદ્ર—વિશ્વામિત્રે માંડે રાજ્યપદ સંપાદન કરવાને અર્થે ધોર તપ કરવા માંડ્યું
છે. તેના તપનો ભંગ કરવાને માટે મેં મારી એ અપ્સરાઓં નામ મનિકા તથા
હર્વશીને મોકલી છે; પણ તેઓ હજી પાછી આવી નથી. તે શું હશે વાં! મને
બચ લાગે છે.

યમ—હંદ્રરાજ, બચનો નાશ કરનારો હું બીમરૂપી યમધર્મ તથા સર્વે વિશ્વ
જસમ કરનારા આ અગ્નિદેવ તથા સર્વે આપદ ધોવાડનારા આ વરુણદેવ
આહિં બેઠેલા છતાં આપને બચતી કાંઈ પણ બાધા થવી જોઈએ નહિ.

અગ્નિ—વિશ્વામિત્ર આગલ પણ એવુંજ ધોર તપ કરવા બેઠા પાણી
આપની ચતુર અપ્સરાઓએ તેમને કુતરે બનાવી આહિં લાવ્યા હતા તે વાત
તો આપ જાણતા હશે.

યમ—મારી કુશલ અપ્સરાઓ વધીકરણ વિદ્યામાં પ્રવીણ છે તોયપણ આ
વેળાએ બહુ વિલંબ થવાથી મનમાં મોટી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.

મૈત્રેય—વાહવા! કેવો બનાવ! મોહિમાથી શબ્દ બાહાર નિકળ્યાં નહિ એક-
બામાં તો શંકા નિવારણ કરવાને માટે આવી પોહિયા! નિઃશ્વર એ કાંઈ શુભ
ચિન્હ દેખાડે છે.

હંદ્ર—શું મનિકા ને હર્વશી આવી?

મૈત્રેય—હા દેવેંદ્ર. તે જુઓ. હસતી, નાચતી, ગાતી, ને નાચાં કરતી કરતી
સભામાં પ્રવેશ કરે છે.

વરુણ—નાસંશય વિશ્વામિત્રના તપોભંગ સૂચક આ એક ચિન્હ છે.

(મનિકા તથા હર્વશી ગાતી નાચતી પ્રવેશ કરે)

મેનિકા તથા ઉર્વશી—

હુમરી.

(રાગ ખેહાગ, “લંગરધીટ”—એ રાહ ઉપર.)

અમરદીપ સત સત શોભન મોહન સુખકારી,
જો વિલસે મહસ્ત્રનયન મોખતનું ધામ—અ૦—૨૬.

બાજો પોપણ સઉ દેવનું મેઘનો રાજ,

હંદ્ર બિરાજે સાધક સાથ—અમરદીપ૦—૧

હંદ્ર—અપસરાઓ, મારા કાર્યવિષે તમો જથ સંપાદન કરી આવી છો એમ તમારી આનંદ યુક્ત મુખમર્ચા દેખાડે છે.

મેનિકા—અજીત જે મદન તેના બાણથી ક્યા પ્રાણીનું મન ધામ્મળ થતું નથી? કામ સાગરમાં અમારે નાખેલી અમારી લાવણ્ય તથા નૃત્ય ગાયનરૂપ જળમાં વિદ્યામિત્ર જૈષિ એ માછલું સપડાઈ ગયું.

મૈત્રેય—પણ તે માછલું જીવતું તો છે ને? મરી તો ગયું નથી? ખરું છે. બવબલ કરતાં સ્ત્રીબલ વધારે દુસ્તર રહે છે. એકવાર કોઈ પુરુષ તેમાં સપડાઈ ગયો કે તેમાંથી બાહાર નિકળવા બહુ કઠણ પડે છે.

હંદ્ર—શાખાસ! મેનિકા શાખાસ! શાખાસ ઉર્વશી! તમો મારા કાર્યવિષે જથ પામી આવ્યાથી તમારા ઉપરની મારી પ્રીતિ ધણી વધી ગઈ છે. સ્ત્રીના સામ-યેનો આ એક ખરૂં દાખલો જોવામાં આવે છે.

વરુણ—શાસ્ત્રમાં સ્ત્રી અપભા કરીને કેહેવાય છે, પણ એમાં શાસ્ત્રકર્તાઓએ મોટી ભુલ પાડી છે. કારણ શસ્ત્રધારી પુરુષકરતા પણ સ્ત્રીને વધારે બલ રહે છે.

મૈત્રેય—હો હો હો! દુર્ગુણી સ્ત્રીમાં કેટલું બધું બલ રહે છે! કદાચ તે વળ ચઢાવીને કોઈ પુરુષને નેત્રકટાક્ષ બાણ મારે તો તે ગમે તેવા શાહાણો અથવા વિવેકી પુરુષ હોય તોયપણ તેની મોકાણ વળી જાય છે.

હંદ્ર—મૈત્રેય, તું ખરું જોડે છે. સ્ત્રીનું ખરું શસ્ત્ર એ તેનું રૂપજ છે, કે નેથી કરી તે સર્વ જગતને જીતે છે.

યમ—ખરેખર, મહારાજ. પુરુષો પોતાના શસ્ત્રબલવડે શત્રૂને જીતે છે, તો સ્ત્રીઓ પોતાના ચરિત્ર તથા આંખમા પલકારાથી તેમને જીતે છે. એ આંખોની ક્તેહ એવી છે કે તે આંમ ફરકે છે તો આમ જીતે છે અને આમ ફરકે છે તો આમ ક્તેહ પામે છે. સ્ત્રીઓની આંખોમાં કંઈ જાડુ છે જે પુરુષોને તરત વશ કરે છે.

મૈત્રેય- મહારાજ, એ શાના ગપાટા હાંકો છો? એ તો દુર્ગુણી સ્ત્રીના બ-
ક્ષણ છે ને તે બક્ષણો સુસ્ત લોકો માન્ય રાખતા નથી. સ્ત્રીનું અર્થ શસ્ત્ર તેનું
રૂપ નથી પણ તેના સદ્ગુણ તથા પતિવ્રતપણું છે ને તે થકી તે સદા બલવાળી
તથા અજીક્ય રહે છે. કહ્યું છે કે, કદાચ મોટો કોટ લેવાય પણ સદ્ગુણી
સ્ત્રી ના લેવાય.

વેત્રવતિ- અમરનાથ, આપની રંભા અહિં પ્રવેશ કરવા માગે છે.

મૈત્રેય- અરે, પણ આજે આ બધાનું અહિં શું કામ છે? કોણ જાણે કોને
ખાડામાં નાખી દઈ આવી હશે.

(રંભા નાચતી નાચતી તથા ગાતી ગાતી પ્રવેશ કરે છે.)

રંભા—

હુમરી.

(રાગ પરજ, “ મગ ચલત કાનસેં હટકી ” એ રાહ.)

હું તો ચાલી રે ઇંદ્રને મળવા,
મુજનું મન મોહિત થાય સ્વરૂપી,
સુખદ પ્રીત જડવા હુટવા—ટેક.
સ્વર્ગ ધામ નહિ ભુવન ઇંદ્રનું,
એ તો પ્રીત સદન, હસવા રમવા. ॥ ૧ ॥ હું તો ચાલીરે ઇંદ્રને ૧

યમ-મૈત્રેય, અપ્સરાઓના ગાયનથી તથા રૂપથી તું એમના ઉપર માહી
પડ્યો છે એમ દેખાય છે. તારી હચ્છા હોય તો એમાંથી એક અપ્સરા તારી
સાથે પરણે એમ કહે, છે તારી હચ્છા?

મૈત્રેય- અરેરેરે ! આ શું બોલો છો ! એની સાથે પરણું તો મારા ભાગજ
જાગે તો ! એવી સ્ત્રીસાથે પરણવું મારે કયમ પાલવે ! એ રૂપાળી પણ પાંખો-
વાળી સ્ત્રીની સાથે જો હું પરણું તો મારો સત્તાનાશ વાળી દે. મારી સ્ત્રીને
પાંખ નથી તેથી હું રાત્રીએ નિરાતે ઊંઘું.

અગ્નિ- મૈત્રેય, તારા મનમાં તો બાવે છે પણ તું કોકટ મુંડી હલાવે છે.
ગાંડ, ને પુરૂષનું ભાગ્ય સાંઝે હોય તેનેજ એ અપ્સરા પ્રાપ્ત થાય.

ઇંદ્ર- એ હજીભાગી શું સમજે ?

મૈત્રેય- મહારાજ, એવા ભાગ્યને હું દુર્ભાગ્ય ગણું છું. હું તો એમની સંગ-
તથી દુર્ગુણી બની જઈશ.

યમ- એમ કયમ વાંરે ? એમના દુર્ગુણ તને વળગી રહેશે કે શું ?

મૈત્રેય-અરે, વળગી રહેશે એટલુંજ નાહ પણ વજ્ર સિપ થઈ પડશે.

છંદ-તું અમસ્તો ખીરુછે. એની સંગવીથી તારી સ્થિતિમાં બગાડ થશે નહિં.

વરુણ-હમઠી તારી સ્થિતિ સુધરશે.

મૈત્રેય-(સ્વગત)-ક્યાં બખી અફલ! (ખુશીથી) મહારાજ, એમ નહિં. જેથી સંગત તેવું પરિણામ. કહ્યું છે કે—

(દોહરા.)

હાર નીર ધન પાન કરે, વર્ષે મિઠિ જબુમાર,

દુષ્ટ સર્પ દુષ મધુર પીધ, ઝેર વમે અનિવાર.

માટે સમાગમ એ સારા અથવા નહારા યુગ્યું કારણ છે. ખીન્નું—

અંગારે ધન-બુંદ પડે, આકાશે ઉડી જાય,

તેજ બુંદ સિપમાં પડે, સુગર મોતી બની જાય.

છંદ-મૈત્રેય, શાખાસ, શાખાસ! આ તારો ઉપદેશ સર્વેએને સ્વીકારવા લેગ છે. તું બહુ કુશલ છે. હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયોછું. માટે માગ. તું જે માગે તે હું આપવાને સિદ્ધ છું.

મૈ૦-માયુંછું મહારાજ. પણ તે આપવા આપ આનાકાની તો કરશે નહિં ને?

ચમ-અરે. એમ કાંઈ બને! અરે, કદાચ મેરૂપવત ચલે, સૂર્ય તેજ તજે, પણ છંદરાજ સત્ય નહિં છોડે.

મૈ૦-હા હા. એ અરે. સાંભળો, હું માયું છું તે. મહારાજ, આપની કૃપાથી મને કશી પ્રકારની કમી નથી. પણ પેલી તમારી અપ્સરા કેવારની મને આંખે કચીને હશારત કર્યા કરેછે તેને જરા આપ અટકાવ કરો એટલે થયું.

મેનિકા-અરે, એ જુઠા, મેં તને ક્યારે હશારત કરી?

મૈ૦-ના, બાઈ ના. હું તમારે માટે નથી કેહેતો. (તરત ખીજ દેખાડીને) હું તો આ અપ્સરાને માટે કહું છું.

ઉર્વશી-મૈત્રેય, ક્યમ હવે તું મને ગળે પડે છે કે? વાઃર,વાઃ, ડાળબાણ ઠગારા. હમણા શાપ દઈશ.

મૈ૦-અરે, ના ના. હું કાંઈ તમને નહિં કેહેતો. હવે શું કરું? હવે કોણને બતાવું? અરે, બાઈ, હું તો પેલી, પેલી, પેલી—(ગભરાટ કરેછે. સભા હસી પડેછે, એવામાં ચિત્રસેન પ્રવેશ કરે છે.)

છંદ્ર-ચિત્રસેન, તું બધે પધાર્યો. તારું આગમન બહુ દિવસે થવાથી તારા સુંદર ગાયન સાંભળવાનિષે મને હચ્ચ હૃદયન થઈ છે. આજ માં મને હર્ષિત થયું છે.

ચિત્રસેન-સર્વ દેવતાઓના સ્વામિ, આપની આસા મને શિરસાવંચ છે. શાઉછું. સાંભળો.

ધ્રુપદ.

(રાગ મધમહાર.)

બાજો રે, સ્નારસમુખ, નામધામ, વિશાળ નમિશ,
અમરનાથ, પ્રખ્યાત અયેરાવત કુંદવહન-બાજો-
વનરંધાર, તમ શરણાગત તારે, વારે, બારે આકૃત
હર અમૃતસિંધુ સદય ભગસૌખ્યસદન-બાજો.

છંદ્ર-ચિત્રસેન, હું પ્રસન્ન થયો છું. પણ આજે તારું આગમન અકાસે ક્યમ થયું ?

ચિ-કામ અનુકૂળ નહિ હોવાથી અકાસે આપના ચરણ પાસે આવવાની અગત્ય પડી છે. મહારાજ, હું આપની સાહાયની હચ્ચ બારણ કરી આપને શ્રમ આપવા આવ્યો છું.

છંદ્ર-હું તો તારો સદાનો સાહાય્ય કરનારો છું. તને કયા પ્રકારની સાહાય્ય જોઈએ. દ્રવ્ય જોઈતું હોય તો કુચિરને આસા કરું.

ચિ-મને દ્રવ્યશ્રવ્ય કાંઈ જોઈતું નથી. મારા ઉપર મારો શત્રુ ચઢાઈ કરી આવવા માગે છે. તે પુદ્ગલસંગમાં આપે મને સાહાય્ય આપીને મારી લાગ્નું રક્ષણ કરવું.

મૈ-એમાં તો વધારે શું છે? મહારાજ, મને આસા કરો કે જાલતાબોલતા તે શત્રુને અહિં બાંધી લાજો.

યમ-અરે, એ કામ કાંઈ બાડવા ઝોકાવવાનું નથી. અગ્નિ અસ્ત્રનો માર માર ખાવો પડે છે.

મૈ-એમ કે? ત્યારે તો તે બાઈ તમાજ ખાવો. મને સુખેથી આસન ઉપર બેસી ઝોકા ખાવાદા એટલે પત્યું.

છંદ્ર-ચિત્રસેન, તને સાહાય્ય હું ખુશીથી આપીશ. માં સર્વે સૈન્ય તારે સ્વાધીન કરીશ.

ત્રિ- પણ કોણની સાથે બઠાઈ કરવી છે એ કાંઈ એમને પુછ્યું? જો મારા જોવા શત્રુ બલવાન હોય તો તેને સાંમે જવાને હું તૈયાર છું.

ચિ-શ્રીકૃષ્ણે મને દેહાંતદંડ કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તેની સાથે મારૂં લડજી છે.

ત્રિ-બાપરે! મારા તો હાથ પગ ધુન્ને છે! નાનાને નાનોજ શત્રુ!

છંદ્ર-શું તું ભગવાન સાથે લડવા માગે છે? અરેપર ચિત્રસેન, આ વિષય ધણો વિચારવાનું છે કેમકે તે સમબલી શત્રુ નથી. સર્વ શક્તિમાન ભગવાન સાથે લડજી એ આપણા બધાની શક્તિથી દુર છે.

ચિ-ત્યારે શું સાહાય્ય આપવાનો ધર્મ છે તેનું આપ ઉલ્લંઘન કરવા માગો છો?

છંદ્ર-ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવા હું માગતો નથી. પણ આ કાર્યમાં તારૂં રક્ષણ કરવા હું વચનથી બંધાતો નથી.

ચિ-ત્યારે, શું રામ મૂર્ખ હતા કે તેણે વગર વચને, સુગ્રીવ તથા બિભીષણનું રક્ષણ કર્યું?

યમ-પરમેશ્વરની શક્તિ અપાર છે. તેમની ઉપમા એ ડોકાણું આપવી છાજે નહિ.

છંદ્ર-પણ તું મને કહેતો અરે કે કયા અપરાધસર શ્રીકૃષ્ણે તને શિક્ષા કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

ચિ-હું એક દિવસે પૃથ્વીઉપર મારી પ્રિયા સાથે જલક્રોડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં એક ગોવાળ પાણી પીવા આવ્યો. મેં તેને લાજને લીધે ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો. પણ તે થોડો દુર જઈ પડી ગયો ને મરણ પામ્યો. મેં કાંઈ એને માર્યો નથી. એવિષેનો યથાર્થ ન્યાય કરનારા એ યમધર્મ બેઠા છે. પુછો એમને મહારાજ.

યમ-દ્વારપાળ, પાપપુણ્યનો હસાખ રાખનારા મારા ચિત્રગુપ્તને તેડી લાવ.

(ચિત્રગુપ્ત પ્રવેશ કરે છે.)

ચિત્રસેનના નામઉપર કોઈ ગોવાળહત્યાનો દોષ લખ્યો છે?

ચિત્રગુપ્ત-હા મહારાજ, ચિત્રસેન બહુ દોષિત છે.

ચિ-દોષિત હોજી તો ભલે, પણ મેં મારા હાથે એને માર્યો નથી.

છંદ્ર-એ દોષિત છે તો પણ એટલી ઓછી શિક્ષાને એ પાત્ર છે એમ મને લાગતું નથી. માટે આ પ્રસંગે ચિત્રસેનને સાહાય્ય આપવી ઘટે છે. નકર મારી કીર્તીને બાંછન લાગશે.

ચિ૦—ધન્ય છે મહારાજ, આપની કીર્તિ અને શુરાતનને ! આપ ખરેજ દુર્બળનું રક્ષણ કરનારા છો.

મૈ૦—મહારાજ, ગોકળવાસીઓએ એક પ્રસંગે આપની પુજા કરવાને બદલે ગોવર્ધનપર્વતની પુજા કરી તેથી આપને રીસ થઈ, આપે બહુ પર્જન્યવૃત્તિ કરી; પણ શ્રીકૃષ્ણભગવાને ગોવર્ધનપર્વત પોતાની એક આંગળી ઉપર ધારણ કરી ગોકુળવાસી જનનું રક્ષણ કર્યું. તે વાત આપ ભુલી ગયા હશે એમ નથી.

છંદ્ર—એ પણ ખરું છે. સમર્થ સાથે સ્પર્ધા કરવી અશાસ્ત્ર છે. તેમાં જશ કદિ મળે નહિં. સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી મારી અવસ્થા થઈ છે. મારાથી આમ પણ બોલાવું નથી ને તેમ પણ બોલાવું નથી.

મૈ૦—સ્વચ્છ ના કહોં, ખીચું શું. એમાં તે ભીડ શાની.

છંદ્ર—આ પ્રસંગે એમજ કહેવું મારે યોગ્ય છે; માટે ચિત્રસેન, હું ખરેખર દુઃખી છું.

ચિ૦—ત્યારે શું તમો ના પાડો છો? જો આ ધર્મસન મને ન્યાય ના આપે, જો તમારા જેવા બળવંત દેવતાઓ મને સાહાય્ય નહિં આપે તો ખીજ કોણ આપે? શું આ ગગનમંડળમાં ન્યાયનો લોપ થઈ ગયો છે? શું શૂર અને બલ નષ્ટ થયાં છે? છંદ્ર જેવા સહસ્ત્રનેત્રી બલાત્કાર કરનારાઓથી ભય પામે તો પછી થઈ ચુક્યું! હે પાપીને શાસન કરનારા યમદેવ, એ સર્વે જગતનું પોષણ કરનારા અન્નિદેવ, હે પ્રતાપી વરૂણદેવ, શું તમો બધા બલહીન થયા છો? ક્યાં ગયું તમારું પરાક્રમ! ક્યાં ગયું તમારું શુરાતન, ને ક્યાં ગઈ તમારી કીર્તિ! જો તમો ખરાજ નામધારી હો તો આપો મને સાહ્યતા, કરો મારા ઉપર અનમટવું બલાત્કાર કરનારાને શાસન ને બચાવો એક નિર્દોષને; તોજ તમારો જશ વધશે ને તોજ તમારું નામ અમર થશે.

છંદ્ર—ચિત્રસેન, હું એટલો તપી નહિ જા. તારી સ્થિતિ દયા આણવાજોગ છે. તારી એ સર્વે વાત ખરી છે. પણ દુઃખી છું કે ભગવાન સાથે વેર બાંધવા હું ઇચ્છતો નથી. માટે હું તને ભલામણ કરુંછું કે તું ભગવાનનેજ શરણે જા ને તારો બચાવ તેનાથીજ માગી લે. નિશ્ચય તારાથી હવે સ્વર્ગમાં નહિં રહેવાય.

ચિ૦—ધિક્ તમારા પુરુષાર્થને ! મેં ભુલ કરી કે હું તમારી સાહાય્યતા માગવા આવ્યો. મારે માથે મહા સંકટ આવી પડ્યું છે તો તે હું પોતેજ ઉપાડીશ. જંગલેજંગલ જઈ પડીશ. સર્વે દુઃખ ખમીશ. મારા જીવને પણ જ્યા દઈશ, પણ અધિષ્ઠિત રીતે શત્રૂને શરણે જઈ મારી કીર્તિને તથા કુલને લાંછન નહિં લગાડીશ. હું ગર્જીછું. હું તમારી દરકાર કરતો નથી.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ—અરણ્ય.

ખત્ર—ચિત્રસેન, વિલાસવતિ તથા ચંદ્રકાંત.

ચિત્રસેન—પ્રિયા, અંતે પરિણામ એવું થયું! રાજા સિંહાસન ઉપર હોય તેજ તે પોતાનું તેજ તથા શક્તિ જાળવી શકે છે. પણ તે પદ્મશ્ર્ત્ર યથો કે તેનું સર્વ તેજ તથા સત્તા નાશ પામે છે. હંદ્રની આસાથી પદ્મશ્ર્ત્ર થવાને લીધે આ પૃથ્વીઉપર આવી વાસ કરવાથી સ્વર્ગમાંની સર્વ ક્રિયા મારે હાથે યથાસંગ થતી નથી. તેથી હું બહુ ભાગ્યાર બન્યો છું. હવે તો જંગલમાંજ રહી ઘાહડા કાઢું ને તક આવી પોહોયે તો કોઈની સાદ્યતા લઈ મારું કામ સાધી લઉં. એજ ઉપાય હવે બાકી રહ્યો છે. પ્રિયા, મેં તને બહુ વિનવીને કહ્યું કે તું મારી સાથે પૃથ્વીઉપર નહિં આવ પણ આ પુત્રસાથે સ્વર્ગમાંજ સુખેથી વાસ કર. પણ તે મારી વાત માન્ય રાખી નહિં ને મારી સાથે દુઃખ ભોગવવાનો નિશ્ચય કરી અહિં આવી દુઃખમાં પડી છે. પ્રિયા, તમે નિત્ય સુખાસને ખેસનારા, નિરંતર અમૃતપાન કરનારા તથા વિમાને ખેસી ગમન કરનારા છતાં આ ઉજ્જડ વગડાનો ત્રાસ તમારાથી ક્યમ ખમાશે ને આ સકુમાર બાલકની શી વલે થશે?

વિલાસવતિ—પ્રાણુનાથ, આ આપ શું બોલો છો! સ્ત્રી ધન્ય તેજ કેહેવાય કે જે પોતાના પતીની ચઢતી તથા પડતી અવસ્થામાં તેના ઉપર સરખો પ્રેમ રાખી વર્તે; પણ આપના ભાષણ ઉપરથી મને એમ લાગેછે કે આપ મને છેક પારકી સ્ત્રી જેવી ગણોછો ને આ કહણુ પ્રવાસથી આપને થનારા દુઃખ કરતાં આપ અમારે થકી વધારે દુઃખીઆરા થયા છો. અરેરે, હું જો આપને પ્રથમ માંજ તામ્બૂલ નાખી દેવા નહિં કેહેત તો આજે આ ધોર પ્રસંગ આપણું ઉપર કદી નહિં આવત.

ચિં—પ્રિયા, એમાં તારો કાંઈ વાંક નથી. તું અમસ્તી દુઃખી મા થા. જેમ થવાનું હશે તે કાંઈ નહિં થાય એમ અમજવું નહિં.

વિલાસ—પ્રાણુનાથ, આપ મારી સંગાથે છો તેથી મને કાંઈ દુઃખ થતું નથી, હું તો સદાનીજ સુખી છું. પણ આ આપણું અસાન બાળકનું દુઃખ હું શી રીતે નિવારીશ?

ચિત્ર૦— ખરેખર એ બાળકવિષે મારા પણ મનમાં અતિથય ચિંતા ઉત્પન્ન થાય છે. પણ પ્રિયા, હું શું કરું? મારા હીણબાગ્ય આગલ માંહે કાંઈ આશ્વર્ય નથી. હું બાચાર છું.

ચંદ્રકાંત— પિતા, માતા, તમે અકબાશી મા. જે ભાણુ પરમેશ્વર બાગેજ-છાત્રું પાલણુ પોષણુ કરેછે તે શું આપણને બુદ્ધિ મારશે? નહિં, એમ કદી થાય નહિં.

ચિ૦— મારા કાહા, મારા વાહબા કુવર, તારામાં એટલું બધું શાહશુપણ દેખાય છે તેથી મારા જીવને બહુ ધીરજ આવે છે.

વિલાસ૦— પ્રાણનાથ, જીવો પછે કેવું સુંદર ને રમણીય સ્થલ દેખાય છે? આસો, આપણે ત્યાં જ્યાં જરાવાર વિચારિતિ લઈએ.

ચંદ્ર૦— આહાહા! કેવી મનોહર જગ્યા દેખાય છે!

ચિ૦— ઝાડપાનથી સુશોભિત થએલું તે સ્થલ જોઈ મને એમ લાગે છે કે ત્યાં આપણને કાંઈ પણ આવાધીવાની વસ્તુ મળશે, માટે ચાલ પ્રિયા. આપણે ત્યાં જઈએ. (જાયછે.)

મવેશ ૨ નો.

સ્થાન—રાક્ષસી માયાનો દેખાવ. એક સુંદર બગીચો.

પાત્ર—એક રાક્ષસ તથા તેની સ્ત્રી.

રાક્ષસ તથા રાક્ષસી—

લાવણી.

(મેરે પિયુકા નવ રંગ બાગ, એ રાહ.)

જીવો સજન તમ જીવ નવ જોખન અચરત ઉપજાવે,
અંગ એક પણ રંગ અનેક લક્ષ અભિનય બતલાવે,
નવા નવા નિત ખેલ રમીને તન મન હરખાવે,
ધર સંસારે ભજી બતલાવી જન દિલ લલચાવે.

સુલ.

જોખન છે સુખની આસ, ભાઈએ, જોખન છે સુખની આસ,
જોખન છે સુખની આસ, જ્ઞેયમાં, રાખે સદા ઉલ્લાસ,
રાખે સદા ઉલ્લાસ, ગણે નહિં, ભવજંજલનો ત્રાસ,
ભવજંજલનો ત્રાસ, રમાડે, કરવેથી જીવને વિલાસ,

જોખન રે દુઃખ વિસરાવે, જોખન રે દુઃખ વિસરાવે,
ધર સંસારે ભજી ખતલાવી જન દિલ લલંચાવે.—૧

ખચપણ, ધડપણ, સગપણ સરખું બહુ દુઃખ નિત લાવે,
જીવન મરણ બય કારણ મનને નિશિદિન અકળાવે,
ખાળ બુદ્ધિહિણ વૃદ્ધ શક્તિવણ પરવશતા લાવે,
ધરીને લાંકડી વાંકી કમર કરી ભોંયતળ અજમાવે,

સુલ.

જીવ જીંદગીની છે પ્રભાત, નાહનપણ, જીવ જીંદગીની છે પ્રભાત,
જીવ જીંદગીની છે પ્રભાત, જીવાળી, ભરે બપોર ખરેખાત,
ભરે બપોર ખરેખાત, ધડપણ, ઘેરી અંધારી રાત,
ઘેરી અંધારી રાત, ધ્યાનમાં રાખવી છે એ ત્રણ વાત,

જોખન રે દુઃખ વિસરાવે, જોખન રે દુઃખ વિસરાવે—ધર૦—૨

રાક્ષસી— અરે, સખર, સખર. કિન્નર જાતીનો અહિં વાસ આવે છે !

રાક્ષસ— પ્રિયા, મને પણ આવે છે. ત્યાંથી આવતો જણાય છે. આજે
કિન્નર માંસ ખાવા મળશે તો બહુ મજા પડશે. ચાલ.

(જાયછે. ચિત્રસેન, વિલાસવતિ તથા ચંદ્રકાંત પ્રવેશ કરેછે.)

ચિત્રસેન—

હુમરી.

(સગ કાલિંગડા—મિશ્રિત પરજ.)

મનોહર સુંદર ઉપવન જાણ, રચના ચિત્રસમાન—મનોહર૦—ટેક.

જાહ, ચંમેલી, ગુલાબ, મોઘરા, ચિત્ત કરે રમમાણ—મનો૦—૧

રંગિત સુંદર શોભિત મંદિર, એ વિશ્રાંતિસ્થાન—મનોહર૦—૨

વિલાસવતિ—પ્રિતમ; શું સુંદર આ બગીચો છે ! આ નાહાના માડઉપર
પાકેલા ફૂલની પરમેશ્વરે ઠીક પ્રાપ્તિ કરી છે.

ચિત્રસેન— તારે જાહ/એ તે તોડી પા. એના ધણીને એનું માગશે તે દામ
આપશું.

(વિલાસવતિ ફૂલ તોડવા જાય છે. ઝાડ સુકકું થાય છે.)

વિલા૦— અરે, આ શો અમલકાર ! એને સ્પર્શ કર્યાથી એ અદૃશ્ય
થઈ ગયું.

ચિત્ર૦—ના ના, પ્રિયા. આમ કાંઈ હોય ? તું ભુજતી હોઈશ. આ ખીન્ન બાડ ઉપરથી તોડ.

વિલાસ૦—(એક બાડ અદૃશ્ય થવું જોઈ) જોડું, પ્રિય, એ પણ અદૃશ્ય થઈ ગયું. ખચિત આ બનાવ આશ્ચર્યકારક છે.

ચંદ્રકાંત—અરે, ઉભા રહે, માતપિતા. હું આ બાડ ઉપરથી ફળ તોડી લાવી તમને આપું.

ચિત્ર૦—જા પ્રિય કુંવર. તું તોડી લાવ. તારી માતા શંકાકુળ થઈ ગઈ છે અને ગભરાટથી એની આંખો વિચિત્ર દેખાવો જોયે છે. પ્રિયા, તું જરા વિચિત્રાંતિ લે.

વિલાસ૦—નાં પ્રિયપતિ. માઈં મન શાંત છે.

ચંદ્રકાંત—(બાડ અદૃશ્ય થવું જોઈ એકદમ પિતાપાસે દોડી આવી) બા-પા, બાપા, માતા સત્ય કેહે છે. આ બાડોમાં કાંઈ ચમત્કાર છે. તમે આવીને ખાત્રી કરી લો.

ચિત્ર૦—બેટા, તને પણ તારી માતાગી જરા અસર થઈ છે. લાવ, હું ત-પાસી જોઈ.

ધ્રુપદ.

(રાગ ખમાજ.)

વિશ્વ સકળ જીવ ધરે લોચનગી આસ પુરે,

સુમનસુંદરકાર દિગ્ગજશાલ શોભે રે—ટેક.

મધુર ગંધ મનમાહે સુખની લહર લાવે,

ફળફલને સુધારે પ્રાણીઓનો જીવ મોહિ—શોભે રે૦-૧

આહા ! આ કુવારો, આ મહેલ, આ બગીચો, આંખોને તાડક કરે છે. (કુવારો સ્પર્શથી અદૃશ્ય થાય છે.) શો ભેદ ! પ્રિયા, તાઈં કેહેવું સાચું છે. આતો ચમત્કારીક બનાવો ! આ કુવારાનું સુકું બાડ થઈ ગયું ! આ મંદિરની અવસ્થા પણ એવી છે કે શું ? (મંદિર અદૃશ્ય થઈ તે ઠેકાણે પાહાડ ઉમળ થાય છે) અરે, આ હું શું દેખું છું ?

ચંદ્રકાંત—પિતાજી, તમે અમને ખોટા પાંડતા હતા તે તમારી ખાત્રી થઈ ?

ચિત્ર૦—મારા આખા જન્મારામાં આવો બનાવ મેં કોઈ જાહોડો પણ દિઠો મથી. પ્રિયા, એ રાક્ષસીમાયા તો ના હોય ?

વિલાસ૦—એક પલકમાં જંગલ બની ગયું ! ખરેખર, એ રાક્ષસીમાયાજી

છે. પ્રિયકાંત, ચાલો આહિથી આપણે વેહેલા જઈએ. નહિતર આપણે માથે અચ્ચાનક કાંઈ વિધ્ન આવી પડશે.

(નેપથ્યમાંથી.)

રાક્ષસો- હાં! ખાહું ! ખાહું ! કાચો ને કાચો ખાહું !

વિલાસ- પ્રિયપતિ, આહિથી નહાસો. આ કાંઈ બલા છે.

ચિત્ર- હે ચંડાળો, તમે કોણ છો ? શું છે તમારું નામ અને કામ તે બટ જણાવો.

રાક્ષસ- અમે મનુષ્યના શત્રુ, દેવના કાળજીમાં ખાનારા ને તમારો ભક્ષ્ય કરનારા છીએ.

ચિત્ર- પ્રિયા, ગભરાટ નહિં કર. આ મારા ખડગથી એના બે કટકા કરવાને હું શક્તિમાન છું.

ચંદ્રકાંત- માતા, મને બાઝવા દે. મને બહુ ખીક લાગે છે.

ચિત્ર- પુત્ર, આમ હિચકારો શું બને છે ! હિંમત ધર.

વિલાસ- આ પતિ, પેલો ભયંકર રાક્ષસ નિકળે છે. નહાસો પતિ. હું વિનવું છું કે જીવ બચાવો.

૨ જો રાક્ષસ- (અંદરથી) ખાહું ! ખાહું. ગંધર્વને આખોજ ગળી જાઉં !

ચિત્ર- હે ચંડાળો, અંદર પેસી ગઈગાની પેટ ભરે છે શું ? બાહાર આવો અને મારી યુદ્ધકલાનું બલ અજમાવો.

૧ લો રાક્ષસ (બાહાર આવી) હે પ્રાણી, તારું બલ મારા પેટમાં અજમાવજો. હમણા તો તું મારા ડાચામાં પેસી જા.

(તેને બાઝવા જાય છે. યુદ્ધ થાય છે. રાક્ષસ નિચે પડે છે. ચિત્રસેન ખડગ ભાકવા માગે છે એવામાં ખીજો રાક્ષસ આવી તેને સાહાય્ય આપી ચિત્રસેનને પકડી લે છે.)

૨ જો રાક્ષસ- લઈ ચાલો એને. એને આપણી ભડીમાં બુંજી ખાશું તો કાચો ખાવા કરતાં વધારે સ્વાદ આપશે.

વિલાસ- હે ભયંકર પ્રાણીઓ, તમે, મારા પ્રિયનાથને પરમેશ્વર ખાતર છોડી દો ને તમારે જોઈએ તો એમના બદલામાં મને લઈ જાવો.

૧ લો રા- ખસ ડાચણ, તારૂં તથા આ બાળકનું શીકું માંસ અમને મહિં ખપે.

(રાક્ષસો વિલાસવતીને ધક્કો મારી પાડી નાખે છે. ને ચિત્રસેનને ઉચકી લઈ જાય છે.)

વિલાસવતિ- ઓ પતિ ! ઓ પ્રાણનાથ— (દોડતી જાય છે.)

ચંદ્રકાંત- હાય હાય ! મારી માતા, મારી વાહાલી માતા, તું મને નિર્જન વગડે એકલડો મુકી ક્યાં જાય છે ? મને પણ તારીસાથે આવવા દે.
(દોડતો જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થલ—અરણ્યનો ખીન્નો ભાગ.

(રાક્ષસો ચિત્રસેનને ધસડતો લઇ આવે છે.)

ચિત્ર- બાઈઓ, હું મરવાને તૈયાર છું. પણ મારાવિના મારી સ્ત્રી તથા પુત્ર પ્રાણ તણ દેશે. એમને મને મળવા દો.

૧ લો રાક્ષસ- અરે, ચાલ મુગો મુગો-સ્ત્રી કોની ને પુત્ર કોના !

ચિત્ર- અરે, ઇશ્વર ખાતર મને જવા દો.

૨ નો રાક્ષસ-અમે કાંઈ ઇશ્વરને ઓળખતાં નથી. ઇશ્વર કોણ ! પાંધરો નહિં ચાલે કે ? લે ત્યારે હમણાંજ તને જમને ઘેર મોકલી દઉં છું.

(ચિત્રસેનને બચકું ભરે છે તેથી તે બરાડા મારે છે એવામાં હંસધ્વજ રાજા શિકાર કરતો સેવકસાથ પ્રવેશ કરે છે.)

હંસધ્વજ-હે મનુષ્ય જાતીના શત્રુ, હે ધાતકી દુષ્ટ રાક્ષસો, ઉભા રહે. ત-મા કોના ઉપર બલાત્કાર કરે છે ? છોડીદો તે મનુષ્યને.

૧ લો રાક્ષસ- તું કોણુ અમને પુછનારો. જા, મુગો, જા તારે માર્ગે. નહિં તર તનેપણુ કાચેનિકાચો ખાઈ જઇશ.

હંસધ્વજ-હૈ ! તું મારું નહિં સાંભળે કે ? મૃદ, મારા બાણની શક્તિ અ-જમાવી લેવાની તારી હચ્છા છે ? લે ત્યારે ખમજો મારું બાણ.

(બાણ મારે છે. એક રાક્ષસ મરી જાય છે. ખીન્નો રાક્ષસ તેના અંગ ઉપર દોડતો જાય છે. તેને ચિત્રસેન ખડગથી ભીકી નાખે છે.

તેથી તે બરાડો પાડતો ન્હાસી જાય છે. ચિત્રસેન હંસધ્વજપા-સે આવી ધુંટણે ખેતી ઉપકાર માને છે.)

ચિત્ર- મહારાજ, આપે મને બચકું મૃત્યુના હાથમાંથી બચાવ્યો તેથી હું આપનો અતિશય ઉપકાર માનું છું. મહારાજ, આ સમયે મારી દુર્બલ અવસ્થામાં આપની યથાયોગ્ય સ્તુતિ કરવા હું સમર્થ નથી, તેથી આપે મને ક્ષમા કરવી.

હંસધ્વજ-રાજાને જો કામ કરવું પડે છે તે કરીને મેં મારો ધર્મ બચાવ્યો

છે. પણ મારા ઉપકાર માની તમો કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રદર્શિત કરવાથી તમારા અંતઃકરણની મોટાઈ જણાવી છે. બાઈ, તમો કોણ છો? તમારું શુરાતન કાંઈ ઓછું નથી. તમારા એકજ જન્મથી તે દુષ્ટ મરણ પામ્યો છે.

ચિત્ર૦—હું પદ્મવ્રત થયેલો એક ગંધર્વ છું. ને હાલ મને આપની સાહાય્યની અગત્ય છે.

હંસવંશ—સંકટસમયે પ્રાણીને આશ્રય આપવો એ કરતા વધારે પુણ્ય દાયક શું છે? તમો મારા આશ્રય તજે સુખથી રહો; પણ તેના બદલામાં મારી પ્રિય પુત્રીઓને નૃત્ય તથા ગાયન કલામાં પ્રવીણ કરવાનું કામ જો તમો માથે લે-શો તો હું તમને નિશ્ચય મારા પરમ સ્નેહિ તરિકે ગણાશ.

ચિત્ર૦—જે કામ આપના જીવને આનંદ પમાડે તે કરવાને માટે હું સદા તત્પર રહીશ. પણ મને ખબર નથી કે આ રાક્ષસોએ મને આંખના ઝિક્કળ પલકારામાં કંઈ દિશા ઉપર લાવી નાખ્યોછે. મારા સ્ત્રીપુત્ર મારી ધાસ્તી ખાઈ કોણ જાણે કયા જંગલમાં રીખાતાં હશે? તેમની શોધમાં જવાની હાલ મને ધણી અગત્ય છે.

હંસ૦—શું તમારા સ્ત્રીપુત્રના હાથમાંથી આ રાક્ષસ તમને ખેંચી લાંબા હતા? તેમની શોધને માટે જવા હું તમને ખુશી સાથે કહું છું. અને પછી તમે આ મારા (કાગળ આપેછે) ડોકાણે આવશો તો મારા નૃત્ય તથા સંગીત શાલાના, સુખ્ય ગુરૂનું કામ તમારે સ્વાધીન કરીશ. ચાલો.

(જાય છે.)

મવેશ ૪ થો.

સ્થલ—અરણ્ય.

પાત્ર—વિલાસવતિ, તથા ચંદ્રકાંત.

વિલાસવતિ—

હાહરો.

(રાગ, જોગી, “સાવરે સલોનસે” એ રાહ)

દોડ રે અનાયને વારે દીનાનાથ,

સુખને ગયા મારા નાથ બઈ સાથ રે,

મન તો ન ધરે આસ ને ખની હું અનાય—દોડ રે—ટક.

હાય કરું તો શરીર બળે, દિલબી બળી બળી જાય,
પાપી જીવ આ ના બળે, કર્મગતિ અનિવાર-વારે-૧

(એક વણુજરો સેવક સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

વણુજરો-અરે, આ ઘોર જંગલમાં એક સ્ત્રી ને એક સકુમાર બાળક કયમ રોતાં ઉભા હશે વાંદ ! એમને ઉપર શી આકૃત આવી પડી હશે !

સેવક-કોણ જાણે ! કાંઈ સમજાતું નથી.

વણુજરો-પણ બાપડી તો ધણી કુક્કડ દેખાય છે હો ! આહાહા ! એ જો મને લાભે કેને તો મારા સર્વે દાદાઓ એકદમ સ્વર્ગે ચઢી જશે.

સેવક-(સ્વગત) સ્વર્ગે જઈ પોહોચશે કે ગ્રાહાનમમાં જઈ પડશે, તે કોણ જાણે ! (ખુલીરીતે) સાહેબ, તમા જાઓ એની પાસે ને તમારી ખાત્રી કરી લો.

વણુજરો-પણ તે કોઈ ડાચણ અથવા પિશાચણી હોય તો ?

સેવક-(સ્વગત) તો તમને ખાશ ને મારી પીડા મટશે. (ખુલીરીતે) ના ના. ડાકણ નથી કે પિશાચણી નથી. પણ કોઈ સભ્ય સ્ત્રી દેખાય છે. પણ સંભાળીને જાઓ હો ! નકર શાપબાપ દહ બાળી નાખશે !

વણુજરો-નાહિરે. આપણે સાથે જશું એટલે જોખમ સરખે હીરસે વેહેચી લેશું. (તેની પાસે જઈ) બાઈ, આ ઉજ્જડ વગડામાં અંધારરૂપ વાદળોમાં આ મનોહર નક્ષત્ર સાથ વિજળી જેવી ચમકનારી તું સુંદરી કોણ છે ?

વિલાસવતિ-હે દયાવાન પ્રાણી, મારી કયા ધણી લાંબી અને બહુ દુઃખ ભગેલી છે. પણ હું તમને ટુકામાં કહું છું કે જેમ દેહ પછવાડે તેનો પડછાઓ ઘસડાય છે તેમ લાંબી મુદતથી યુમ થઈ ગએલા મારા પતિ એક ગંધર્વની શોધ કરવા તેમની પાછળ ભટકનારી હું એક અનાથ સ્ત્રી છું તથા એ મારો પ્રિય બાળક છે.

વણુજરો-ખરેચ, વિજળી પૃથ્વી ઉપર જન્મ ધારણ કરતી નથી. પણ તે આકાશમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા ! શો પરમેશ્વરે બનાવ બનાવ્યો ! કેવી રીતે મારી આશા ખરઆણી ! હે સ્ત્રી, તારા પતીનું નામ શું છે તે તું મને કેહેશે ?

ચંદ્રકાંત-મહારાજ, મારા પિતાજીનું નામ ચિત્રસેન ગંધર્વ છે. અરે, તેઓ હવે કયા ટુકાણે હશે !

સેવક-એનો સાદ એના શરીર જેવાજ કુમળો છે હો !

વાણજરો-ક્યમ ન હોય. ભાંય તેવો પાક, ક્ષેત્ર તેવું ફળ. હે સુંદરી, તારે પતિ તને હવે પછી મળશે એવી તું આશ રાખે છે ?

સેવક- (સ્વગત) પતિ થવાની આશામાં એવોજ પાસે ઉભા છે ને !

વિલાસ-મહારાજ, આશા તો અમર ફેરવાય છે. પણ હવે તેમનો મિલાપ થવાની આશા હું રાખતી નથી એવા કઠોર શબ્દ ઉચ્ચારવા મારી જીભ ચાલતી નથી.

વાણ- ક્યમ સેવક, હવે કાંઈ એમાં પાપ ?

સેવક- નારે સાહેબ, એમાં પાપ શાનું ! આપના સુખમાં પાપ એવો શબ્દજ ક્યાં છે ? (સ્વગત) જોણે આપા જન્મમાં કોઈ દાહોડો પુણ્ય કર્યું નથી તેને તો પાપ તે શું ને વળો પુણ્ય તે શું !

વાણ- સ્ત્રી, તું હવે ક્યાં જવા ઇચ્છે છે. ? ને તું કેવી રીતે તારે ગુણરો કરવા માગે છે ?

વિલાસ- પતીની શોધને માટે જંગલજંગલ ફરીશ. અને જો તેમની ભેટ ન થશે તો મારા જીવતરનો અંત આણી આ દુઃખમાંથી છુટકારો કરીશ.

વાણ- આમ કરવું તારે નહિ સાજો. પોતાનો પ્રાણુધાત કરવો એમાં મહા પાપ છે. તું આવી મજેની રૂપાળી છે તેથી તારા ઉપર મને બહુ દયા આવે છે માટે તું મારી સાથે ચાલ. હું તને સુખપણમાં બેસાડું. હું એક મોટો સોદાગર છું. મારી પાસે બહુ દ્રવ્ય છે. તું જો મારી ઇચ્છા બરઆણુશે તો સર્વે મારા બંડારની ધણીઆણી તુંજ થશે. ને પછી હું ને મારી સ્ત્રી ને મારા સર્વે સેવક તારા તાબેદાર થઈ રહેશે. પછી તો તારું સુખ ગગને સ્પર્શે ને મારું પણ સુખ ત્રિભુવનમાં સમાશે નહિ. જો મારી એટલી વાત તું માન્ય કર.

(વળગવા જાય છે.)

વિલાસ- ધિકાર છે તને ? પાપી હિચકારા દુર થા. પરસ્ત્રીને મા બેહેન ગણવાને બદલે તેની ઉગ્ર તારી આંખો ફેડે છે ?

વાણ- હા હા હા ! તું ઘેલી થઈ છે. પરસ્ત્રી હોય તોજ તે સગાઈમાં જોડાય છે. તું કેટલા જાણુની મા બેહેન થવા માંગે છે ? તારા બાઈની બેહેન તો તું હશેજ અને વળી આ તારા દીકરાની મા પણ તું છે. હવે તો તને પતિ જોઈએ છે. અને તે હું આ ઉભો છું.

વિલાસવતિ- જો દુરથી યોગ. નજીક નહિ આવ હું તને કહું છું.

વાણજરો- અરે નજીક તો હવે આપણે થઈશું ! આ જો આ જો સુંતાની

મોહરની કોથળી. આ જોઈ. લે આ. એવી હજાર કોથળીઓ મારા ઘરમાં પડી છે. ને માતી, ને હીરા, ને માણક તથા ખીજા જવેરાતની તો મારે ત્યાં કશી કમી નથી. તે સઘળું તને બક્ષીસ કરું છું ને વળી મારો પ્રાણ પણ તને અર્પણ કરું છું.

સેવક—અરે, નારે સાહેબ—બધું આપજો પણ પ્રાણ ના આપતા.

વિલાસ—બળી તારી સંપત્તિ ને બળ્યો તારો પ્રાણ! ચંડાળ, તારા જેવા પાપીઓની સંપત્તી તથા કસ્સાની પણ હું દરકાર કરતી નથી. મારી ખરી સંપત્તિ મારા પતિ છે. અને તેજ મારો પ્રાણ છે. આ તારી તુચ્છ દોલત મને તૃણસમાન છે. ને તને પણ હું તૃણ જેવાજ ગણું છું.

વણુ—તારી મરજી એમ છે કે ! કીક છે ત્યારે હવે તું જાણશે.

વિલાસ—આ તારી ધમકીથી હું જરા પણ ડરનાર નથી. તું મારો જીવ લઈ, મારી દેહના કટકેટકા કરશે, ખીજું તો વધારે શું કરનાર છે. પણ હું તારી કદી થવાની નથી. પાપી, જા આંહી. કર તારું મોહોડું કાળું !

વણુ—એમ કે ! હજી તારી આંખો ઉઘડતી નથી. લે ત્યારે. જીવ લેવાનો આ પેહલા દાખલો તને દેખાડું છું.

(છોકરાની ગરદન પકડી તેને જમીન ઉપર નાખી દે છે.)

ચંદ્રકાંત—માતા, માતા, મારી વાહાલી માતા, મારું રક્ષણ કર.

વણુ—તારી માતા જો મારું રક્ષણ કરે તોજ હું તારું રક્ષણ કરીશ. નહિતો—(બાળકને પકડી કટાર ઉગામે છે. વિલાસવતિ વણુજરાનો હાથ ઝાલે છે.)

વિલાસ—હે દુષ્ટ, છોડ તું એને. આ બાળકે તારો શો અપરાધ કર્યો છે ? આ બધા સંકટનું કારણ હું છું. તેથી પ્રથમ મને માર.

વણુ—છોડ મને. નહિ તો એની સાથે તારા પણ જીવ લઈશ.

(ધકકો મારી તેને એક બાજુપર પાડી નાખીને છોકરાને ભોટી નાખે છે.)

ચંદ્રકાંત—(ચીસ પાડી) ઓ મને મારી નાખ્યો ! હું મરું છું. મારા પિતાને મળવાની નિરાશામાંજ હું મરું છું. મારી વાહાલી માતા, તું દુઃખી થઈશ નહિ. તારું સતીપણું જાળવતાં મારું મૃત્યુ થાય છે તેથી હું ખુશી છું. પરમેશ્વર તારું સત કાએમ રાખે. વાહાલી માતા, મારા પિતાનો તને ભેટ થાય તો તેને મારા છેલા પ્રણામ કેહેજો. ઓ ! હું મરું છું. મારી જીભ બંધ થાય છે. હે ભગવાન !

(મરી જાય છે.)

સેવક—(બાજુમાં) શિવ ! શિવ ! આ કેવો દુષ્ટ પાપી કે એણે એક નિરપરાધિ બાળકનો પ્રાણ લીધો.

વિલાસ—અરેરે, પુત્ર, આ ક્ષી તારી અવસ્થા ! આ અધમના હાથથી તું મૃત્યુ પામ્યો ? પ્રાણનાથના વિયોગથી મારા ઉપર આકાશ તુટી પડવાથી મારું તદ્દય કાઠી ગયું છે તેમાં મારા દુર્દૈર્વે આ એક નિમ્ન મનુષ્યને હાથે તારો પ્રાણાંત કરાવ્યો—અરે, મારા જીવની આશા, મારા પ્રાણનો આરામ, મારા સર્વે સુખનો આધાર, અરે, મારા પ્રિયપતીના કુળનો દીપ અચાનક ખુટાવી નાખ્યો ! હે નીચ, મને પણ માર.

વણુ—હજી પણ મારે તાપે થા. નહિ કર તને પણ તારા છોકરાને મળવા મોકલી દઈશું.

(મારવા કઠાર ઉગામે છે. સેવક તેનો હાથ ઝાલે છે.)

સેવક—હે સ્ત્રી, એ હઠિલી સ્ત્રી, તને કંઈજ અક્ષલ નથી. પતિવ્રતપણું આમ જળવાતું નથી ? શું તારો જીવ તને વાહાણો નથી ? જો મારી વાત સાંભળ. હજી છોડી દે અને તારો પ્રાણ બચાવવાનો ઉપાય કર.

વિલાસ—મારો પ્રાણ જાયતો ભલે. મારા ખીજા છોકરા હોય ને તે બધાં માર્યા જાય તો ભલે. પણ હું મારા પતિવ્રતપણાને લાંછન લગાડવા દજી નહિં. દુષ્ટ, જે તારાથી થાય તે કરી લે. આ હું મરવાને સિદ્ધ છું. એકદમ મારી નાખ મને કે હું આ દુઃખમાંથી વેહેલી છુટી જઈ.

વણુ—જોઈ, આ તારા પુત્રના તાજાં લોહીથી અડાયલી કઠાર જોઈ ?

(વિલાસવતિ તે કઠાર તેના હાથમાંથી ઝડપથી છીનવી લઈ)

વિલાસ—ને આજ દુષ્ટ કઠારથી તારું પાપી તદ્દય કાઠી, તોડી, ચિરી નાખું.

(વણુજનરાને ભાંકી ઠારકરે છે.)

અંક ૪ થો.

મવેશ ૧ લો.

સ્થલ—હંસધ્વજ રાજાની પુત્રી સુંદરિકા તથા મદનિકાની સંગીતશાલા.

પાત્ર—સુંદરિકા, મદનિકા તથા હંસધ્વજ.

હંસધ્વજ—મારી પ્રિય કન્યાઓ, ગાયનમાં તમારો કેટલો અભ્યાસ થયો છે તેની પરીક્ષા કરવાને અર્થે આજે હું તમારી સંગીતશાલામાં આવ્યો છું. માટે એ પ્રસંગે તમારે એક બે બાંધન ગાઈ તમારી સંગીત વિદ્યામાંની પ્રવીણતા મને દેખાડવી જોઈએ.

સુંદરિકા—એકરતાં તો અમને વધારે શું પ્રિય છે પિતાજી. સાંભળો, અમે ગાઈએ છીએ તે.

સુંદરિકા તથા મદનિકા—

હુમરી.

(રાગ, કાનડો—“ગેંદ લાવોરે માલનીઆ,” એ રાહ)

આશ રાખો રે શ્રીપતીની, અધ હરવા,

એ તો ભવાબ્ધિ તરવા, મુક્તિ મળવા,

ધડી ધડી મનને દયાવો, વાળો,

મંગળ પ્રભુગુણ ગાયો, સુખપથ ખરો આજ—આશ—ટેક.

નહિજ માયા સાચી રે, મૃગજલસમ જગ,

અવિચ્છેદ પ્રભુપદ ભજમજ, સુખપથ ખરો આજ—આશ—૧

હંસધ્વજ—શાખાસ! શાખાસ! ખરેખર, સંગતિ તેવો ગુણ. જીજ્ઞ તેવું કૃપા ને ગુરૂ તેવો શિષ્ય. ગાયનકલાનો રાજા જે ચિત્રસેન ગંધર્વ તેજ તમારો ગુરૂ પછી વધારે તો શું જોઈએ. મારી પ્રિયકન્યાઓ, હું તમોંએ ગાયેલા ગાયનથી બહુ આનંદ પામ્યો છું. પણ એ કલામાં વધારે પ્રવીણ થવાને માટે તમારે હજી વધારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. માટે તમો તમારો અભ્યાસ આગળ ચલાવો. હું હવે જાઉં છું. તમારા ગુરૂની આવવાની વેળા થઈ છે માટે હું વધારે વાર તમને રોકવા ઇચ્છતો નથી.

મદનિકા—પિતાજી, અમારા ગુરૂજી આવે ત્યાંસુધી તમો સાંભળશો તો ખીજું એક ગાયન ગાઈને તમને સંભળાવીએ.

હંસધ્વજ- ના દિકરી. હમણા મને કામ છે. રાજ્યસંબંધી ઘણી અગત્યનું કામ છે ને તેને માટે બધી રાજસભા મારે સાર વાટ જોતી હશે.

સુંદરિકા- ત્યારે હવે અમારાથી તમને અટકાવાય નહિ. કોઈ ખીજી વેળાએ ગાયન સંભળાવીને તમને વધારે તૃપ્ત કરીશું. (હંસધ્વજ જાય છે.)

સુંદરિકા તથા મદનિકા—

૫૬.

(રાગ ખમાજ)

છોડ છોડ છોડ મનુજ છોડી દે ખુરાઈ,
છોડી દે ખુરાઈ અરે જોડી લે ભલાઈ. છોડો-ટેક.
ખોટું તજ સાચું ધરી જુદી વળી સારી,
દાન ધર્મ પ્રણ કરી રાખ પ્રભુ રાજ. છોડો-૨
કોણ તું કહાંથી આવ્યો જાણી લે તું ભાઈ,
ઈશ પ્રીત રાખી ગીત પામજે ખુશાલી. છોડો-૨

(ચિત્રસેન પ્રવેશ કરે છે.)

મદનિકા- યુરજી, આજે આહિ અમારા પિતાજી આવ્યા હતા. અમારા ગાયનગી પરીક્ષા કરવા સાર.

ચિત્રસેન- રાજજી સુસ તથા યુણપરીક્ષક છે. પણ તમે કાંઈ ગાયન તેમને ગાઈ સંભળાવી પોતાની પ્રવીણતા દેખાડી? મારી લાંબી મુદતના અમને તમારે જશ આપ્યો હશે એવી હું આશા રાખું છું.

સુંદરિકા- હા યુરજી. ગાયન સાંભળીને રાજજી ઘણા ખુશી થયા ને તમારી બહુ સ્તુતિ કરી.

ચિત્રસેન- ધન્ય છે પુત્રી. તમને ધન્ય છે. રાજજી જેવા યુણગ્રાહી તથા યુણીજનને ઉત્તેજન દેનારા તથા સંગીત શાસ્ત્રની ખરી ખુખી જાણનારા ખીજા ઘણાજ થોડા પુરૂષ મળી આવશે. શિષ્ય ચંચલ હોય તો યુરની કીર્તિ વધે છે ને કેળવણી આપવાના કામમાં વધારે અમ લેવા તેને ઉત્તેજન મળી આવે છે. તમારા જેવાજ ગાયનકલામાં પ્રવોણ એક મારે પુત્રને તેની માતા છે. મારા વાહાલાઓ, તમે કયા ઘોર અરણ્યમાં યુમ થઈ ગયાં છો? તમે ક્યાં રિખૂતાહશે?

સુંદરિકા- શું તમે એક સ્ત્રીના પતિ ને એક પુત્રના પિતા છો? અરે એ તો વાત મેં આજે જ જાણી. યુરજી, તે તમારા વાહાલાં ક્યાં છે?

ચિત્રસેન—તેઓ એક ભયંકર જંગલમાં પડ્યાં છે એટલું જ હું જાણું છું. સુંદરિકા, તેમનું મને સ્મરણ થવાથી મારી જાતે તેમની શોધ કરવા જવાની મારી ઇચ્છા થઈ છે. રાજાજીની આજ્ઞા મળેતો આજે જવા માગું છું. મેં ઘણી શોધ કરાવી પણ હજી લગી કાંઈજ પત્તો લાગતો નથી.—

સુંદરિકા—તમારા સ્ત્રીપુત્રની શોધ કરવાને માટે અમે ઘણા માણસો મોકલ્યાં. તમે સ્વસ્થ રહો.

ચિત્ર—ડયાંસુધી સ્વસ્થ રહું. સુંદરિકા, તું જો કાંઈ પણ કરી રાજાજી પાસેથી મને જવાવિષયની આજ્ઞા આપાવશે તો હું તારા ઉપકાર બંધનમાં સદા બંધાએલો રહીશ.

સુંદરિકા—બહેન, આપણા ગુરુજી જવાને માટે બહુ આગ્રહ ધરી બેઠા છે તેથી એમની છેલી સેવા કરવી આપણને ધરારત છે. માટે તું મારા અંતઃપુરમાં જા અને એમની આગતા સ્વાગતાની સર્વ પ્રકારે સિદ્ધતા કરી રાખ એવામાં હું એમને લઈ ત્યાં આવું છું. જા. થા વેહેલી. (મદનિકા જાય છે.) મહારાજ, હું તમને જવા તો નહિજ દર્શો. ને જો તમે આગ્રહ ધરી જવા માંડશો તો હું પણ ગુરુ તથા ચેલીનો ધર્મ બળવવા તમારી સાથે આવીશ.

ચિત્રસેન—શાબાસ ! શાબાસ ! આ તારું ભાષણ મારા ઉપરનું તારું ઘણું હૈત સાબીત કરે છે. ગુરુ તથા શિષ્ય એક બીજા સાથે પ્રીતીથી વર્તે તોજ શિષ્ય સંપૂર્ણ વિદ્યા સંપાદન કરી શકે.

સુંદરિકા—માટેજ તમે મને સંગાથે લઈ જશો તો મારા વિદ્યાભ્યાસને કાંઈ હરકત પોહ્યાયશે નહિ.

ચિત્રસેન—રાજપુત્રી, સર્વે ચિજની હદ હોય છે. તેમજ જો ગુરુશિષ્ય વચેની પ્રીત પોતાની હદમાં રહે તોજ સાઈ પરિણામ થાય.

સુંદરિકા—તેતો ખરું છે. પણ ગુરુજી, ગુરુશિષ્યની પ્રીત કરતા સ્ત્રીપુરુષની પ્રીત વધારે બલવાન રહેછે ને વાઈ !

ચિત્ર—હા. એમાં શું સંદેહ. તેથી પ્રીતવિના તેમનો સંસાર કરી સુખી રહે નહિ. તે પ્રીત એવી બલવાન રહે છે કે તેને અર્થે મનુષ્ય પોતાના જીવની પણ દરકાર કરતું નથી.

સુંદરિકા—તો એવી બલવાન પ્રીત ધરાવનારી કોઈ સ્ત્રી જો તમારી સંગાથે ઘસી તરિકે આવવા માગે તો તેને તમે સાથે લઈ જાતો કે નહિ ?

ચિત્રસેન—અરે, એમ બને ! સુંદરિકા, એવી આજ તને વિપરીત શુદ્ધિ ક્યમ

સુઝી છે ? સ્ત્રીપુરુષ વચેની પ્રીત બલવાન છે ખરી પણ તે પ્રીત પરણેલાઓને માટે છે બીજા કોઈને માટે નથી. પારકા સ્ત્રીપુરુષ વચેની પવિત્ર પ્રીત તેની હદ છોડીને આગળ વધે તો તે, નાશકારક અને પાપી થઈ પડે છે. હવે હું આહિથી બચું છું. પરમેશ્વર તને સારી શુદ્ધિ આપે. (જવા માંડે છે.)

સુંદરિકા—ઉભા રહે! મહારાજ. હું અરજ કહું છું કે આપનો વિયોગ મારા પ્રાણાંતનું કારણ થઈ પડશે. મારા ઉપર દયા કરી મારો અંગીકાર કરો. આજથી માંડે તન, મન, ધન, સહ તમારું છે. (વળગવા જાય છે.)

ચિત્રસેન—અરે, આજ તું ઘેલી ક્યમ થઈ છે ! દુષ્ટ વિચારણી, દુર ઉભી રહે. તારા સ્પર્શથી મને પાપમાં નહિં કુપાડ. સાંભળ, તને જન્મ આપનાર તરિકે રાબજી તારા ખરા પિતા થાય છે. પણ હું તને વિદ્યા શિખાડનાર ગુરુ તરિકે પણ તારા પિતાસમાન છું. માટે, આ પાપશુદ્ધીનો ત્યાગ કરી તારા પતિ ઉપર સંતોષી રહે.

સુંદરિકા—આજથી તમોજી મારા પતિ છો. ધણુ વખતથી તમારા પ્રેમમાં હું બળું છું. કૃપા કરી મારો અંગિકાર કરો. મારી આશા ભંગ ના કરો. હું તમારીજ હવે દાસી છું.

ચિત્રસેન—હે નિચ, તું મને દોષિત નહિં કર. તું તારા પતીની દાસી છે. તારો પ્રેમ તારા પતીને માટે છે.

સુંદરિકા—પણ આજથી તમોજી મારા પતિ છો.

ચિત્રસેન—લગ્નસમયે જેને તે વચન આપ્યું છે તે તારો પતિ છે.

સુંદરિકા—પણ તે વચન મને અનગમતું છે. તેથી હું તે તોડું છું.

ચિત્રસેન—તે તોડવાની તને સજા નથી. વળી એવી વચન ભંગ કરનારી સ્ત્રીની પ્રીતિ સાચી હોયજ નહિં.

સુંદરિકા—પણ તું તેની ખાત્રી કરી જો.

ચિત્રસેન—તાર ખાત્રીએ મારી ખાત્રી થઈ છે. પરમેશ્વરે પતિપ્રિયા વચેનો જે ધર્મ નિશ્ચય કર્યો છે તે તું તોડે છે. તારા લગ્નસમયે પરમેશ્વરે સાક્ષી રાખી તારા પતિસાથે પ્રમાણિકપણાથી વર્તવાને તેં આપેલું વચન તું ભંગ કરે છે. આમ કરી તારા કુલને, તારી પ્રતિષ્ઠાને તું કલંક લગાડે છે. એથી વધારે ખાત્રી શું જોઈએ ?

સુંદરિકા—હે મૂર્ખ, આ વખત શિખામણનો નથી. મારી આટલી બધી પિનંતિ છતાં તું મને વુછકારે છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે તું ગંધર્વ નથી પણ

પશુ છે. જે પ્રીત નહિં સમજે તે પુરુષ નહિં પણ પશુ છે. જે પુરુષ સ્ત્રીનું રૂપ, તેના જોખન અને તેની સુંદરતાથી લોભાઈ કામને આત્રીન થાય નહિં તે પુરુષ અવતારે પશુ છે.

ચિત્રસેન-હે કામાવસ્થામાં આંધળી બનેલી સાંભળ, પશુ હું નથી પણ તું પોતે છે. પશુઓ, પાપ અને પુણ્ય સમજતા નથી. બદી અને નેકી તેઓ જાણતા નથી. સાચું અને ખોટું તેમને ખબર નથી. અને તેજ વર્ગમાંની તું પોતે હમણું સિદ્ધ થઈ છે. ધુળ પડજો તારી સુંદરતા ઉપર ! ધિકાર પડજો તારા જોખન ઉપર !

સુંદરિકા-હે હિણભાગ્ય, પવિત્રાઈના ખોટા ડોળને તજી દે. લક્ષ્મી પ્રસન્ન થઈ છે ત્યારે મોહોડું ધાવ્ય ના જ. અરે, જે હાથ મેળવવા રાજવંશી ને શૂરવીરો આવુર રહે તે આખું શરીર તારા સ્વાધીન થાય છે, તેનો ધિકાર કરી પસ્તાવામાં ના પડ.

ચિત્રસેન-મને જરાપણ પસ્તાવો થનાર નથી. દુર્યોધન સરખો પરાક્રમી રાજા, દ્રૌપદીના અભિલાષથી નાશ પામ્યો છે. અહિંદ યૌકડીના રાજા રાવણે સીતાને માટે ધિકાર સાથ પોતાનો પ્રાણ મોયો છે. અહિંદ્યાને માટે ઇંદ્રને પુષ્કળ ખમવું પડ્યું છે. એવા ખીજ બણા દાખલા છે કે જેમાં સ્ત્રીઓને લીધે બયભીત નાશ થયા છે.

સુંદરિકા-પણ સીતા અને દ્રૌપદીની તો રાવણ અને દુર્યોધન ઉપર પ્રીતિ નહિં હતી તેથી આમ બન્યું છે, પણ મારીતો તારાઉપર પુરતી પ્રીતિ છે. ત્યારે તું શા માટે ડર છે ?

ચિત્રસેન-હું મારા પાપથી ડરું છું, મારા પરમેશ્વરથી ડરું છું.

સુંદરિકા-જો. જો. તમે ગુરુ છો, તેથી તમારી દયા ખાઈ ફરીથી તમને વિતવીને કહ્યું કે તમે મારો અંગિકાર કરો નહિં તો તમને ભારી શિક્ષા ભાગવતી પડશે. ને તમે અંતે પસ્તાશો. હું રાજ પુત્રી છું. તેનો ખુબ વિચાર કરજો.

ચિત્રસેન-કુઃ ! હું તારી ધમકીની જરા પણ દરકાર કરતો નથી. તારા જેવી હજારો રાજ પુત્રીઓની ધમકી અને લાલચ મારી સત્યતાને જરાખી હિલવી શકનાર નથી. તું મને શું કરનાર છે ? ખસ, મારી આંખ આગળથી. તું નથી ખસતી ? ત્યારે હુંજ જાઉં છું. (જાય છે.)

સુંદરિકા-અરે, આશો મારાઉપર બલાત્કાર ! શો જીલમ; અરે, એ દુષ્ટ ચંડાળે મારી લાજ ખોવાડી ! મારાઉપર કુદૃષ્ટિ કરી ! મારા પતિવ્રતપણાને

બાંછન લગાડું ! હે દુષ્ટ, હે પાપી, તારૂં મોહોડું કાળું થયે ! હે ધરતી મા, મને ગળી જા. રે, તે પાપી ચંડાળનો સત્યાનાથ થયે !

(બરાડા સાંભળી હસંધ્વજ ને મદનમંજરી પ્રવેશ કરે છે)

મદનમંજરી- પુત્રી, આ શી તારી અવસ્થા ! તું શા સારૂ બરાડા પાડે છે ? તને શું થાય છે ? રૂદન શામટે કરે છે ? પુત્રી, તું કેહે કે તારી આવી અવસ્થા ક્યમ થઈ ? તારા નયનમાંથી નિકળતા આંસુઓ માંડે દૈત્ય તોડી નાખે છે.

હંસંધ્વજ- મારી વાહાલી દિકરી, તું કહે મને કે તને કોણ રીખાવે છે ! તું છાતી રેહે. દુઃખી મા યા.

સુંદરિકા- મારી વાહાલી માતા હું શું કહું. કેહેવાય નહિ એવું દુઃખ મારે માથે આવી પડ્યું છે. અરે, કપટે કરી જો માતાજી પોતાના બચ્ચાને વિષ આપે, એક ડુબાડે અથવા અવિચાર થકી રાજાજી નિરપરાધીને દંડ કરે તો પછી મારાજેવી ગરીબગી દાદ કોણ લે ?

હંસંધ્વજ- પુત્રી, મારી પ્રિય દિકરી, તું ઉદાસ થઈ આમ કેમ બોલે છે ! શું તારા કોઈ વાલી નથી ! તું કેહે કે જો તને આંગળી દેખાડી હોય તો તેનો હાથ કાપી નાખું. જો તો કુદૃષ્ટિ કરી હોય તો તેને દેહાંતદંડ કરું.

સુંદરિકા- પ્રિયતાત, મારાથી કેહેવાય નહિ એવું માંડે અપમાન થયું છે.

હંસંધ્વજ- એવું તારૂં અપમાન કરનાર કોણ છે ? તેનું નામ તો કહીદે કે હમણા જઈ આ બડગથી તે દુષ્ટ પાપી ચંડાળનો શિરચ્છેદ કરી આવું છું.

મદનમંજરી- પુત્રી, તું શરમાવ મા. જે સત્ય હોય તે કહીદે.

સુંદરિકા- માતા, ચિત્રસેન ગંધર્વે મારાઉપર ઓ—એ કેહતા મને બહુ દુઃખ થાય છે.

હંસંધ્વજ- શું તારા પિતા જેવા તારા જે યુર તેણે તારાઉપર કુદૃષ્ટિ કરી ! અહિં કોણ છે ? ચિત્રસેનને ઝટ પકડી લાવ. હવે એને આ શસ્ત્રધારથી યમને દ્વારે મોકલી દઉં છું.

મદનમંજરી- એવા દુષ્ટ અનુપકારી પ્રાણી ભારે શાસનને પાત્ર છે.

(ચિત્રસેન સેવકસાથ પ્રવેશ કરે છે.)

હંસંધ્વજ- હે દુષ્ટ, હે કૃતમ્હ, હે પાપી ચંડાળ, તારા ઉપર મેં કરેલા ઉપકારનો બદલો તેં એવી રીતે વાલ્યો ! મૂઠ, આ શસ્ત્રથી તારી દેહના કટકે કટકા કરી તને તારા પાપનું પ્રાયઃશ્રિત આપું છું.

(તરવાર ઉગામે છે, કન્યા તેનો હાથ ઝાળે છે.)

સુંદરિકા-પિતાજી, કેપ શાંત કરો, જરા શાંત થાઓ. તમા આ સંગીત શાલા-ની રણભૂમિ બનાવો મા. એ પાપીટના અપવિત્ર લોહીથી આપનું આ પવિત્ર શસ્ત્ર અપવિત્ર કરો મા. એનો વધ આપણા ચંડાલને હાથે કરાવવો ધટારત છે.

હું સંધ્યજ-ઠીક કહ્યું પુત્રી. સેવક, લઈજા એને અહિંથી ને એને ચંડાલને સ્વાધીન કરી એનો શિરચ્છેદ કરાવ.

મવેશ ૨ જો.

સ્થલ-અરણ્ય-શૂલસ્થાન (સુખીની જગ્યા.)

પાત્ર-ચિત્રસેન તથા બે ચંડાળો.

(ચંડાળો ચિત્રસેનને લઈ આવે છે)

ચિત્રસેન-

મરશ્યા.

(રાગ પિહતુ)

હાય રે દશા મારી નિરૂપાય બની ભગવન,
અપરાધ વગર છે જીવ બલીદાન બદો ભગવન,
અનિવાર રે શિર મારે જાંજળ પડી ભગવન-હાય-ટેક.
લાવી દયા મનમાંહે તારે હવે આશ ના રે,
એક તુંબી બચાવી આ પ્રાણી દુઃખી ભારી,
હાય મારા જીવને દિલદાર પ્રભુ ભગવન-હાય-રે-૧

૧ લો ચંડાળ-અરે, એ રાગડા કાઢી ગાવા મંડી રહ્યો છે !

ચિત્રસેન-ભાઈઓ, હું નિરપરાધિ છું. મારા ઉપર દયા કરો. મને જીવ-દાન આપો.

૧ લો ચંડાળ-એમ કાંઈ બને નહિં. રાજગી આસાં અમારે માન્ય કરવી જોઈએ. માટે અમારાથી તને ક્ષમા કરાય નહિં. હવે તું તારા અપરાધનો ક્ષમા માગવા પરમેશ્વર પાસે વેહેલો જા. અમારા કાલાવાલા કરવાથી તાં કાંઈ વળશે નહિં.

૨ જો ચંડાળ-અરે, તારી અક્કલ ક્યાં બળી ! યુ-હેગાર સાથે શું માથા-ફોડ કર્યા કરેછે ? ચલાવ આગળ એને. ને એકદમ ચઢાવી દે એને સુખીઉપર. મોહિતું શું જાંયા કરેછે.

ચિત્રસેન- ભાઈઓ, તમને પરમેશ્વરે વિચાર કરવા આકુલ બક્ષી છે. દયા કરવા તમને ત્વદય આપ્યું છે. માટે એક નિર્દોષનો બચાવ કરવા હું તમને કર-ગરીને વિનંતિ કરું છું. અરે, હું તમને પગે પડું છું. મારા જીવ બચાવો.

૧ લો ચંડાળ- આમ કરી તું અમારું મન પિગળાવીશ નહિં. તારા કાલા-વાલાથી અમારા ઉપર જરાપણ અસર થશે નહિં માટે ચાલ, વહેલો થા અને યમદેવને જાહેર મેટ. હેડ લુટ્યા. ઢોંગ નહિં કર.

(હડસેલો મારી તેને લઈ ચાલે છે.)

ચિત્રસેન-અરે, પણ મને દુઃખ નહિંદો. હું મરવા રાજી છું.

(સુળીની પાસે લઈ જાય છે. એક બાજુથી વિલાસવતિ શોક કરતી પ્રવેશ કરે છે.)

વિલાસવતિ—

ગાયન.

(આખર આ દિન આવ્યોરે—એ રાહ.)

“ આખર આ દિન આવ્યો રે

આખર કેમ ન લાવ્યો ”—આખર૦—૧૯

એકલી વને હું અબલા, પ્રભુ, નહિં એહેન મને લગાર,

અકળાઈ, મુઝાઈ, ફરી ફરી, દિહાં દુઃખ અપાર—આ૦—૧

ખરી આંખો છે આંધળી મારી, દિહાં નહિં ગુણીરાજ,

વાહલા, શાણા બાલકને ખોયું, હાય આ જીવને આજ—આ૦—૨

અરેરે! મારા પગમાં હવે ઉભું રહેવાની પણ શક્તિ રહી નથી. મારા સર્વ ગાત્ર શિથિલ થયાં છે. અરેરે! વિલાસની આંખમાનું ચિત્ર ગુમ થવાથી મારે આંખે ચક્કર આવે છે.

(એક બાજુપર પડી જાય છે. તેજ અવસ્થામાં)

ગીતિ.

શ્રીમિ ચિત્ર મિસાલે, વસવે પતિસહ વિલાસ વન આવે,

ચિત્રવિલાસવિયોગે, ઉદાસિ મનમાં વિલાસ અતિ લાવે.

ચિત્રસેન- અરે, ચિત્ર વિલાસ એવા શબ્દ ઉચ્ચારી માં મન ડોણ ઉસકરે છે! અરે, તે ઢોઈ સ્ત્રી દેખાય છે! પણ ચિત્રસેન તો હું અને મારી પ્રિય સ્ત્રી વિલાસવતિ જતાં ચિત્રવિલાસના વિયોગથી ઉદાસ થનારી આ સ્ત્રી

કોણ હશે ? કદાચ વિલાસવતિ પોતે તો ના હોય ? ભાઈઓ, તે વિલાપ કરનારી સ્ત્રી મારી સ્ત્રી જેવી લાગે છે. તેની પાસે કૃપા કરી મને જવાદો.

૧ લો ચંડાળ— વાઃ તાલમેલ ઠીક લગાવી છે તો ! હમારા હાથમાંથી નહાસી જવાની તો સારી સુક્તિ કાઢી દેખાય છે !

૨ જો ચંડાળ— હા ભાઈ. આપણે એને જવા દઈએ કેને એટલે એ ઝટ પોપાર કરે ને આપણી બાયડીઓને પછી ઘેર છાજીઆં લેતી રાખે. ઠીક થઈ તો !

ચિત્રસેન— ના ભાઈ. આમ નહિ બોલો. તમે શૂરવીરના હાથમાંથી હું ક્યાં જવાનો છું. અરે તમે તો મને પાતાળમાંથી પણ ખેંચી લાવવા સમર્થ છો. જરા દયા કરો.

૧ લો ચંડાળ—અલ્યા, આપણી શક્તિ આ બાણે છે હો ! જા જા. કાંઈ ચિંતા નહિં. પણ જલદી પાછો આવજો હો ! અમે અહિં ઉભા રહીએ છઈએ.

(ચિત્રસેન બાયડીપાસે જાય છે.)

વિલાસવતિ— પ્રિયપતિ, તમે ક્યાં છો ? મારા આ અંતસમયે મને દર્શન આપો એટલે હું સ્વર્ગ ધામ જઈ પોહ્યું !

ચિત્રસેન— કોણ, મારી પ્રિયા વિલાસવતિ—

વિલા— અરે કોણ ! પ્રિયપતિ ! નાથ, આપ ક્યાં હતા ! મારા વિયોગાગ્નીથી આપની દેહ બળીબળીને આપની આ શી દશા થઈ છે !

ચિત્રસેન— પ્રિયા, પણ આપણે બાળક ક્યાં છે ?

વિલા— અરેરે, તેણે આપણુ બન્નેને આ મૃત્યુલોકમાં તજી દઈ પોતે એકલાએ સુખ પામવા સ્વર્ગે ગમન કર્યું.

ચિત્રસેન— ઝો, શું તેનું મૃત્યુ થયું ! ઝો મારા જીવનો આધાર, હો પુત્ર ! હે પ્રિય પુત્ર !

૧ લો ચંડાળ— અરે, આ સાંમે જોયું કે ! એઉ જણના બાઝમ બાઝા ચાલે છે ! અરે, હે ગધેડા, આ તું શું કરે છે ? તને કાંઈ શરમ છે ? અમે તારી રાહ જોતાં ઉભા છીએ ને તું તો આ રાંડસાથે મઝા મારે છે ! ખસ અહિંથી.

૨ જો ચંડાળ— ભાઈ, એ તો હવે મરવડ પડ્યો છે કેને તેથી એ છેલી વા-રળી મોજ કરી લે છે.

વિલાસવતિ— ભાઈઓ, તમે કોણ છો ? ને મારા પતીને ક્યાં લઈ જવા માગો છો ?

૧ લો ચંડાળ— તું આંધળી બાંધળી છે કે શું ? આ તરવારથી તું જાણતી

નથી કે અમે રાજના સેવક છેયે? એને સ્વર્ગે મોકલી દેવાની અમને આજ્ઞા થઈ છે.

વિલાસવતિ—ઓ ! હું આ શું સાંભળું છું! ભાઈઓ, ત્યારે મને પણ એ-મની સાથે સ્વર્ગે મોકલી દો.

૨ જો અંડાળ—અસ ડાચણ, એને તો સુળીએ ચઢાવવા અમે લઈ જઈએ છેયે. છે તારી મરણ સુળીએ ચઢવાની? હોય તો આવ અમારી સાથે કે એકદમ બેઉનો નિકાલ આવી જશે.

વિલાસવતિ—હે કૂરભાગ્ય ! આ તું શું અમારા ઉપર એક પછવાડે એક એવા દુઃખ આણ્યા કરે છે ! ભાઈઓ, એવું અધારેત કર્મ કરવા તમો પાત્ર નથી. મારા પતીને તમો મુક્ત કરો. તેના બદલામાં જે તમે માગશો તે આપીને હું તમને ખુશી કરીશ.

૧ લો અંડાળ—પણ રાંડ, તારી પાસે છે શું કે અમે તે માગીએ ?

વિલાસવતિ—આ જો, મારા ગળામાં સુંનાતો કંડો છે. એ લેવો. અરે, હું તમને પગે પડુંછું કે આ લેવો ને મારા પતીને મુક્ત કરો.

૧ લો અંડાળ—ક્યમ રે, ભાઈ, શી મરણ છે ? હાર તો ભારે મુશ્કેલીવાન દેખાય છે !

૨ જો અંડાળ—મુશ્કેલીવાન હોય કે ગમે તેવો હોય પણ એ લઈને આપણાથી એને છોડી નહિં દેવાય. મૃદ, રાજને કાને એ વાત જો જાય તો આપણું નષ્ટોદ વાળી નાખે.

૧ લો અંડાળ—અરે, મેર રાંડના સાંડ ! આવી વેળા હાથ કેવારે આવવાની હતી ? અંડાળનો છોકરો માથા કાપી કાપીને મરે પણ તેનું વર્ષાસન કંઈ વધેછે ? તે તો કુટેકુટે ને જોનું તેજ. ડોકાં કાપીને તો નર્કમાં વાસ કરવાના પણ આ હાર લેશું તો રાજ થવાના. એટલી પણ અક્કલ નહિં મળે ?

૨ જો અંડાળ—જો, આ હારપર તારી દેઆનત બગડી છે હો ! પણ એ-માંથી આપણો ધાણ નિકળી જશે તે તું જાણે છે ? રાજ એ વાત જાણે તો તારા ને સાથે લાગા મારાપણ બન્નમાં પિલાવી નાખે તેનું કંઈ ! આ અપરાધીનો હાર જોયો પણ રાજની તરવાર જોઈ ?

૧ લો અંડાળ—અરે, ભાઈ, તું શાને માટે ખીંહિ છે. રાજને અપાર કયાંથી પડશે ? અહિં ખીંજું કોણ છે ? અરે, આ હાર આપણને મળે તો જન્મનું દહદર જાય. હમણું દાળભાત પણ બરાબર ખાવાને મળતું નથી તો એના

પૈસા કિધાથી તેન બદલે બાસુદી ને બરણી ને શીરાપુરી ને રાજના જેવા મિત્રાનો બાવને મળશે. તારી અને મારી બાયડી હમણાં જે આપણા ઉપર રોજ છાજીઆં લે છે તેને બદલે તેઓ આપણા ઉપર બલ્યાં લેશે. આપણા છાકરા ગાડી ઘોડે અને આપની બાયડીઓ પાલખીમાં બેસશે. આ સુખ શું થોડું છે ?

૨ જો ચંડાળ—હા. એમ છે તો ખરૂં. પણ—

૧ લો ચંડાળ—હવે પણ બણ કંઠ હોય નહિં. એક માણસનો જીવ બચાવી આપણે પુણ્ય કરીએ છીએ અને તેના બદલામાં પરમેશ્વર આપણું પાણુ ભરું કરે છે તો પછી લછમી હમહમ કરતી આવી છે તેને ઊભી રાખી મોહિતું ક્યાં ઘોવા જઈએ! હવે તું મને કેહ કે તને ચંડાળજ રહેવા ગમછે કે પૈસાવાળો થવા ગમે છે ?

૨ જો ચંડાળ—એ તો બધું માંડે મન લલચાવે છે. પણ રાજને બચ્ચ પડેતો પાલખીમાં બેસતા બેસતા કરકરીએ બેસતું પડે તો !

વિલાસવતિ—ભાઈઓ, તમા નિર્ધારત રહેા. તમારે માંયે કાંઈપણ વિદ્ધ આવી પડશે નહિં. અમે તમને વચન આપીએ છીએ જે અમે તમારા રાજ્યની હદમાં કોઈ દાહોડા આવશું નહિં.

૧ લો ચંડાળ—ભાઈ, હાર લઈ લે, લઈ લે. એ આપણી હદમાં નહિ આવે એટલે જીવતો હોય તોયપણ મુવા જેવોજ થશે. લાવ હાર તે મારી પાશે. હવે જાવો તમો. જો તમારો દેખાવ ફરિયા નજરે નહિં પડે હો! નહિં તર અમારું માથું જશે. તમને કબૂલ છે ને !

ચિત્રસેન—ભાઈઓ, તમા જરા પણ ખીહો નહિં. અમે અમારા પ્રાણ બચાવનારા તરફ કદીખી ઉલટા ચાલવાના નથી.

૨ જો ચંડાળ—પણ કબૂલ છે ને.

૧ લો ચંડાળ—કબૂલ છે ને ! અમે જઈએ છીએ હો ! જો કબૂલ છે ને !

વિલાસવતિ—હા. કબૂલ છે. જાઓ, જાઓ, સુખથી જાઓ. પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ-હસ્તનાપુર. જમના નદીનો કિનારો.

પાત્ર.—સુબદ્રા તથા તેની સાહેલીઓ.— (નૌકાકીડન કરતી કરતી.)

સુભદ્રા તથા સાહેલીઓ.—

ગરબી.

(દરીઆપે નાહાને આઈ—એ રાહ)

નદિકાંઠે નાહાવા આણે, પાણીની, સ્વચ્છતા ભાળે—નદિ—ટેક.

નદિ ઉછલે પવનથી ભારે, જલમોતી ખીલાવે કીનારે,
નયનોગી ઝળકને વધારે, જોખનને ખીલાવે સુધારે,

સુલ

હવે બંધ બદનના ખોણે,
નિત પાક જળે તમો રેણે,
દિલપાપ મેલ ઘોઘણે,

કુદરતી બનાવટ જાણ, કરે ખુશી પ્રાણ, રંગ નીહાળો—પાણીની—૧

પુષ્પોનો સુગંધ ફેલાવે, હરિઆળી નજર લલચાવે,
ફળ મધુર વૃક્ષ જુલાવે, દિલમાંહે હર્ષ ઉપજાવે,

સુલ

જલ શીતલ પિવા મૃગ આવે,
ખુલખુલ મંજુલ ગીત ગાવે,
કરી નૃત્ય મધુર દર્શાવે,

ધસ્તરનો માગી ઉપકાર, તજી અવિચાર, ધ્યાન તમે આણે—પાણીની—૧

(ગાતી ગાતી નદિ કિનારે ઉતરે છે. ત્યાં નારદ પ્રવેશ કરે છે.)

નારદ—આને બહુ મોટી પર્વણી છે હો !

સુભદ્રા—તેથીજ હું આને અહિં આવી છું. પણ સંકલ્પ કેહેનારો ગંગા-
પુત્રની ક્યાં છે !

નારદ—તે આવે છે તે જુવો. (પુત્રની પ્રવેશ કરે છે.) ક્યમરે અલ્યા, તું
એટલીવાર ક્યાં હતો ? તારી વાટ જોઈ જોઈ સુભદ્રાઆઈ ધાકી ગયા છે.
તેની કાંઈ તારે લાજ !

પુત્રની—શું કહું ! આતા મળ્યાથી સર્વ પુત્ર સાહિત્ય આ છાવડીમાં રાખી
દોડતો દોડતો આવતો હતો એવામાં એક મસ્ત બળદે મારા કુલાઉપર ભટ

દધને મોહિતું મારવાથી તટ દધને બધા સામાન વેરાઈ ગયો. માટે ખીજું સાહિત્ય લેવા ગયો તેથી વાર લાગી. નહિં તો ક્યાહરનોજ આન્યો હોત.

સુભદ્રા- કાંઈ ચિંતા નહિં. મારે આજ ગંગાસ્નાન તથા પૂજા કરવી છે માટે સંકલ્પ કહેા.

પુનર્નરી- ઠીક છે બાહ/સાહેબ. આતો મારા કાપદાનું કામ છે. વાઈ, હાથમાં પાણી લો. (સાહેલીઓને) તમારે પણ નાહવું છે કે શું?

૧ લી સાહેલી- હા મહારાજ, અમારે નાહવું છે.

પુનર્નરી- લેવો ત્યારે, તમે પણ પાણી લેવો હાથમાં. નારદમુની, આજે દક્ષણનો બહુ તડકો પડશે હો! બબ્બે હાથે બાંધ.

૨ જ સાહેલી- દક્ષણા પેહેલી કે છેહેલી? દક્ષણા સારે ઝેટલા ઉતાવળા ક્યમ થયા છે?

૩ જ સાહેલી- બ્રાહ્મણનું ધ્યાન પૂજાઉપર રહેતું નથી પણ દક્ષણા ઉપર રહેછે.

પુનર્નરી- ખરું કહું બાહ/સાહેબ. એવી પર્વણી કાંઈ દરરોજ આવે છે? કોઈ કાળે આવે છે. ને તે વખતે જો ગોર દક્ષણા ઉપર લક્ષ્ય નહિં આવે તો છોકરાં ઘેર બુબ્બે મરેને! વાઈ હાથમાં પાણી લીધું છે ને? સર્વેઆએ લીધું પાણી હાથમાં?

સુભદ્રા- હા મહારાજ.

પુનર્નરી-ત્યારે સાંભળો સંકલ્પ. ધ્યાન દધને સાંભળો હો! આજ નાટકપર્વણી નિમિત્તે, સર્વ નારીનર મનોરંજનાર્થ, શનિ બ્રુધ વાસરે, સકળ પાપ ક્ષાલનાર્થ, ગંગાસ્નાન તથા પૂજનહું કરિયે. નાખી દો પાણી નીચે. ક્યમ નારદમુની, આજે બહુ તાહોડો પવન વેહેછે. સ્નાનને બદલે માર્જન કરે તો ચાલે કે નહિં?

નારદ- પ્રસંગોપાત સર્વ કાંઈ ચાલે.

પુનર્નરી- ચાલો ત્યારે સુભદ્રાબાહ, તમે માર્જન કરો.

સુભદ્રા- મહારાજ એમ નાંહ ચાલે! અમારે તો સ્નાનજ કરવું છે. વાણ બક્ષણ કરવાથી જો પેટ ભરાવું હોત તો પછી કોઈ અન્ન નહિં ખાત.

પુનર્નરી- વા: ! બાહ/સાહેબ, આપ ધર્મોત્તમા ખરા. સુભદ્રાબાહ, આપ ત્યાં જાવો ત્યાં પાણી ધણું નથી. નાહાવા ઠીક પડશે. (ત્યાં જાયછે.)

૪ થી સાહેલી- હવે પૂજા ચલાવો ગોર મહારાજ.

પુનર્નરી- બધા નાહી રહ્યા? હવે પૂજા ચલાવો. હું બોલતો જાઉં તેમ તમે

કરતાં જાણે હો ! બુલથો નહિ. ગંગાયાં સ્નાનં સમર્પયામિ. આ કુલથી પાણી છોટો. સ્નાનાંતરેણ ચંદનં, આ લેવો ચંદન, સમર્પયામિ, અક્ષતાર્થે એકેક તંદુલં સમર્પયામિ; પુષ્પાર્થે—ધતુરપુષ્પં સમર્પયામિ. ધુપ દિપાર્થે એક નાનકડો ઉદ્યતીનો કકડો સમર્પયામિ. નૈવેદ્યાર્થે—(ખાળે છે.)

નારદ—શું ખાળે છે ?

સુભદ્રા—ખાંડ લાવવા બુલી ગયા છો કે શું ?

પુન્નરી—હા ખાધ/સાહેબ, બુલી ગયો તો ખરો.

નારદ—ત્યારે હવે ?

પુન્નરી—હવે શું ! આપણી પાસે મંત્રની ક્યાં કમી છે. હું બહુ; ચલાવો સુભદ્રાખાધ, નૈવેદ્યાર્થે, ગાંમમાંના સર્વે હલવાઈની દુકાનો સમર્પયામિ. ક્યમ ઠીક છે ને ?

નારદ—વાઃ પારકે નાણે તને વેહેપાર કરવાને ઠીક આવડે છે તો !

પુન્નરી—અરે, ખિતો અમારા ખાપ દાદાથી વારસાંમા આવેલા ધંધા. અમારું તો એજ હમેશનું કામ છે. તમને માત્ર આશ્ચર્ય લાગે છે. સુભદ્રાખાધ, ગંગાને મહા દક્ષણા આણો.

સુભદ્રા—શું આણું મહારાજ ?

પુન્નરી—જે તમારા ધ્યાનમાં આવશે તે, પણ આજે મોટી પર્વણી છે હો. પચીસ પચાસ મોહર હોય તો તે કાંઈ વધારે છે એમ નહિ કેહેવાય. તમારે-પણ પાંચ પાંચ મોહર આપવી જોઈએ. હવે આરતી કરો. હવે ગોરની દક્ષણા !

૧ લી સાહેલી—શું ! શું ! શું !

પુન્નરી—ગોરની દક્ષણા ખીજું શું માંડે કપાળ !

૨ જી સાહેલી—સુભદ્રાખાધ, દક્ષણાને અર્થે ગાંમમાંના સર્વે નાણાવટીની દુકાનોનું પાણી મુકીદો એટલે થયું ! જેમ ગંગાને નૈવેદ્ય તેમ ગોરને દક્ષણા !

પુન્નરી—ખાધ, એનું મર્મ તમે જાણતા નથી. દેવ કાંઈ ખાય છે ! અરે એ તો વાસનો માત્ર ઘણી છે. જો દેવ ખાતા માંડે કેને તો પછી માણસ તેને ભાંયસંગનો એક દાણો પણ નહિ આપે. સમજ્યા. પછી ખાંડતો ક્યાંથી ! ખાધઓ, આ વાત ઉપર તમારે વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ નાહ. ગોરનું કર્મ ગોર જાણે. તમે મુગા મુગા દક્ષણા આપો ને સુખી થાઓ.

સુભદ્રા—ઠીક છે લેવો આ દક્ષણા.

પુન્નરી—હવે તમે વચ્ચાંતર કરી ઘેર જાવો. હું પણ ઘેર જાઉં છું. ખૂંમેશર તમારું કહ્યાણ કરજો.

(જાય છે)

(વિલાસવતિ ચિત્રસેન સાથે પ્રવેશ કરી સુભદ્રાને પગે લાગે છે.)

સુભદ્રા- બાઈ, તમે કોણ છો ! આમ શું કરો છો ! ઉઠો ઉઠો ? આ શું ?

વિલા- હે મહા પ્રતાપી શૂરવીર અર્જુનની પ્રિયકાંતા, હે મહાવીરની માતા, હે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની બહુ લાડકી બેહેન સુભદ્રાબાઈ, તમે ગરીબ લાચારને સદા સાહાય્ય આપનારી તથા તેનું કલ્યાણ કરનારી છો એવી તમારી કીર્તિ જગતમાં પ્રસિદ્ધ હોવાથી હું કરગરીને, અરે, બહુ નંજતાથી તમારી પાસે એટલું માગી લઉં છું કે આ મારા નિરાશ્રિત પતીને જીવદાન આપી તમે માંડે સૌભાગ્ય રક્ષાણ કરો.

નારદ- આહાહા ! સુભદ્રાબાઈ શું તારું ભાગ્ય કે એવી મોટી પર્વણીને સમયે તને એક નિરાશ્રિત પ્રાણીને જીવદાન આપવાની એક તક મળી આવી છે ! આહાહા ! ધન્ય છે તને તું ખરી પુણ્યવાન એમાં કાંઈ સંદેહ નથી.

સુભદ્રા- પાત્ર તથા કાળ જોઈ દાન કરવું એમા વિશેષ પુણ્ય છે. તેમા જીવદાન જેવું વધારે પુણ્યદાયક ખીજું કાંઈ દાન નથી. નારદમુની, આવી મોટી પર્વણીને દિવસે મને એવી તક મળી આવી છે તેથી હું મને ખરેખર ધન્ય માનું છું. બાઈ, લે આ વચન. તારા પતીને જીવદાન આપી તારું સૌભાગ્ય રક્ષાણ કરું છું. સ્વસ્થ રહે. ચિંતાનો ત્યાગ કર.

ચિત્ર- આ કૃત્ય આપના દિલની મોટાઈ જણાવે છે. સુભદ્રાબાઈ, આપના આ વચનથી હું આપનો બહુ આભાર માનું છું.

નારદ- આતો સર્વ ઠીક થયું. વચન આપ્યું તે ખરું. પણ પ્રથમ કાંઈ વિચાર કર્યો !

સુભદ્રા- એમાં તે વિચાર કરવા જેવું શું છે ! બળરામ તથા ભગવાન મારા પ્રિય ભાઈઓ છતાં તથા ભગવાનના પરમ મિત્ર તથા ભક્ત સબ્યસાચી પ્રતાપી અર્જુન મારા પ્રાણનાથ છતાં તથા ધર્મરાજ તથા મહાબળવાન નવનાગ સહસ્ત્રબળી ભીમસેન તથા નકુળ, સહદેવ મારા એક કરતા એક વધારે સરસ વીર એવા મારા જેઠ તથા દિયેર છતાં, હું એમને ભયંકર કૃત્તાંત કાળના પણ મોહોડામાંથી છોડાવીશ એવી હું શક્તિ રાખું છું.

નારદ- બાઈ તે બધું ખરું. પણ આ ચિત્રસેન ગંધર્વને દેહાંતંડ કરવા ભગવાનેજ પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો !

સુભદ્રા- શું મારા પ્રિય ભાઈ શ્રી કૃષ્ણે પ્રતિષ્ઠા કરીછે ?

(વિચારમાં પડેછે.)

વિલાસવતિ— હા સુભદ્રાબાઈ. મારા પતીનો આપ બચાવ કરો. ને આપનું ને નામ સુભદ્રા એટલે ભાગ્યશાલી તે સાચું કરી મને સુડીદાન આપો.

સુભદ્રા— તું નિશ્ચિંત રહે. ચિંતા કર નહિં. માંડ વચન હું કદાપિ મિથ્યા થવા દઉં નહિં. કાળને અનુસરીને ઉપાય કરી માંડ વચન હું સત્ય કરીશ. તું હવે તારા પતીસાથે મારી સખીઓ સંગાથે જા મારા મંદીરમાં. હું તને મારી નાની બહેન તરિકે ગણીશ ને તારું સર્વે પ્રકારે પાળણું કરીશ. મારા આશ્રય તળે તમો દંપત્ય સુખી થશો.

(સખીઓ સાથ ચિત્રસેન તથા વિલાસવતિ જાય છે.)

સુભદ્રા— (સ્વગત) ચિત્રસેન ગંધર્વનું રક્ષણ કરવા વિષે વચન આપી હું ફસી પડી છું. પણ હવે મારે ઉપાય શો કરવો ! મારા પતિ અર્જુન શીકારે ગયા છે. મારા મનમાં બહુ ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ છે. ચિંતા કરતા ચિંતા વધારે છે. કારણ કે તે વગર અમ્મીએ સજીવ દેહ બાળી શકે છે. આ ચિંતા શરીરમાં પ્રવેશ કરી હવેથીજ તેને બાળી નાખે છે. એના પરિણામ વિષે હું દુઃખી થાઉં છું. મારી આત્રી છે કે મારી વાત મારા પ્રિયપતિ કદી અમાન્ય કરશે નહિં. પણ શી કૃષ્ણ સાથે લડવા વિષેનું વચન હું એકદમ તેમની પાસે માગું તો કદાચ તેઓ નહિં આપશે. પણ તેટલા માટે હું તેમને જીવું સમજાવી દયું તો કદીપણ નહિં ; પણ ત્યારે હવે કરવું શું ? જીવ બચાવવો એ મોટું પુણ્ય છે. તેમ પતીને દગલું એના જેવું વધારે મોટું બીજું કાંઈ પાપ નથી. એક ચિંતા પછવાડે બીજી ચિંતા મારા હૃદયમાં અભિ સજગાવે છે. અરે, માંડ મગજ ફરે છે ! મને કાંઈ ભાન રહેતું નથી. પરમેશ્વર, માંડ શું થશે !

નારદ— ગરીબ બિચારી સુભદ્રા વચન આપી ફસી પડી છે. તે અત્યારથીજ ધુળે છે ? બાઈ, આમ કેમ કરો છો ?

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ—હરતનાપુર. વૈદ્યશાલા.

પાત્ર—વૈદ્યના શિષ્ય.

૧ લો શિષ્ય— આજે આપણા ગુરુજી હજી આંખ્યા કયમ નથી ? માદાંબાદાં પડ્યા છે કે શું ! જો એ માદાં પડ્યા હોય તો આપણને આજે છુટી મળશે ને મત્રા પડશે.

૨ જો શિષ્ય— હા હા ઠીક કહ્યું. આ ગરમીના દાહાડામાં રમવા જઈશું !

૧ લો શિ૦— હા હા આપણે બધા જઈશું. ભાઈઓ, તમે હવડાથીજ પોથીઓ બંધ કરવા માંડો.

૩ જો શિ૦— મર ભૂત ! ઝેરીરીતે તો અભ્યાસ કેમ ચાલે ! આજે દશ-વરશ થયા તને મુછ ઉગી છે ને દશ બાર છોકરાં થયાં છે તોપણ રાતદિન તારું ધ્યાન રમવામાં ને રમવામાંજ. ઝેરી રીતે તું અભ્યાસ કરશે તો તારી બાય-ડીનું પેટ ફોણ બરશે !

૧ લો શિ૦— મારી બાયડીની ચિંતા તારે કે મારે ! અરે, મારા બાવા દાદા જીવતા એક છે ને ? તે તેનું પેટ બરશે.

૩ જો શિ૦— અરે પણ.—

૧ લો શિ૦— એસ બકવા નહિંકર. ફરીથી મારી બાયડીનું નામ કાઢશે તો એક તમાચો મારી બે કાન વચે મુંડી કરી નાખીશ.

૩ જો શિ૦— મારે શું તારી બાયડીસાથે કામ છે. પણ હું તો તારા કલ્યાણની વાત કરું છું.

૪ થો શિ૦— અરે પણ ઊમરમાં આટલો બધો મોટો થયો છે. અને ઉંચાઈમાં તાડનો ભાઈ ત્રીજો ને ઉંટનો ભાઈ બીજો થયો છે મોટો હવે તું આગસ છોડીદે ને ધ્યાન દઈ અભ્યાસ કરતો જ.

૧ લો શિ૦— અભ્યાસ શું કરું તારું કપાજ ! વાચું, વાચું ને મોહોડે ચઢું નથી. મોહોડે ચડે છે તો યાદ રહેતું નથી. અને યાદ રાખું છું તો કાલે પાછું બધું ભૂલી જઈશું. ત્યારે હવે હું વાંક તે કોનો કાઢું ? મારો કે મારા મગજનો કે મારા જ્ઞાનતુંડીનો કે મારા ગુરૂનો. આગલ પાઠ કરતો જઈ તો પાછલનું સપાટ, થઈ જાય છે. આગલું પાઠ પાછલું સપાટ, પાછલું સપાટ આગલું પાઠ, એમ કરતા કરતા સર્વેજ સપાટ થઈ ગયું છે. શું કરું !

૨ જો શિ૦— મુવા તું બણતો ! પણ ભાઈ, આજે પુરા દશ વરસ થયાં હું જોયા કરું છું કે જે જે રોગી આપણા વૈદ્યરાજ પાસે આવ્યા કરે છે તેને તેમના નામની પેઠા મુકતાજ આવે છે. ને આપણા ગુરૂને હાથે એક પણ રોગી સારો થયો નથી તે શું ? શોને દવા આપે છે તો એકશો ને એક મરી જાય છે. એવા તો આપણા ગુરૂના ઓશડના પ્રતાપ છે.

૫ મો શિ૦— અરે, સુપ સુપ સુપ સુપ, ગુરૂજી આવ્યા ગુરૂજી આવ્યા.

(વૈદ્ય પ્રવેશ કરી શિવને મારતો મારતો બેસી જાય છે.)

વૈદ્ય- ક્યમ આજે જ્યા શિષ્ય આવ્યા છે કે. ભગલો ક્યાં છે? કાલની પેઠે આજે પણ આવવાનો નથી કે શું!

૪ થો શિ- પડોશીને ત્યાં જમવા ગયો હતો તેથી કરી વાર લાગી હશે.

૧લો શિ- જમવા કાં ગયો?

૨ જો શિ- ભુખ લાગી તેથી. મુરખા, એટલું પણ જાણતો નથી!

૩ જો શિ- પણ ગુરૂજી, આપણે જમવાને માટે જીવીએ છીએ કે જીવવાને માટે જમીએ છીએ?

વૈદ્ય- તું સત્ય કેહેછે. જીવવાને માટે જમવું જોઈએ છે. પણ એતો આંધળીનો જમવા માટેજ જીવે છે.

૧ લો શિ- ઠીક ત્યારે ગુરૂજી. જમવાનું તમે હવે છોડીજ દો અને દાનું વકાશીને હવા ખાયા કરો એટલે તમે જીવશો.

વૈદ્ય- હવે તે આવશે. તમે તમારો અભ્યાસ ચલાવો. ગોખ્યા કરો.

સર્વ-

શ્લોક.

(મંદાકાંતા કંદ)

મંદં મંદં, શિથિળ શિથિળં વ્યાકુળં વ્યાકુલં વા,
સ્થિત્વા, સ્થિત્વા, વહતિ ધમળી યાતિ નાશંચ સૂક્ષ્મા,
નિત્યં સ્કંધે સ્ફુરતિ પુનરપ્યંગુલી સંસ્પૃશ્યે દ્વા,
ભાવૈરેવં બહુવિધતરૈઃ સન્નિપાતાદસાધ્યા. ॥ ૧ ॥

૧ લો શિ- ગુરૂજી, અં અં અં અં આ શું છે! આ શ્લોકના અર્થની કાંઈ સમજણ પડતી નથી તે કૃપા કરી સમજાવશો?

વૈદ્ય- મુગો મુગો ગોખ્યા કરને! અર્થ સાથે તારે શું કરવું છે?

૨ જો શિ- અર્થવિના અધ્યયન શું કામનું!

૩ જો શિ- ખરું ભાઈ. એતો ગદગદાની પીઠ ઉપર ખાંડની ગુણુ જેવું થઈ પડશે.

વૈદ્ય- પણ એમ થયે તો તેનો ભાર ગદગદાની પીઠ ઉપર પડશે તારાઉપર તો પડવાનો નથી. તમે તમારું કામ આગળ ચલાવો. બસ વધારે બોલો નહિં. હું કાંઈ ગદગદો નથી કે તમને અર્થ સમજાવવાની માયા ફોડ કર્યા કરું. (સ્વગત) વાકરણ ભણ્યો હોઉંતો સમજાઉંને! (પ્રુક્ષી રીતે) ચલાવો તમારું કામ. આગળ ચલાવો.

૧ લો શિ૦-શું ચલાવે ! કાંઈ સમજણ પડતી નથી ને આગળ શું ચલાવે ? (સ્વગત) ગધેડા બનેલા ગુરૂજીને આગળ ચલાવીએ !

વૈદ્ય- વાઈ, લાવ તે શ્લોક જોવાદે મને. અરે, પણ આજે અસ્મો લાવા બુલી ગયો છું. કાંઈ ચિંતા નહિં. અર્થ કાલે સમજાવીશ. (સ્વગત) રાંડના તો ઈજ્જત લે છે.

૨ જો શિ૦- અસ્મો તો ગુરૂજી, આપના નાકઉપરજ ખીરાજે છેને ! અસ્માનું બહાનું શું કરો છો ?

વૈદ્ય-તમો છોકરાવો ગુરૂજીની કુજીતી કરવાના કામમાં બહુ કુશળ છો. વાઈ કાંઈ ચિંતા નહિં. પાઠ ગોખ્યા કરો. (એક હજમ પ્રવેશ કરેછે.)

હજમ-હાય હાય હાય ! વૈ વૈ વૈ વૈ ! વૈદ્યરાજ, મરી ગયો ! વૈદ્યરાજ, મરી ગયો !

વૈદ્ય-રાંડના, વૈદ્યના નામની કેમ પોક મુકેછે ? તારા દાદાનાં નામનીજ મુકને !

હજમ- વૈદ્યરાજ, હમણાંજ મગનભાઈની હજમત કરતા અસ્ત્રો હાત-માથી છટકી જવાથી તેના નાકઉપર પડ્યો. જોથી તેનું જરા નાક કપાઈ ગયું. તેથી તેણે મને જોરથી એક ધખ્યો માર્યો તેથી અસ્ત્રાવડે આ મારી આંગ-ળીમાં જખમ પડ્યો છે.

વૈદ્ય- ધખ્યો માર્યો તે ઠીકજ માર્યો. હજમત કરવાનું કામ કાંઈ નાનુંસુનું છે ! એ તો શસ્ત્રવિદ્યાનું કામ છે. તને શસ્ત્ર પકડવાને નહિં આવડતું હોય તો તું શસ્ત્રવિદ્યા ભણવા મારી પાસે ક્યમ નહિં આવ્યો અથવા હજમત કરવાના કામમાં મારી મદત ક્યમ નહિં લિધી ? લાવ તારો અસ્ત્રો.

૧ લો શિષ્ય- ગુરૂજી, વૈદ્યના ધંધાઉપરથી હવે હજમ થવા ક્યાં ચાલ્યા ?

હજમ- અરે મહારાજ, મારી ગરીબની મશ્કરી મા કરો. હું મરી જાઉં છું.

વૈદ્ય- જોઈ જોઈ તારો હાથ !

૨ જો શિષ્ય- ગુરૂજી, એ હજમને અડકો નહિં. ફરીથી નાહાવાની પંચાતી થયે.

વૈદ્ય- ભાઈ, વૈદ્યને તેમ ચાલે નહિં. હજમ, ઘેડ, અભડાએલી સર્વેએને મારે અડકવું પડેછે. વૈદ્યને તેના કાંઈ દોષ નથી. (આંગળા જોઈ) અરે આતો બધું લોહી લોહી થઈ ગયું છે. ભગલા, લાવરે તે નસતર. એની આંખથી થોડું લોહી કાઢાડીશ તો આંગળી ઉપર લોહી ઝાંધું થઈ બંધ પડશે. લાવ મારું જવાજમ પેહલા આપ.

હજીમ-અરે સાહેબ, મારી પાસે પૈસા ક્યાં છે ? સવારે બેજ માથા બાડ્યાં છે. હું ગરીબ છું. મહારાજ, મારા ઉપર દયા કરો.

વૈદ્ય-ક્યમરે ચેલા ! આતો ચોખા બારી પડ્યો ?

૧ લો શિષ્ય-શું કરવા બારી પડવા દોછો ! તમારા લવાજમને પેટ ઝેની ઘાપટી લઈ લાને !

૨ નો શિષ્ય-મહારાજ, ઝે ગરીબ પાસેથી તે તમારે શું લેવું. જવાદો ઝેને.

વૈદ્ય-મૂઠ, વું શું સમજે. વૈદ્ય નો ઝેમ કરે તો પછી તેના છોકરા ભુજે નહિં મરે ! વાંદ આવતી કાલે સવારે મારી હજીમત મક્ત કરવા આવજે !

હજીમ-વાંદ મહારાજ હું આવીશ કાલે. સુવો વું વૈદ્યનો થતો ! (જાયછે.)

૧ લો શિષ્ય-મહારાજ, હજીમને પણ તમા છોડો નહિં.

વૈદ્ય-આંધળા, વૈદ્ય કાંઈ ધર્મ કરવા બેઠા છે ?

૩ નો શિષ્ય-પણ ઝેક હજીમતમાં તો શું મળ્યું ? વૈદ્યનું પેટ તો સદા મોટું રહેવું જોઈએ.

વૈદ્ય-વૈદ્યનું પેટ તો સદાજ મોટું રહે છે. કારણ કે તે બજ્જે હાથે જમે છે. ઝેક તો જો રોગી સારો થાય તો સારી પેટે ખાય ને ખાય ને કદાચ તે મરી જાય તો તેનું મુડદું મસાણામાં પોચું નહિં તેની આગળ વૈદ્યના લવાજમના પૈસા તેના ગળવામાં જાય.

૧ લો શિષ્ય-ઠીક ઠીક. વર મરે કે વહુ મરે પણ ગોર તરે ને દક્ષણા લે ! મહારાજ, જખમનું તો ઝોશડ જાણ્યું. પણ કોઈ મનુષ્ય તાવથી મરતું હોય તો તેને શું ઝોશડ આપવું ?

૩ નો શિષ્ય-જેને તાવ આવતો હોય તેને સનામખીનો જીલાખ આપવો ઝેટલે પરસેવા છુટી તાવ નિકલી જશે.

૧ લો શિષ્ય-અરે ઝેમ નહિં. ઝેમ નહિં. જમાલગોટા ને રેવંચીનો ઝેક મજબુત જીલાખ આપવો જોઈએ. બરાબર છે ને ગુરજ ?

વૈદ્ય-ઠીક ઠીક ઠીક કહ્યું. આવા વૈદ્ય જો થોડાજ હોય તો આપ્પા ગામને મારી તાખવાને પુરતા છે. અરે, ઝેવા ઝોશડથી કંઈ તાવ જાય ! ઝેને તો તા-હાડા પાણીમાં ખેસાડવું જોઈએ.

૧ લો શિષ્ય-ઠીક ગુરજ. ઝેટલે વહેલા તાડો પડી જાય.

વૈદ્ય-તો તેમાં તારું શું જાય ! તાડો પડે તો તાવ હટી નકર પીડા મટે.

૨ જો શિષ્ય—ત્યારે શું વૈદ્ય માણસને ઝાણડ આપે છે તે શું તેને મારવા આપે છે કે જીવાડવા આપે છે ?

વૈદ્ય—મૂઠ, તું કાંઈ સમજતો નથી. જો વૈદ્ય માણસને જીવાડે તો તે પોતેજ ક્ષમ મરે ! અરે, હજારે માણસને જો વૈદ્ય ઠાર કરે તેજ વૈદ્ય પાકો ને હુશાર કેહેવાય ! સમજ્યો.

૧ લો શિ૦ વૈદ્યરાજ, આ સ્ત્રીકમાં દુધ, દુધા દોગધા પુષ્ટિકારક લખ્યું છે તે શું હશે વાં ?

૩ જો શિ૦—અરે, દોગધા નહિં પણ દુધ એટલે દુધ એ પુષ્ટિકારક એટલે બળ આપનારું છે,

વૈદ્ય—મર રાંડના. આજ બાર વર્ષ થયા તું વૈદ્ય શાસ્ત્ર ભણે છે તોપણ તું એનો અર્થ નથી જાણતો !

૧ લો શિ૦—નહિં મહારાજ. એમાં દુધ નથી લખ્યું પણ “દો ગધા પુષ્ટ” એટલે એ જાડા ગધેડા એમ લખેલું છે. તે કોણ છે એ હું જાણતો નથી.

વૈદ્ય—મૂઠ, એટલું પણ તું નથી જાણતો ! લે ત્યારે જાણી લે. એક તો તું ગધેડો ને બીજો તો હું. બીજું શું કહું તારું કપાળ !

૧ લો શિ૦—પણ મહારાજ, આપણને પુછડાં ક્યાં છે ? પુછડાં વગરના ગધેડા મેં તો આજેજ સાંભળ્યા.

વૈદ્ય—અરે, નવાઈ એજ છે તો ! વગર પુછડાંના ગધેડા ગામમાં કાંઈ થોડાં છે. તેમાનો તું એક ને બીજો હું. હવે કાંઈ વધારે પુછવું છે ?

૨ જો શિ૦—નહિં રે મહારાજ. તમારી અક્કલની તો હદ થઈ. માણસને પણ ગધેડો બનાવવા વૈદ્યને વાર લાગતી નથી.

(સુભદ્રાનો સેવક પ્રવેશ કરે છે.)

સેવક—વૈદ્યરાજ, સુભદ્રાબાઈ ધણી માંદાં થયા છે. તમને તેડવા આવ્યો છું.

વૈદ્ય—શું, સુભદ્રાબાઈ માંદાં થયા છે ? આલ મારી સાથે. દોડ વેહેલો.

મવેશ ૫ મો.

સ્થલ—સુભદ્રાનું અંતઃપુર.

પાત્ર—સુભદ્રા ને કુન્તિ (સુભદ્રાની સાસુ)

સુભદ્રા—સાસુજી, મારા જીવમાં શું થાય છે તેની મને કાંઈ સમજણ પડતી નથી.

કુન્તિ- મારી વાહાલી સુભદ્રા, તારો પતિ શિકારથી હમણું આવતો હશે. દેહદુઃખ સહિતે માથે પડે છે. તું ધીર ધર. હજવે હજવે તને આરામ થશે.

સુભદ્રા- સાસુજી, આ મારો રોગ ઓશડથી મટે એવા નથી. કારણ કે તે ચિંતાથી ઉત્પન્ન થયો છે. મારી ચિંતા જો દૂર થાય તોજ મારી સ્થિતિ સુધરશે. ને તે ચિંતા મારા પતિવિના ખીજે કોઈ દૂર કરી શકશે એમ લાગતું નથી.
(વૈદ્ય પ્રવેશ કરે છે.)

કુન્તિ- વૈદ્યરાજ, જીએ. આ શી સુભદ્રાની દશા !

વૈદ્ય- રાજ માતાજી, આજેજ વૈદ્યશાસ્ત્રના સધનાં પુસ્તકો મેં ઉઘળ પાથળ કર્યાં. એક ડેકાણે માત્ર સુભદ્રાનાં નેવા ચિન્હો દર્શાય છે તેવાંજ તેમાં મારા જોવામાં આવ્યાં છે.

કુન્તિ- મૃત્યુના પણ હાથમાંથી તમે મનુષ્યને છોડાવી શકો એવી તમારી કીર્તિ જગત્પ્રસિદ્ધ છે.

વૈદ્ય- એતો તમે લાયકો બોલો છો. પૃથ્વી માત્ર મારી લાજ રક્ષણ કરે છે. ભલા ભલા રોગ મેં મટાડ્યા છે. તો આનો શા ભાર છે. (સ્વગત) ઘંટાનાં ત્રયોદશી વૈદ્યને ઘેર એકાદશી. ઘંટ ઘંટા. ધણુ ધણુ ઘંટા !

સુભદ્રા- તમે ગમે તે કરશો તોપણ તમારા ઓશડગી જરાપણુ અસર મારા રોગઉપર થવાની નથી. અરે, મારો જીવ બહુ વ્યાકુળ થાય છે !
(અર્જુન પ્રવેશ કરે છે)

અર્જુન- પ્રિયા, શું છે ? વૈદ્યને ક્યમ બોલાવ્યા ? ત્રણજ દિવસ મને જવાને થયા છે. તને શું થાય છે ? માતાજી, શું છે ? જરા કહો તો ખરા.

સુભદ્રા- મારા પ્રાણાધાર, મારા જીવન હાર, તમે ગભરાશો નહિ ? મને દેહરોગ કાંઈ નથી. મારે મટે તમારો જીવને ચિંતામાં શા મટે સુકો છે ?

કુન્તિ- સુભદ્રાની અવસ્થાઉપરથી મને એમજ લાગે છે ? કે એના મનઉપર કાંઈ ભારે ચિંતા એનું કંઈ છે.

અર્જુન- ચિંતા ? શાની ચિંતા ? તારા જેવી પ્રિયાને ચિંતા કરવાનું શું કારણ ? જાંઠાં સુધી તારે માથે તારો પતિ અર્જુન છે તાંહાં સુધી તને ચિંતા કેવી ! કેહે મને, કે તરત તેનો ઉપાય કરૂં. દુઃખી શામાટે થાય છે !

વૈદ્ય- બા સાહેબ, ઝટ કહીદો એટલે કે ગટ દર્દ એમને ગળે ઉતરી જાય.

સુભદ્રા- શું કહું વૈદ્યરાજ. કાંઈ શરીરરોગ હોય તો કહું. મનના રોગને તમે શું કરશો.

વંદ્ય- એમ છે કે ? તારે તો હું ઘેર જઈ પોથી જોઈને પાછો આવું છું,
(જાય છે)

અર્જુન- આ રાગને પણ કાંઈ ઉપાય તો હોવાજ જોઈએ. પ્રિયા, તારો જીવ મારો જીવ કરતા મને વધારે પ્યારો છે. માટે તારા મનમાં તારે કશી પ્રકારની શંકા નહિં આણવી. તારી ચિંતાનું કારણ મને કહી દે એટલે હું તે વિષેની યોજના કરું.

કુન્તિ- હા પુત્રી. કહાવીના સમજણ કયમ પડે.

સુભદ્રા- મારાપ્રાણ, મારી પૂર્ણ ખાત્રી છે કે આપ મારી ચિંતા મટાડવાને સમર્થ છે; પણ મારી ચિંતા દૂર કરવા જતાં આપ ચિંતામાં પડી જશો. તેથી હું કેહેવાને આનાકાતી કરું છું. મારા જીવને દુઃખ થાયતો ભલે, પણ મારા પ્રિય-પતીનો એક વાળ વાંકો થાય તો મારો પ્રાણ કાઢાડી નાખું. સ્ત્રીનું જીવનર પોતાના પતીકરતાં વીશિષ્ટ નથી. અરે, હું જો ચિત્રસેનને વચન નહિં આપત તો આ સંકટ મારાઉપર આવી નહિં પડત.

અર્જુન- ચિત્રસેનને તે વચન આપે ? શું વચન આપ્યું ? કંઈ ભય રાખ નહિં. તારે આપેલું વચન ડાહ્યાપણથી ખાલી ન હોય, માટે પ્રિયા, તે આપેલું વચન મેંજ આપ્યું છે એમ તારે ગણવું. તારે વચન પરિપૂર્ણ કરવા હું સમર્થ છું પણ એ તારી અવસ્થા જોવાને હું સમર્થ નથી.

સુભદ્રા- પ્રાણનાથ, હું તો ચિત્રસેનને વચન આપી ઠગાઈ ગઈ છું. પણ તમોને કગવાનું કારણ હું નાંહ થઈ પડું, કારણ એ કામમાં ભગવાન સાથે વૈર બાંધવું પડશે.

અર્જુન- એટલુંજ ને ! તે વિષે તું નિરાંત રહે. ભગવાન સાથે વૈર બાંધવું પડશે તો બાંધીશ પણ તને જીવાડીશ.

સુભદ્રા- મારા પ્રાણ, ભગવાન સાથે વૈર બાંધવું પડશે એટલુંજ નહિં પણ એમની સાથે આપને લડવું પડશે તેથી મને બહુ ખેદ થાય છે.

કુન્તિ- પુત્રી, તું આમ શું કરે છે ? કહી દેને. અમસ્તી દુઃખી શા સારે થાય છે ?

સુભદ્રા- પ્રાણપતિ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ચિત્રસેન ગંધર્વને દેહાંતર કરવાને માટે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, માટે આપને હવે જે કરવું ધટારત દિસે તે કરો.

અર્જુન-સુભદ્રા, તું ડર નહિં. તું ખીલી મા. હું ચિત્રસેનનું રક્ષણ કરું છું. પણ ચિત્રસેન ક્યાં છે ?

કુન્તિ- પુત્ર, ચિત્રસેન તો આપણા મંદીરમાં છે. દાસી, તેને તેડી લાવ.

(દાસી જાય છે ને ચિત્રસેનને લઈ પ્રવેશ કરે છે.)

અર્જુન- ચિત્રસેન, કેહે તું મને કે ભગવાને તને મારવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે શા માટે ?

ચિત્રસેન- ગાલ્વ ઋષીનો મારેથી થયેલા અપરાધને માટે. હે પરદુઃખ ભંજન કરનારા મહા પરાક્રમી અર્જુન, મારો અપરાધ એટલોજ કે વિમાનમાં બેસી જતા જતા ઉપરથી મેં હિચિત્ર તામ્બૂલ નીચે નાખી દિધું તે અચાનક ગાલ્વ ઋષીની અંજળીમાં પડ્યું, તેથી ગાલ્વ ઋષીની ક્રુરિઆદ ઉપરથી ભગવાને આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

અર્જુન- આ તો ધર્મનું રક્ષણ કરવાને માટે ભગવાને પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ચિત્રસેન, તારું રક્ષણ કરવું બહુ કઠણ છે. મારા ઉપર જેણે અગણીત ઉપકાર કીધા છે તેના ઉપર મારો હાથ ક્યમ ચાલે ! આ વચનથી હું ક્ષી પડ્યો છું.

સુભદ્રા- હવે આ શું ! વિચાર તે શાનો ?

અર્જુન- વિચાર કરવા યોગ્ય કામ છે માટે વિચારમાં પડ્યો છું. પણ તું એમ નહિં સમજ કે મારું વચન મિથ્યા થશે. મારું સર્વ સુખ ઝાઈ દઈ, મારું રાજ્ય છોડી દઈ, યુદ્ધમાં મારો પ્રાણ તજી દઈ, પણ આ અર્જુન પોતાના વચનથી જીવો પડી જાય એમ કદી પણ થવા નહિં દઈ. મારા પરમ મિત્ર સાથે મારે લડવું પડ્યે તેથીજ મને ખેદ થાય છે.

ચિત્રસેન- મહારાજ, તમે મારે માટે ખેદ પામે મા. પ્રાણીમાત્રને એકવાર મરવું સરજેલું છે. માટે મનેજ મરવા દો. તમે સંકટમાં નહિં પડો. કારણ કે ભગવાન સાથે યુદ્ધ કરી જય પામવું એ બહુ કઠીણ છે.

અર્જુન- તે હું જાણું છું. યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયનો ધંધો તથા ધર્મ છે. ખીજા કારણોથી મરવું તે કરતા વચનની સત્યતા પાળવાના કામમાં યુદ્ધ કરતા રણભૂમી ઉપર મરણ પામવું એજ સર્વ ક્ષત્રિયોને ઘટારત છે. માટે ચાલ તું મારી સાથે, મારું પરાક્રમ જોવાની તારી ઈચ્છા હોય તો.

ચિત્રસેન- હું આપને ખતતી સાહાય્ય આપીશ અને મારો ક્ષત્રિયનો ધર્મ કાશિત કરીશ. ઇશ્વર તમને સાહાય્ય થાવો.

કુન્તિ- મારા પુત્ર, મારા આશિર્વાદથી તને જય પ્રાપ્ત થશે.

સુભદ્રા- પરમેશ્વર કરે ને આ ભાંજગડનો અંત આવે તથા સમાધાની થાય ને મારું સૌભાગ્ય અચળ રહે. એકતો મારા પતિ અને ખીજો તો મારો

ભાઈ છે. એ બેઠી મારી આંખો સુરક્ષિત રહી સંતોષથી પાછા વળે તેવું કરવાને, હું પરમેશ્વર, હું તને કરગરીને વિનંતિ કરું છું.

અર્જુન- અરે, સેનાપતીને જઈને કેહ કે હમણાંજ એક વિશાળ અને બલવાન સેના સિદ્ધ કરે. (બયછે)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થલ—રણ ભૂમિ.

પાત્ર—શ્રીકૃષ્ણ તથા તેનો સેનાપતિ તથા સૈન્ય. તથા અર્જુન ને તેનું સૈન્ય.

શ્રીકૃષ્ણનો સેનાપતિ— હો હો હો ! આ કેટલું બધું અર્જુનનું સૈન્ય ! સધલો માર્ગ કેવો ઉભરાઈ ગયો છે !

શ્રીકૃષ્ણ— ખરું કહેછો સેનાપતિ. પણ મારા શૂરવીર યોદ્ધાઓ, તમો શત્રૂનો સૈન્યસમુદ્ર જોઈ ગભરાઓ મા. ડરશે નહિં. ધૈર્ય ધરો. મારો શત્રુ જે અર્જુન તે સવ્યસાચી હોવાથી એની સાથે બાણયુદ્ધમાં તમો જ્ય પામશો એમ મને લાગતું નથી. માટે તમો કાંઈ પણ શંકા મનમાં નહિં આણતાં અથવા પોતાની જામની પણ કાંઈખી દરકાર નહિં કરતા, બસ તમો એકદમ એના ઉપર તુટી પડો. મારે મારો અથવા મરો પણ પાછા ફરો નહિં મારા રણધીરો, આલો, સિદ્ધ થાઓ, નિશાણુ ખાલો, રણવાદ્ય વગાડવા શરૂ કરો ને એક સંપથી શત્રૂના સૈન્યઉપર હુમલો કરી તેના સર્વ સૈન્યની ધૂળ ધાણી કરી નાખો.

(અર્જુન તથા તેનું સૈન્ય પ્રવેશ કરેછે)

અર્જુન— મારા રણધીરો, શ્રીભગવાને પોતેજ જે આપણને યુદ્ધકલા તથા શક્તિ આપી છે તે કલા તથા બળ પૂર્ણ રીતે પ્રદર્શિત કરવાને અર્થ આપણે પોતાનું હસ્તકૌશલ્ય દર્શાવી એમની થોડી ધણી સેવા કરીએ. આલો. મારા વિશ્વાસુ રણશૂરો, સન્ન કરો તમારા વિજયી ધનુષ્ય ને તમારા અયુક્ત સંપ્તનથી બાણની વૃદ્ધિ કરી ભગવાનના સૈન્યનો પરાજય કરો. ને તેમના દયાળુ ત્વદયને સંતોષ પમાડો. લડો મારા શૂર યોદ્ધાઓ. લડો.

(ભગવાનનું સુદર્શન, અર્જુનને મહાદેવે આપેલા પાશુ પતાસ્રનો પરાજય કરેછે. એ વાત નારદ મહાદેવને કહીને તેને રણભૂમી ઉપર લઈ આવેછે)

મહાદેવ— ખમા, ખમા. તું હવે ક્યાંથી પ્રગટ થયો ? અરે, જો વખતે કાલ કુટ વિષ સમુદ્રમંથન કરતી વેળાએ ઉત્પન્ન થયું તે વેળાએ ક્યાં ગઈ હતી તારી શક્તિ ? ક્યાં ગયું તું તારૂં પરાક્રમ ? તેં કયમ નહિં તે વિષ પ્રાશન કર્યું ? હવે તું કોણ મારા ભક્તને ત્રાસ પમાડનારો ! જો આ ત્રિશૂળ આગલ તારૂં સુદર્શન શ્રી શક્તિ ધરાવે છે !

(ત્રિશૂળ ભોક્વા જાયછે, ભગવાન સુદર્શન ઉગામે છે.
એવામાં બ્રહ્મદેવ પ્રવેશ કરેછે.)

બ્રહ્મદેવ— અરે અરે અરે, આ શું કરેછો ! આ શો યુદ્ધપ્રસંગ ! હે સર્વ મૃટીના સારાને માટે સંહાર કરનારા સકલ દેવના દેવ મહાદેવ, હે વિશ્વવ્યાપક, ચિત્તચાલક લક્ષ્મીકાંત પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, તમો બન્ને વિશ્વમંદિરના આધાર રૂપ સ્તંભ એક ખીજ સાથે જો એવી રીતે અથડી પડો તો માંડે વિશ્વમંદિર સુરક્ષિત કયમ રહેશે ? ને મારો સૃષ્ટિક્રમ નિર્વિધ્ન તથા નિર્ભય કેવી રીતે ચાલશે ? મહારાજ, શાંત થાઓ, શાન્ત થાઓ. આ શો પ્રકાર ! ભગવાન, આપ વિચાર કરો કે આપ કોની સાથે લડવા ઉભા થયા છો ? આપના પરમ ભક્ત જો અર્જુન તેને શું આપ મારવા માગો છો ? તેમજ આ આપનો વિરોધી ભક્ત ચિત્રસેન એને મારવાની ઇચ્છા મનમાં ધારણ કરી ભક્તવત્સલ જો આપનું નામ તેને લાંછન લગાડો છો ? મહારાજ, આપ પૂર્ણ જ્ઞાનળી મૂર્તી છો. આપને કૃપાધન કરી કેહ છે. માટે આપ આપના ભક્તઉપર દયાના પર્વન્યનો વર્ષાવ કરી એમના મનનો સંતાપ દૂર કરો.

શ્રીકૃષ્ણ— મારા પરમ ભક્ત—

(અર્જુન દોડતો જઈ ભગવાનને પગે લાગેછે. પછી ઘુટણે બેસી)

અર્જુન—

શ્લોક.

(શાંદૂલ વિકીડિત છંદ.)

મત્રાણાંત થયો ત્વદીય મનમાં જો એવું નિશ્ચે વસે,
તો રક્ષા કરવે સમર્થ જગમાં ના વીર કોઈ દિસે,
આ તારો પ્રભુ સર્વ એળ કરવા ભક્તપ્રતિષ્ઠા ખરી,
રક્ષે કિન્નરરાજ સાથ મુજને ક્ષાંતી દ્યાર્યે કરી.

શ્રીકૃષ્ણ—

શ્લોક.

(વસંતતિલકા હંદ.)

નિસ્તેજ તારૂં મુખ આ મુજને રિખાવે,
પ્રેમાશુ તેમ નયને અનિવાર લાવે,
સંપુટ મનમન કરે તવ હૃદયેવા,
બુખ્યો છું અર્જુન હવે તુજ ભેટ લેવા.

(ભગવાન અર્જુનને ભેટ છે.)

ચિત્રસેન—(ધુંટણે ખેંસી) હે ભગવાન, નિશ્ચય તમારી દયા અપાર છે. પ્રભુ તમે જો મને ખરેખર મારવા ધાર્યું હોત તો મારા બચાવ કોનાથી પણ નહિ થાત. ખરેખર તમે ભક્તવત્સલ છો. ભગવાન, મેં તમને બહુ ધન દિધા. તેની મને ક્ષમા કરો.

શ્રીકૃષ્ણ—ચિત્રસેન, સાંભળ. ભક્તિ નવવિધ કરી કહેવાય છે. પણ તેમાં મુખ્ય ભક્તિ બે પ્રકારની છે. એક સાત્ત્વિક ભક્તિ ને બીજી વિરોધી ભક્તિ. પણ એ બન્ને પ્રકારના ભક્ત મને એક સરખાજ પ્રિય છે. વિરોધી ભક્તનું બાહારનું આચરણ સાત્ત્વિક ભક્તિ કરનારાઓના આચરણથી બહુ ભિન્ન જોવા માં આવેછે ખરું. પણ બન્નેના મનમાં મુક્તિજ પ્રાપ્ત થવાનો ઉદ્દેશ એકજ હોય છે તેથી કરી અંતે તેમના મનની એકજ પ્રકારની સ્થિતિ થાય છે. સાત્ત્વિક ભક્તનું મન પ્રીતીથી હૃદયસ્પર્ષે તલ્લીન થાય છે તેમ વિરોધી ભક્તનું પણ મન બયથી તેજ સ્થિતીએ પામે છે. માટે હે મારા વિરોધી ભક્ત ચિત્રસેન, આ સમયે તું પણ મને ભેટવા પાત્ર થયો છે. દોડ, મને ભેટી લે.

(ચિત્રસેનને ભેટ છે.)

વિલાસવતિ—(પ્રવેશ કરી તથા ધુંટણે ખેંસી) ભગવાન, આપે અમારા જીવ ઉગાર્યા તેથી હું આપનો બહુ ઉપકાર માનું છું. પણ મારા મૃત્યુ પામેલા પુત્રને સજીવન કરી આપની પ્રસન્નતાનો પૂર્ણ ભાવ આ સમયે પ્રસિદ્ધ કરે એવી મારી વિનંતિ છે.

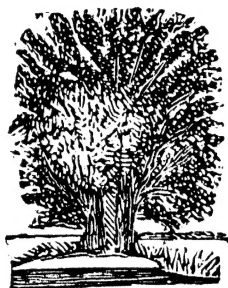
શ્રીકૃષ્ણ—હે સતિ, તે જો તારૂં પતિવ્રતપણું જાળવ્યું હોય તો તેના પુણ્યથી તારો પુત્ર તને પ્રાપ્ત થશે.

(સ્વર્ગમાંથી પુત્ર આવી આ બાપને ભેટ છે.)

સર્વ—જય જય ગોપાલ કૃષ્ણનો જય થજે.

શ્રીકૃષ્ણ- ચિત્રસેન, જા તું હવે તારી સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે તારી ગંધર્વપુ-
રીમાં. અને ત્યાં સુખથી રાજ્ય કર. તારો પુત્ર તારું રાજ્ય ચલાવવા સમર્થ
થાય ત્યાં સુધી તારે રાજ્ય સુખનો અનુભવ લેવો. પછી હું તને યોગ્ય વેળાએ
મુક્તિપદ પ્રાપ્ત થાય એમ કરીશ. તમ સર્વેઓનું કલ્યાણ થાઓ.

સર્વ- કુંજવિહારી રાધાકૃષ્ણનો જય, જય, જય.

(છેલ્લેલે ગાવાનું ગાયન.)

ટરપો.

(રાગ કાલિંગડો.)

રહે બરેસે પ્રભુના નામને,
લે સાધી તારા હિતકામને.—રહે૦-ટેક.
અવર કદી ન કોઈ પ્રભુવણ તારે,
ધન ધન તે સુખધામને.—રહે૦-૧

